

ISSN 2409-336X

ВЕСНІК

Магілёўскага дзяржаўнага
ўніверсітэта
імя А. А. Куляшова

НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ЧАСОПІС

Выдаецца са снежня 1998 года

Серыя А. ГУМАНІТАРНЫЯ НАВУКІ
(гісторыя, філасофія, філалогія)

Выходзіць два разы ў год

2 (50)
2017

Галоўная рэдакцыйная калегія:

д-р гіст. навук прафесар Д.С. Лаўрыновіч (галоўны рэдактар);
д-р філас. навук прафесар М.І. Вішнеўскі (нам. галоўнага рэдактара);
д-р гіст. навук прафесар Я.Р. Рыер (старшыня рэдакцыйнага савета серыі А);
Л.І. Будкова (адказны сакратар)

Гісторыя:

д-р. гіст. навук прафесар К.М. Бандарэнка (Магілёў)
д-р гіст. навук прафесар І.А. Марзалюк (Мінск)

Філасофія:

д-р філас. навук прафесар П.С. Карака (Мінск)
д-р філас. навук прафесар А.П. Пунчанка (Адэса, Украіна)
д-р філас. навук М.С. Конах (Днепрадзяржынск, Украіна)
канд. філас. навук дацэнт В.У. Старасценка (Магілёў)
канд. філас. навук дацэнт А.В. Дзячэнка (Магілёў)

Філалогія:

д-р філал. навук дацэнт А.М. Макарэвіч (Магілёў)
д-р філал. навук прафесар Т.М. Валынец (Мінск)
канд. філал. навук дацэнт Т.Р. Міхальчук (Магілёў)
канд. філал. навук дацэнт М.М. Караткоў (Магілёў)
канд. філал. навук дацэнт А.С. Лаўшук (Магілёў)
канд. філал. навук дацэнт С.А. Наскоў (Магілёў)
канд. філал. навук дацэнт А.В. Доўгаль (Магілёў)

*Научно-методический журнал “Веснік Магілёўскага дзяржаўнага
ўніверсітэта імя А.А. Куляшова” вклучен в РИНЦ
(Российский индекс научного цитирования),
лицензионный договор № 811–12/2014*

АДРАС РЭДАКЦЫІ:

212022, Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1,
пакой 223, т. (8-0222) 28-31-51

ЗМЕСТ

АГЕЕЎ А. Р. Да 130-годдзя з дня нараджэння першага рэктара ў гісторыі МДУ імя А. А. Куляшова Яўгена Бычкова. У пошуках біяграфіі	4
ТАБУНОВ В. В. Позиция православного епископата белорусских земель относительно реформирования церковного суда в начале XX ст.	13
СТАРОСТЕНКО Э. В. Православное военное духовенство Западного фронта в период революционных преобразований 1917 года в России	19
КАРПИЕВИЧ В. А., ДРОЗД К. М. Восстановление исторической справедливости в отношении без вести пропавших солдат и офицеров Красной Армии в годы Великой Отечественной войны	25
ЛЕСНАЯ О. Ю. Партийно-государственная политика в области музейного дела БССР в 1953–1964 гг.	30
ЗАБЕЛАЎ С. П. Актывізацыя беларускага культурнага жыцця ў Польшчы і польскага ў Беларусі на мяжы 1980–1990-х гг.	37
ДЬЯЧЕНКО О. В. Проблемы теократии в религиозном учении пятидесятников Беларуси	42
НАВАСЕЛЬЦАВА А.В. Беларускі раман першага пасляваеннага дзесяцігоддзя пра Вялікую Айчынную вайну	48
РУБАНОВА Е. В. Номинация в русском компьютерном подъязыке (на материале наименований аппаратной части компьютера и элементов системного блока).....	58
КУРАЦЁВА В. І. Акустычныя маркеры тэрытарыяльнай прыналежнасці ў англійскім вымаўленні прадстаўнікоў усходнемагілёўскага рэгіёна	64
ЛЕШКЕВИЧ И. В. Оценочный модус в аналитической статье британского медиадискурса	72
ГАСАНОВА Г. А. Роман “Война и мир” Л. Н. Толстого в азербайджанском литературоведении (приурочено ко дню рождения писателя).....	77
ЛЕБЕДЗЕЎ А. У. Вытокі, ідэйна-мастацкая абумоўленасць тэматыкі апавяданняў Алеся Якімовіча са сферы дзіцячага чытання.....	82
МИХАЛЬЧУК Н. А. Непрямая коммуникация в художественном тексте: вопросы теории.....	88

РЭЦЭНЗІІ

РЫЕР Я. Р. Рэцэнзія на кнігу А. Трусава “Гісторыя сярэднявечнай Эўропы V–XV стст.” (Мінск: ІП Зміцер Колас, 2017. – 356 с.).	94
---	----

ГІСТОРЫЯ, ФІЛАСОФІЯ, ФІЛАЛОГІЯ

УДК 378.4(476.4)(091)

ДА 130-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПЕРШАГА РЭКТАРА Ў ГІСТОРЫІ МДУ імя А. А. КУЛЯШОВА ЯЎГЕНА БЫЧКОВА. У ПОШУКАХ БІЯГРАФІІ

А. Р. Агееў

кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

У артыкуле раскрываецца працэс пошуку біяграфічных звестак аб першым рэктары ў гісторыі МДУ імя А. А. Куляшова Яўгене Бычкове і выкладаецца яго біяграфія. Бычкоў у 1918 г. стаў дырэктарам Магілёўскага настаўніцкага інстытута, пераўтварыў яго ў педагагічны, а потым у Інстытут народнай адукацыі. Затым ён працаваў у органах народнай адукацыі, а ў 1937 г. быў рэпрэсаваны. Па архіўных крыніцах і ўспамінах родных рэканструявана шмат дэталей яго біяграфіі: вучоба ў Магілёўскай мужчынскай гімназіі, на гісторыка-філалагічным факультэце Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, займаемія пасады, сямейнае становішча, лёс яго нашчадкаў.

Ключавыя словы: Яўген Бычкоў, Магілёўскі педагагічны інстытут, МДУ імя А. А. Куляшова, Магілёўская мужчынская гімназія, гісторыка-філалагічны факультэт Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, вышэйшая школа, адукацыя, Магілёў, Санкт-Пецярбург.

Уводзіны

У гэтым годзе спаўняецца 130 гадоў з дня нараджэння другога выкладчыка гісторыі і геаграфіі, другога дырэктара і першага рэктара ў гісторыі станаўлення і развіцця Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова Яўгена Іосіфавіча Бычкова. Яшчэ напрыканцы мінулага стагоддзя яго біяграфія заставалася невядомай. У нешматлікіх публікацыях аб педагагічным інстытуце яго імя зусім не згадвалася. Нават Вера Бандарэнка, якая ў 1978 г. выдала першую сур'ёзную працу па гісторыі Магілёўскага педагагічнага інстытута і на пяці старонках апісала дзейнасць установы ў гады Грамадзянскай вайны, прозвішча стваральніка вышэйшай навучальнай установы Бычкова не згадала ніводнага разу [1]. Магчыма, віной была біяграфія стваральніка першай вышэйшай навучальнай установы ў Магілёве.

Біяграфія Яўгена Іосіфавіча Бычкова раскрывалася перад намі павольна і няспешна, але была ў гэтым доўгім працэсе нейкая прыхаваная наканаванасць і прадвызначанасць. А да жыццёвага шляху другога па ліку кіраўніка інстытута нам прыходзілася звяртацца неаднаразова, вывучаючы спярша яго дзейнасць на пасадзе дырэктара, потым трагічны фінал жыцця і толькі затым нараджэнне, вучобу, сталенне і першыя крокі ў самастойнае жыццё.

Напачатку аб дзейнасці Бычкова сведчылі толькі сціслыя радкі архіўных пратаколаў Савета педагагічнага інстытута, знойдзеных намі ў Гомельскім дзяржаўным архіве. Ужо з іх было зразумела, што кіраваў установай педагог з грунтоўнай адукацыяй і глыбокай эрудыцыяй, добры адміністратар, які арганізаваў дзейнасць педагагічнага калектыву і студэнцкага самакіравання,

выбіваў фонды, абсталяванне, пайкі, зямельныя надзелы і шмат іншага, жыццёва неабходнага тады для існавання інстытута. Адчувалася, што быў ён таксама неблагім “палітыкам”, які мог знайсці падыход да самых складаных пытанняў і здолеў захаваць у Магілёве вышэйшую навучальную ўстанову, нягледзячы на супраціў гомельскіх губернскіх улад.

Яшчэ напачатку XXI ст. не было звестак пра сацыяльнае паходжанне і стан Я. І. Бычкова: калі ён нарадзіўся, дзе вучыўся, ці быў жанаты і ці меў дзяцей, у якіх установах яшчэ працаваў і калі пакінуў гэты свет. Гэтыя, здавалася б, простыя пытанні не мелі адказаў. І было незразумела (з улікам слабай захаванасці архіўных спраў рэвалюцыйнага і міжваеннага часу), дзе можна знайсці сляды яго жыцця. Але паступова архіўныя пошукі дазволілі праліць святло на этапы жыццёвага шляху Яўгена Іосіфавіча.

Першай напярэдадні 90-годдзя стварэння нашай навучальнай установы адкрылася трагедыя смерці Я. І. Бычкова ў засценках ДПУ. Выявілася, што ў 1937 г. Бычкоў быў расстраляны як вораг народа, а рэабілітаваны толькі ў 1989 г. [2]. Але і пасля знаходжання гэтай каштоўнай інфармацыі мы не маглі спаслацца на дакументы, якія б дакладна сведчылі, што рэктар Бычкоў і расстраляны ў 1937-м Бычкоў – адна і тая ж асоба. Ускосных доказаў па законах крыміналістыкі было цалкам дастаткова. Але ў кантрольна-нагляднай крымінальнай справе не было канкрэтных указанняў на працу ў інстытуце, а ў архіўных дакументах не было даінстытуцкай біяграфіі. Неверагоднае супадзенне дадзеных дзвюх розных асоб тэарэтычна можна было дапусціць.

Пошукі ў Віленскім дзяржаўным гістарычным архіве ў 2011 г. дазволілі адшукаць справу, якая раскрывала акалічнасці лёсу бацькі Яўгена – Іосіфа Андрэевіча. А перапіска з архівістамі Санкт-Пецярбурга ў 2012, а затым камандзіроўка 2014 г. у Цэнтральны гістарычны архіў Санкт-Пецярбурга дазволіла ўдакладніць многія старонкі даінстытуцкай біяграфіі Я. Бычкова. Высветлілася, што Яўген скончыў Магілёўскую мужчынскую гімназію, праслухаў поўны курс навук гісторыка-філалагічнага факультэта Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, ажаніўся ў паўночнай сталіцы. Нарэшце, мы даведаліся, як выглядаў другі па ліку кіраўнік інстытута. Партрэтная галерэя кіраўнікоў МДУ імя А. А. Куляшова, дзе да гэтага часу вісела карціна з выявай свечкі (у памяць аб трагічным фінале жыцця Я. І. Бычкова), папоўнілася яго партрэтам. Знойдзеныя дакументы дазволілі пераканацца ў тым, што менавіта былы рэктар інстытута быў у 1937 г. рэпрэсаваны. Цяпер супалі і месца нараджэння – Новы Быхаў, і іншыя акалічнасці біяграфіі.

Спробы праз мясцовыя газеты і інтэрнэт-рэсурсы знайсці сваякоў Бычкова не ўвянчаліся поспехам. І толькі тэлевізійны рэпартаж аб правядзенні напрыканцы 2014 г. выставы дакументаў па гісторыі МДУ імя А. А. Куляшова, а таксама дэманстрацыя фотаздымкаў гімназіста і студэнта Бычкова мелі доўгачаканы вынік: знайшліся ўнук і праўнукі першага рэктара нашай установы. Затым была праца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь па пацвярджэнні сваяцтва, выезд з Міхаілам Ганіным, кіраўніком творчай відэастудыі “Погляд”, да нашчадкаў Бычкова ў Светлагорск і стварэнне дакументальнай біяграфічнай стужкі “История одного портрета”. У 2016 г., нарэшце, біяграфія Яўгена Бычкова набыла пэўную завершанасць.

Асноўная частка

Адпаведна даведцы з асабістай справы студэнта Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта Яўгена Бычкова ён нарадзіўся 20 студзеня 1887 г. у мя-

стэчку Новы Быхаў Магілёўскай губерні. Нованароджаны быў ахрышчаны праз 12 дзён, 1 лютага гэтага ж года, у Нова-Быхаўскай царкве Быхаўскага павета Магілёўскай епархіі, што зафіксавана ў метрычнай кнізе пад № 26. Бацькамі будучага рэктара былі Іосіф Андрэевіч Бычкоў (1852 года нараджэння) і законная жонка яго Дар'я Мікалаеўна (1858 года нараджэння, дзявочае прозвішча Ждан). Бацька быў асабістым ганаровым грамадзянінам і народным настаўнікам, а маці паходзіла з быхаўскіх мяшчан. Яўген меў чатырох братоў і зводную сястру Вольгу [3, арк. 38]. Па пашпарце 1930-х гг. ён быў беларусам і меў імя па бацьку на рускай мове “Восипович”, што яшчэ больш падкрэслівала беларускае паходжанне [4].

У Новым Быхаве і Журавічах прайшло маленства Яўгена. Населеныя пункты не былі захалуснымі, глухімі вёскамі. Яны лічыліся мястэчкамі і мелі школы, у якіх працаваў настаўнікам бацька Яўгена Іосіф Андрэевіч. Па заканчэнні курса Полацкай настаўніцкай семінарыі ён амаль 38 гадоў навучаў дзетак у пачатковых і прыхадскіх вучылішчах Магілёўскай губерні. З 1 верасня 1875 г. па 1 жніўня 1888 г. народны настаўнік працаваў у Нова-Быхаўскім, а з 1 жніўня – у Журавіцкім народным вучылішчы Быхаўскага павета. За час працы некалькі разоў ён атрымоўваў грашовыя ўзнагароды памерамі 10-25 рублёў за выдатна-старанную службу, за паспяховае выкладанне спеваў, за старанную і карысную службу і г. д. Да канца XIX ст. Іосіф Андрэевіч меў 11 падзяк ад Дырэкцыі народных вучылішчаў Магілёўскай губерні за выдатна-старанную службу, за добрыя поспехі навучэнцаў і дзяржаўную ўзнагароду (2 ліпеня 1889 г. ён быў узнагароджаны за “труды по народному образованию серебряной медалью с надписью “За усердие” на Александровской ленте для ношения в петлице”). Апошнія шэсць гадоў перад выхадам на пенсію служыў у Магілёўскім чацвёртым прыхадскім вучылішчы [3, арк. 39аб; 5].

У дзесяцігадовым узросце ў верасні 1897 г. Яўген паступіў у першы клас Магілёўскай мужчынскай гімназіі. Безумоўна, паспяхова прайсці іспыты дазволілі бацькоўскія ўрокі. А ў пачатку XX ст., 7 чэрвеня 1905 г., ва ўзросце 18 гадоў Яўген атрымаў атэстат сталасці аб заканчэнні васьмікласнага навучання [6]. У гады вучобы Яўгена Магілёўская мужчынская гімназія славілася як найлепшая сярэдняя навучальная ўстанова губерні і з'яўлялася адной з лепшых у Віленскай акрузе. Узровень ведаў, якія атрымоўвалі гімназісты, быў надзвычай высокім. Паступіць у такую прэстыжную і аўтарытэтную ўстанову было надзвычай няпроста, вучыцца – цяжка, а закончыць – ганарова. Паспяховае навучанне ў гімназіі сведчыць аб тым, што Яўген меў добрыя здольнасці да вучобы, працавітасць і настойлівасць, якія дазвалялі асвойваць курсы навук.

Знаёмства з атэстатам сталасці гімназіста паказала, што за час навучання ў Магілёўскай мужчынскай гімназіі паводзіны Яўгена былі “выдатныя”, спраўнасць пры наведванні і падрыхтоўцы ўрокаў, а таксама ў выкананні пісьмовых работ “добрая”, стараннасць “добрая”, а цікавасць да ўсіх прадметаў “значная”. Парушэнні дысцыпліны ў вучня, безумоўна, былі, што і зафіксавана ў афіцыйных правілах навучэнца. Так, 11 студзеня 1903 г. на ўроку матэматыкі Яўген займаўся пабочнымі справамі, за што адпрацаваў адну гадзіну. А 15 лютага гімназіст атрымаў заўвагу інспектара за тое, што падчас падрыхтавання ўрокаў у агульнай кватэры распяваліся песні непрыстойнага зместу. У 1903–1904 навучальным годзе за правіннасці заўваг не было, як і ў наступным выпускным годзе. Запісана толькі адзіная заўвага за неадпаведнасць вучнёўскай формы адзення [3, л. 34–35аб]. Нязначная колькасць зафіксаваных

парушэнняў сведчыць аб высокай самадысцыпліне гімназіста.

Іспыты ў 1905 г. праходзілі ў гімназіі з 2 мая па 4 чэрвеня. Па дысцыпліне “Закон Божы” Бычкову была выстаўлена адзнака “чатыры”, а на экзамене Яўген атрымаў “пяць”, па рускай мове – 5 за год (5 экзаменацыйная), логіцы – 5, лацінскай мове – 5 (4), грэчаскай мове – 4 (4), матэматыцы – 4 (4), матэматычнай геаграфіі – 5, фізіцы – 5, гісторыі – 5 (5), геаграфіі – 5, нямецкай мове – 4 (4), французскай мове – 4 [3, арк. 34]. Паспехі ў вучобе былі ўласнай заслугай гімназіста, вынікам стараннасці і працаздольнасці.

Паспяховае заканчэнне гімназіі давала магчымасць працягнуць навучанне ва ўніверсітэце. Атрымаўшы сярэднюю адукацыю, 5 жніўня 1905 г. Яўген Бычкоў падаў прашэнне на імя рэктара Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта і быў залічаны студэнтам фізіка-матэматычнага факультэта. Паміж Магілёвам і Паўночнай сталіцай Расійскай імперыі ў 1902 г. (за тры гады да паступлення Яўгена ва ўніверсітэт) была наладжана чыгуначная сувязь. Гэта аблягчала камунікацыю, але не матэрыяльнае становішча маладога студэнта. Бацькі не маглі аказаць істотную дапамогу сыну. У сям’і і без гэтага хапала клопатаў. Згодна з пасведчаннем Дырэкцыі народных вучылішчаў 10 верасня 1905 г., нягледзячы на 29 гадоў працы, Іосіф Бычкоў ніякай рухомай маёмасці не меў і пражываў са шматлікім сямействам на жалаванне 250 рублёў у год, або 20 руб. 83 кап. у месяц. У дакументах прама пісалася, што бацькі “люди бедные”. Паштовы штэмпель сведчыць, што сям’я Яўгена пражывала на Лупалава ў доме Гараніна па Лагерным завулку. Нядзіўна, што ўжо ў верасні студэнт падаў прашэнне аб прызначэнні яму грашовай дапамогі і вызваленні ад аплаты за навучанне “в связи с крайним бедственным положением”, якое было задаволена [3, арк. 5, 40, 53].

У наступным 1906 г. Я. Бычкоў быў пераведзены з матэматычнага на філалагічны факультэт. Дакладна невядома, што стала прычынай пераводу на гуманітарную спецыяльнасць: магчыма, меліся пэўныя праблемы з навучаннем, а магчыма, сыграла сваю ролю і змена грамадска-палітычных настрояў будучага “лідара меншавікоў” Магілёўшчыны. Яўген паступіў ва ўніверсітэт у год Першай рускай рэвалюцыі. Асноўныя рэвалюцыйныя падзеі разварнуліся тут зімой-вясной, і да лета горад здаваўся ўціхаміраным. Тым не менш вучоба ў Санкт-Пецярбургу ў гады рэвалюцыі не магла не адбіцца на характары і пам’янах студэнта.

Пасля пяці гадоў вучобы, 19 мая 1910 г., малады спецыяліст атрымаў выпускное пасведчанне аб праслухоўванні ім поўнага курсу навук гісторыка-філалагічнага факультэта ўніверсітэта. У асабістай справе захоўваюцца запыты апекуноў Віленскай і Кіеўскай навучальных акруг аб маральных якасцях і паводзінах Я.І. Бычкова ў сувязі з хадайніцтвам ім настаўніцкіх пасад у акругах. 21 чэрвеня 1911 г. рэктар Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта адказаў, што іх былы студэнт “ни в чем предосудительном замечен не был и является вполне подготовленным к педагогической деятельности” [6].

Апошня характарыстыка дастаткова цікавая і нават парадаксальная: у кантрольна-нагляднай справе на Я. І. Бычкова ў архіве КДБ па Магілёўскай вобласці сцвярджаецца, што з 1903 па 1922 г. ён з'яўляўся членам партыі РСДРП (належаў да яе меншавіцкай часткі). Калі верыць справе, то ён быў адным з лідараў Магілёўскай губернскай арганізацыі меншавікоў і за гэтую дзейнасць неаднаразова арыштоўваўся органамі ЧК і ДПУ. Чарговы раз Яўген Іосіфавіч быў арыштаваны 3 верасня 1937 г. Магілёўскім РА НКУС БССР. У віну яму зноў ставілася як меншавіцкае мінулае, так і трацкісцкая дзейнасць [4]. Або малады Бычкоў быў добрым канспіратарам і яго рэвалюцыйную дзейнасць не выявілі шпіёны царскай паліцыі і выхавальнікі гімназіі, а затым і ўніверсітэта, або нешта надумана было ў справе 1937 г. Гэты сюжэт біяграфіі Я. І. Бычкова яшчэ патрабуе дадатковага даследавання.

У Паўночнай сталіцы адбылася вельмі важная асабістая падзея ў жыцці Яўгена Бычкова. 19 лютага 1910 г. Яўген Іосіфавіч ажаніўся з Аляксандрай Рыгораўнай Багданавай. На імя рэктара ўніверсітэта 13 лютага 1910 г. Яўген падаў прашэнне аб дазvole ўзяць шлюб, і ў гэты ж дзень прашэнне было задаволена. Абодва былі праваслаўнымі і раней не знаходзіліся ў шлюбе. Сведкамі з боку жаніха быў брат – студэнт тэхналагічнага інстытута Павел Іосіфавіч Бычкоў і студэнт Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта Сяргей Мікалаевіч Ягораў. З боку нявесты даручальнікам быў студэнт Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта Іван Іванавіч Кноль-Валконскі і штабс-ротмістр Васіль Андрэевіч Гартынскі. Таінства вячання ў царкве Св.Таццяны пры Ларынскай гімназіі Санкт-Пецярбурга 19 лютага 1910 г. здзейсніў свяшчэннік Канстанцін Агееў. Жаніху было 22 гады, нявесце – 21 год [7, л. 50аб.–51].

У асабістай справе Бычкова ў фондзе Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта захавалася два партрэты – гімназічны і студэнцкі. Рабіліся яны для канцылярскіх спраў і знаходзяцца ў некалькіх копіях [3, л. 1, 20].

Па стане здароўя Я. І. Бычкоў быў ваенна-абавязаным. Захавалася перапіска ведамстваў аб яго ваеннай прапісцы. У сувязі з вучобай ва ўніверсітэце Яўген Іосіфавіч атрымаў адтэрміноўку ад службы ў войску да прызыву 1914 г. [3, арк. 41].

19 мая 1910 г. (пасля пяці гадоў вучобы) малады спецыяліст атрымаў выпускное пасведчанне аб праслухоўванні ім поўнага курсу навук гісторыка-філалагічнага факультэта, якое давала права здаваць дзяржаўныя іспыты на адпаведнасць яго ведаў патрабаванням кваліфікацыі. Пасведчанне Імператарскага Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта за нумарам 2260 сведчыць, што базавая адукацыя Бычкова была гістарычнай, бо ён вучыўся на гістарычным аддзяленні факультэта. Яшчэ падчас вучобы Яўген здаваў дадатковыя іспыты на права выкладання ў сярэдніх навучальных установах. Ён паспяхова здаў экзамены па “Уводзінах у параўнальнае мовазнаўства” і “Усеагульнай гісторыі літаратуры” яшчэ да атрымання выпускнога пасведчання. А экзамены па “Гісторыі мастацтваў” і “Гісторыі рускай літаратуры” ён здаваў у

дзяржаўнай экзаменацыйнай камісіі ў 1911 г. Такім чынам, будучы педагог фактычна атрымаў яшчэ і філалагічную адукацыю [3, арк.18, 32аб].

Бацькі далі сыну адукацыю, і цяпер Яўген быў самастойным і жанатым чалавекам. Становішча ж бацькоўскай сям'і не палепшылася. На момант выхаду Іосіфа Андрэевіча, бацькі Яўгена, на пенсію матэрыяльнае становішча сям'і было крытычным. У 1913 г. яго старэйшы сын Павел вучыўся ў Санкт-Пецярбургскім тэхналагічным універсітэце, Іван – у Санкт-Пецярбургскім гісторыка-філалагічным інстытуце, Мікалай і Аляксандр навучаліся ў Магілёўскай мужчынскай гімназіі. Іосіф Андрэевіч прасіў у кіраўніцтва Віленскай вучэбнай акругі дапамогі. Упраўленне акругі палічыла магчымым “по снисхождению и крайней бедности просителя” выдзеліць разавую дапамогу ў памеры 100 руб., што павінна было дапамагчы настаўніку дачакацца пенсіі без вострай матэрыяльнай нястачы [5, л. 4–8].

Пачаўся нялёгкі працэс пошуку працы. У 1911 г. у маладой сям'і нарадзіўся сын, якога таксама назвалі Яўгенам. Запыты апекуноў Віленскай і Кіеўскай навучальных акруг у Санкт-Пецярбургскі ўніверсітэт аб характарыстыках на Бычкова дасылаліся ў сувязі з хадайніцтвам ім настаўніцкіх пасадаў у гэтых акругах. Не адразу, але праца знайшлася. У верасні 1918 г. заўчасна памёр выкладчык гісторыі, геаграфіі і палітэканоміі Магілёўскага настаўніцкага інстытута Міхал Рыгоравіч Руднеў. На яго месца ў штат інстытута быў прыняты Яўген Іосіфавіч Бычкоў. Перайшлі да яго і тыя вучэбныя курсы, якія раней выкладаў Руднеў. Неўзабаве пасля паступлення Бычкова на службу ў інстытут адбыліся лёсавызначальныя падзеі: уваход у Магілёў 31 кастрычніка 1918 г. войск Чырвонай арміі прывёў не толькі да пераўтварэння інстытута ў педагагічны, але і да змен у яго кіраўніцтве. Дырэктар У. Тычынін, як прадстаўнік былой наменклатуры, сышоў з пасады, а навучальную ўстанову ўзначаліў Я. Бычкоў.

Бычкоў плённа кіраваў педагагічным інстытутам, які пераўтварыўся ў Інстытут народнай адукацыі (ІНА), а потым – у Практычны інстытут народнай адукацыі (ПІНА). У складанейшых умовах падчас грамадзянскай вайны і пасляваеннай разрухі ён развіваў матэрыяльную базу, выбіваў фонды і пайкі, запрашаў выкладчыкаў і арганізоўваў побыт студэнтаў, сам выкладаў вучэбныя курсы... Інстытут быў не толькі адукацыйнай, але і выхаваўчай установай. Вышэйшыя органы народнай адукацыі сачылі за тым, каб студэнты адпавядалі патрабаванням пралетарскага будаўніцтва. На губернскім з'ездзе па народнай адукацыі ў Гомелі ў сакавіку–красавіку 1921 г. старшыня Савета ІНА Я.І. Бычкоў вымушаны быў падрабязна распавядаць аб тым, што студэнты ў значнай ступені – выхадцы з пралетарскай і сялянскай масы, шчыльна звязаны з ёй і нясуць сваю справу служэння пралетарыяту шляхам дакладаў на палітычныя, рэлігійныя і літаратурныя тэмы ў сценах і па-за сценамі інстытута, што інстытут уважліва сочыць за развіццём ідэй аб працоўнай школе і г. д. [8].

Менавіта дзякуючы кіпучай дзейнасці дырэктара інстытут не быў пераведзены ў 1921 г. у г. Гомель. Бычкоў у 1921 г. ўзначаліў барацьбу педкалектыву і студэнтаў за захаванне інстытута ў Магілёве. Гомельскія губернскія ўлады настойвалі на ўтварэнні ПІНА ў Гомелі, а магілёўскія ішлі ў іх на павадку. Па сутнасці, адзінай установай, якая выступіла супраць такога рашэння, быў Магілёўскі інстытут. Установа засталася ў Магілёве, але ўжо 18 кастрычніка 1921 г. Савет інстытута аднагалосна хадайнічаў перад Губчэка аб вызваленні з-пад варты старшыні Савета інстытута Я.І. Бычкова “як незаменнага члена Савета, які адзін знаходзіўся ў курсе спраў фінансавага і вучэбнага характару”. Што

стала падставай для арышту дырэктара – яго дзейнасць па захаванні інстытута ў Магілёве (што вельмі верагодна) ці нейкія іншыя прычыны, – сказаць цяжка. Да гонару калектыву адзначым, што, нягледзячы на арышт, на гэтым Савеце Бычкоў быў абраны (так бы мовіць, завочна) на тыя кафедры, на якіх ён раней планаваў працаваць [8, с. 58–60].

Копія ліста рэктара ПІНА, знойдзенай намі ў музеі Магілёўскага педагагічнага каледжа, дапамагла ўстанавіць, што да самага закрыцця практычнага інстытута ў 1923 г. ім па-ранейшаму кіраваў Я.І. Бычкоў. Гэта дазваляе канстатаваць факт вызвалення яго пасля арышту 1921 г. Магчыма, зварот педкалектыву сыграў тут рашаючую ролю. Дадзены ліст падпісаны Бычковым як рэктарам інстытута. Такім чынам, пасада рэктара ўпершыню з'явілася значна раней, чым традыцыйна прынята было лічыць.

Пасля закрыцця ў 1923 г. Магілёўскага практычнага інстытута народнай адукацыі яго матэрыяльная база перайшла да педагагічнага тэхнікума, які ўзначальваў Бычкоў. Большасць выкладчыкаў інстытута таксама напачатку працавала ў тэхнікуме. Бычкоў па-ранейшаму выкладаў гісторыю. Але ўжо на працягу першага года дзейнасці педтэхнікума ў яго з'явіўся новы дырэктар. Сляды ж лёсу Я.І. Бычкова знаходзяцца ў Гомельскіх органах кіравання адукацыяй, куды яго перавялі па службе. А ў другой палове 1930-х гг. ён працаваў загадчыкам уліковай часткі аддзела кадраў Магілёўскай фабрыкі валакна і выкладаў гісторыю на вячэрнім рабфаку. Пражываў ён па вул. Быхаўскай, 27 [4].

Летам 1937 г. сям'я сабралася ў Магілёве. Сын Бычкова, Яўген Яўгенавіч, ужо працаваў на Гомельшчыне. Гарадскія сваякі недалюблівалі нявестку-дзеравеншчыну з Гомельшчыны, хаця тая і мела сярэдне-спецыяльную адукацыю. А можа, сама яна адчувала сябе няёмка. Масла ў агонь падліў унук Яўгена Іосіфавіча, які сказаў недарэчныя для сустрэчы словы. З адчуваннем недагаворанасці і незадаволенасці рассталіся. Ніхто ў сям'і не ведаў, што гэта была апошняя сустрэча сваякоў. Больш шанцу пабачыцца ў іх не будзе [9].

Чарговы раз Яўген Іосіфавіч быў арыштаваны 3 верасня 1937 г. Магілёўскім РА НКУС БССР. Абвінавачваўся Бычкоў у антысавецкай агітацыі і прапагандзе па артыкуле 72 КК БССР. У віну яму ставілася як меншавіцкае мінулае, так і трацкісцкая дзейнасць. Праз шэсць дзён пасля арышту, 9 верасня, Асобай тройкай НКУС БССР Я.І. Бычкоў быў прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, а расстраляны 4 лістапада 1937 г. Так, ва ўзросце 50 гадоў скончылася жыццё першага ў гісторыі МДУ рэктара. Рэабілітаваны ён быў толькі 16 студзеня 1989 г. [2, с. 9–10].

Калі Яўген Яўгенавіч даведаўся аб тым, што бацька рэпрэсаваны, то катэгарычна забараніў жонцы і дзецям кантактаваць з магілёўскімі сваякамі. Ва ўмовах сталінскіх рэпрэсій гэта было смяротна небяспечна. Каб выжыць, людзі адмаўляліся ад сваякоў, абы не трапіць самім пад вал рэпрэсій. Рашэнне было драматычнае, але з пазіцыяй тагачаснай рэчаіснасці і неабходнасці выжывання, магчыма, апраўданае. Нягледзячы на адсутнасць кантактаў, даходзілі звесткі, што Аляксандра Рыгораўна Бычкова выехала яшчэ да вайны да сястры ў Ленінград. Там, відаць, у час блакады і скончыўся яе зямны шлях. Сын Бычкова, Яўген Яўгенавіч, у першыя дні Вялікай Айчыннай вайны быў камандзіраваны пад Барысаў і без вестак прапаў. Нягледзячы на тое што родную вёску нявесткі пад Гомелем у вайну нацысты спалілі цалкам, яна і яе два сыны выжылі [9].

У цяжкія пасляваенныя гады ўнукі здолелі атрымаць вышэйшую адукацыю, стварылі свае сем'і, былі ўзнагароджаны дзяржаўнымі ардэнамі і медалямі.

Праўнучкі Яўгена Іосіфавіча Бычкова Галіна і Іна нарадзіліся ад яго старэйшага ўнука Алега. Праўнучкі Павел і Міхаіл – сыны малодшага ўнука Віктара. Усе атрымалі вышэйшую адукацыю. І цяпер усё болей на Зямлі (у Беларусі, Бельгіі, Германіі) жыве прапраўнукаў Яўгена Іосіфавіча Бычкова. Род працягваецца [9].

Заклучэнне

Так, нетаропка, на працягу апошніх дваццаці гадоў, неахвотна, але разам з тым і няўхільна раскрываліся таямніцы біяграфіі Яўгена Іосіфавіча Бычкова. Нам удалося высветліць, што нарадзіўся ён у 1887 г. у сям’і настаўніка, вучыўся ў Магілёўскай мужчынскай гімназіі, а затым на гісторыка-філалагічным факультэце Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта. З 1918 па 1923 г. яго лёс звязаны з дзейнасцю нашай навучальнай установы. Менавіта Я.І. Бычкоў у 1918 г. ачолюў настаўніцкі інстытут і стварыў на яго базе педагагічны – першую вышэйшую навучальную ўстанову ў Магілёве і першую вышэйшую педагагічную ўстанову на ўсходзе нашай краіны. Хаця ў кар’еры Бычкова і былі фармальна больш высокія пасады ва ўпраўленні народнай адукацыі, на наш погляд, менавіта яго праца дырэктарам Магілёўскага педагагічнага інстытута, які ў 1919 г. стаў Інстытутам народнай адукацыі, а ў 1921 г. Практычным інстытутам народнай адукацыі, стала вышэйшай кропкай у педагагічнай кар’еры, найвялікшым прафесійным дасягненнем. У 1937 г. Я.І. Бычкоў быў прыгавораны да вышэйшай меры пакарання і расстраляны, а ў 1989 г. рэабілітаваны. Тым не менш і сёння мы няздольны адказаць на ўсе пытанні пра яго лёс. Але і тое, што знойдзена, раскрывае шматгранную, таленавітую, унікальную і ўсё яшчэ шмат у чым загадкавую постаць першага ў гісторыі МДУ імя А. А. Куляшова рэктара.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Бондаренко, В. А.** Могилевский государственный педагогический институт : краткий очерк истории (к 60-летию основания) / В. А. Бондаренко. – Мінск : Вышэйшая школа, 1978. – 43 с.
2. **Агееў, А. Р.** Невядомыя старонкі жыцця першага рэктара Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта / А. Р. Агееў // Куляшоўскія чытанні : мат-лы Міжнар. навук. канф. 11–12 снежня 2003 г. : тэзісы дакладаў : у 2 ч. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1. – С. 8–10.
3. Бычков Евгений Иосифович // Центральный исторический архив Санкт-Петербурга. – Ф. 14. Оп. 3. Д. 44181.
4. Кантрольна-надзорная справа № 9737сн. // Архіў УҚДБ РБ па Магілёўскай вобласці.
5. Бычков // Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. – Ф. 567. Воп. 17. Спр. 125.
6. **Агееў, А. Р.** Новыя старонкі біяграфіі стваральніка першай вышэйшай навучальнай установы г. Магілёва Я. І. Бычкова / А. Р. Агееў // Романовские чтения – 9 : сб. статей Международной науч. конференции / под общ. ред. Н. М. Пурешевой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2013. – С. 17–18.
7. Метрическая книга церкви Святой Татьяны при Ларинской гимназии за 1910 г. // Центральный исторический архив Санкт-Петербурга. – Ф. 19. Оп. 127. Д. 2378.
8. **Агееў, А. Р.** Да гісторыі дзейнасці інстытута народнай адукацыі ў Магілёве / А. Р. Агееў // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. – 2000. – № 1. – С. 51–60.
9. Успаміны Віктара Яўгенавіча Бычкова // Архіў аўтара.

Паступіў у рэдакцыю 03.04.2017 г.

Кантакты: aheyeu@tut.by (Агееў Аляксандр Рыгоравіч)

Aheyu A. ON THE 130th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF THE FIRST RECTOR OF MOGILEV STATE A. KULESHOV UNIVERSITY YAUGEN BYCHKOU: IN SEARCH FOR THE BIOGRAPHY.

The article reveals the process of the search for the biographical information about the first rector of Mogilev State A. Kuleshov University Yevgenii Bychkov and gives an outline of his biography. Bychkov became the Head of Mogilev Teachers' Institute in 1918 (later transformed into Mogilev Pedagogical Institute and then into the Institute of Public Education). Afterwards he worked in the local educational authorities, and in 1937 he was repressed. According to the archival sources and memories of his relatives the author of the article has reconstructed many details of his biography: marital status, education in Mogilev male gymnasium (grammar school) and at the Faculty of History and Philology at St. Petersburg University, his working places and the fate of his heirs.

Keywords: Yaugen Bychkov, Mogilev Pedagogical Institute, Mogilev State A. Kuleshov University, Mogilev gymnasium, the Faculty of History and Philology at St. Petersburg University, High School, education, Mogilev, St. Petersburg.

УДК 2 (476) "20"

ПОЗИЦИЯ ПРАВОСЛАВНОГО ЕПИСКОПАТА БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЕЛЬ ОТНОСИТЕЛЬНО РЕФОРМИРОВАНИЯ ЦЕРКОВНОГО СУДА В НАЧАЛЕ XX ст.

В. В. Табунов

кандидат исторических наук, доцент,

Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова

В статье анализируется позиция православного епископата белорусских земель по одному из актуальнейших вопросов жизнедеятельности православной церкви начала XX столетия – преобразование церковного суда. Несмотря на незначительные отличия в решении данного вопроса, представители епископата были едины в одном – неотложном преобразовании церковного суда с целью дальнейшего укрепления его позиций в правовой области. Власти Российской империи, во многом под влиянием социальных потрясений 1905–1907 гг., пошли навстречу требованиям православного духовенства, декларируя своё намерение рассмотреть вопрос о реформировании института православной церкви в целом. Однако спад социальной напряжённости и нежелание правящих кругов страны менять сложившиеся отношения с православной церковью в конечном счете обусловили отложение решения вопроса о проведении преобразований таковой.

Ключевые слова: белорусские земли, Российская империя, православная церковь, духовенство, епископ, Святейший Синод, обер-прокурор, реформирование церковного суда

Введение

Во внутренней жизни православной церкви вопросу о реформировании духовного суда отводилось одно из главных мест, поскольку именно в данной инстанции концентрировались правовые основы взаимодействия между духовенством и верующими. Вместе с тем строгий контроль за деятельностью церкви со стороны государства к началу XX в. привел к тому, что те вопросы, которые могли бы решаться в гражданском суде (бракоразводные дела, дела о признании браков недействительными, рождении от законного брака и т. д.), сосредоточивались в ведении церковного суда, что зачастую способствовало только увеличению объёмов переписки. К вопросу о преобразовании церковного суда обратились в момент активизации религиозной жизни в Российской империи и на белорусских землях в начале XX ст., что было связано с общей атмосферой ожидания перемен в религиозной сфере. Именно тогда в правительственной среде наметилась тенденция к рассмотрению возможности проведения преобразований института православной церкви.

Проблеме преобразования института православной церкви в отечественной и российской исторической науке уделяется достаточное внимание. Интерес ученых к данному вопросу обусловлен, прежде всего, стремлением выявить причины откладывания решения вопроса о пересмотре сложившихся в Российской империи ещё в XVIII в. взаимоотношений государства и церкви с тем, чтобы таковая приобрела автономный статус для решения своих внутренних вопросов, без вмешательства в них органов гражданской власти.

По исследуемой проблеме следует выделить коллективный труд отечественных ученых В.В. Яновской (Григорьевой), В.В. Завальнюка, В.И. Новицкого и Е.Н. Филатовой “Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.)” [1]. Главным достижением данной работы стало то, что она активизировала изучение аспектов государственно-конфессиональных отношений в более узком хронологическом плане.

Проблеме изучения положения православной церкви в российском государстве конца XIX – начала XX в. посвящены монографии С.Л. Фирсова [2–3]. Автор на основе богатого фактографического материала показал ту непростую ситуацию, в которой оказалась “первенствующая” церковь в указанный промежуток времени [2].

Согласно точке зрения английского исследователя Д.В. Канингема, осознание большинством православного духовенства неканоничности Синодального строя в значительной степени способствовало распространению в его среде убеждения о необходимости созыва Поместного собора [4].

Проблема поиска реформ института православной церкви в конце XIX – начале XX ст. нашла отражение в работах отечественных исследователей В.В. Старостенко [5], Н.М. Кожич [6], российских историков В.А. Фёдорова [7], Д.В. Поспеловского [8–9], М.В. Шкаровского [10], иерея Г. Ореханова [11] и протоиерея В. Цыпина [12]. Приводимые авторами данные свидетельствуют о наличии вопросов, требовавших неотложного решения в жизни православной церкви – проведения реформ в области подготовки будущих пастырей, преобразования церковного суда, наделения прихода статусом юридического лица и др.

Основная часть

Указом от 12 декабря 1904 г. правительство пообещало ввести закон о веротерпимости. В ответ на это Петербургский митрополит Антоний (Вадковский) в своей записке “Вопросы о желательных преобразованиях в постановке у нас православной церкви” кабинету министров указал, что такой закон поставит православие в неравное положение по сравнению с другими конфессиями, поэтому “не следует ли предоставить православной церкви большей свободы в управлении ее внутренними делами, где бы она могла руководствоваться церковными канонами и нравственно-религиозными потребностями своих членов” [13, с. 21–22]. Он просил разрешения на созыв совещания духовенства и мирян (без представителей правительства) для разработки системы автономного существования церкви. На основании этой записки С.Ю. Витте было создано совещание по церковным вопросам, после которого появилась его записка, осуждавшая синодально-обер-прокурорскую систему и требовавшая созыва Поместного собора из духовенства и мирян для обновления церковного организма. К.П. Победоносцев потребовал перевода церковного вопроса из Комитета Министров в Святейший Синод. Возлагая надежду на консерватизм провинциальных епископов, он от имени Синода рекомендовал Николаю II разослать всем архиереям опросник о состоянии и необходимости преобразований православной церкви. Но его расчеты не оправдались. Большинство епископов выступало за реформирование института церкви [14, с. 45].

Епископы пяти епархий, расположенных на белорусских землях, в своих отзывах также высказались за проведение преобразований в православной церкви. Так, они поддержали идею о необходимости реформирования церковного суда.

Епископ Минский Михаил полагал, что вопросы церковного судопроизводства необходимо вывести из ведения консистории, “не лишая в то же время отличительных особенностей от суда гражданского”. Выделение состояло бы в учреждении особого, “отдельно от консистории стоящего” учреждения. При этом следовало соблюдать ряд условий: осуществляющие церковный суд в епархии лица должны быть священниками, свободными “от приходской и всякой административной службы”, председательствовать на суде должен был епископ; оставление брачных дел в компетенции церковного суда [15, с. 74–75].

Епископ Могилёвский Стефан считал необходимым разделить церковный суд на несколько инстанций: первая инстанция предназначалась для священников “в их взаимоотношениях” и для жалоб мирян на “незаконные действия” таковых. Она сосредоточивалась бы в благочинническом совете, что представлялось весьма удобным, так как давало возможность “производить суд на месте”. В ведении этого суда сосредоточивались дела, влекущие за собой “замечание, выговор и денежный штраф”. Для осуществления следствия учреждалась специальная должность следователя-священника, избираемого на благочинническом собрании. По более важным делам, влекущим более суровые наказания (заключение в монастырь, лишение сана), процессуальная сторона дела предоставлялась бы ведению благочиннического совета, а вынесение приговора должны были осуществлять епископ и пресвитерский совет. В данной инстанции следствием занимался епархиальный следователь. Второй судебной инстанцией по апелляциям на решения епархиального суда и первой инстанцией по решению дел, касающихся епископов, должен был стать митрополичий суд. Высшей инстанцией для простого духовенства (и, соответственно, второй для епископов) являлся поместный патриарший суд [15, с. 135].

Епископ Полоцкий Серафим, признавая существующую систему церковного судопроизводства “несовершенной”, считал необходимым её улучшение через введение соответствующих “духу церковных канонов” форм и методов делопроизводства светского суда, для чего следовало создать в “строе духовно-судного процесса” следующие стадии: предварительное следствие, осуществляемое специально подготовленными, опытными и уполномоченными от лица епископа особами; рассмотрение данных, добытых в результате предварительного следствия на духовном суде, и принятие решения “о предании обвиняемого духовному или другому суду или прекращение производства следствия”; в случае передачи дела в духовный суд производить следствие путём опроса сторон и свидетелей “на началах состязательного процесса” с последующим вынесением судьями вердикта, передаваемого затем на окончательное рассмотрение епископа. Придерживаясь точки зрения, что в компетенцию церковного суда должны входить лишь те дела, которые имеют за собой “каноническое основание подлежать этому суду”, он полагал нужным “изъять и передать” из ведения духовного суда в ведение светского бракоразводные дела, дела о признании браков недействительными, рождении от законного брака и дела об исправлении метрических записей. Решения, принятые по этим вопросам в светских судебных инстанциях, в последующем сообщались бы духовному суду “для дальнейшего постановления и решения”. Также надлежало отменить в церковном суде теорию формальных доказательств, так как в основе принимаемых им решений должны лежать

“не формально обставленные”, а “нравственно убедительные” данные. В целях ускорения рассмотрения судебных дел следовало часть из них передать из консистории в благочиннические советы, состоящие из благочинного, его помощника и одного избранного на определённый срок священника. В ведение благочиннических советов в судебном отношении могли быть переданы дела о нарушении духовными лицами “благочиния и благоповедения”, за которые полагались незначительные меры наказания; по взаимным спорам, могущим возникать из-за пользования движимой и недвижимой собственностью; просьбы о вознаграждении за ущербы и понесенные убытки, оценивающиеся на сумму не свыше пятидесяти рублей; жалобы о выплате бесспорных долгов и нарушение обязательств на сумму не выше ста рублей; о личных обидах и оскорблениях, которые могут прекращаться по взаимному примирению, а также дела, передаваемые епархиальным начальством в благочиннические советы. Не обжалованные в течение месяца с момента объявления решения “считаются вошедшими в законную силу и обжалованию не подлежат”, а обжалованные в установленное время дела решаются в епархиальном суде консистории. Признавалось необходимым, чтобы труд лиц, участвующих в принятии решений по судебным делам, “был достаточно вознагражден или из средств казны, или из местных средств” [15, с. 197–203].

Епископ Гродненский Никанор находил, что епархиальный суд вполне мог совершаться через существующий при епископе совет. Все его важные дела решались бы на ежегодном епархиальном соборе духовенства и мирян, некоторые из них могли передаваться на рассмотрение в митрополичьи и областные соборы [15, с. 225].

По мнению архиепископа Литовского Никандра, вся полнота власти в судебном отношении должна была быть сосредоточена в руках епископа, в помощь которому при пресвитерии образовывались 2-3 должности в зависимости от размеров епархии, духовных следователей из лиц, имеющих богословское образование и обладающих высоким пастырским авторитетом. Лица, недовольные приговором суда епископа, имели право апеллировать к митрополичьему суду и суду “первенствующего святителя и его синода” [16, с. 332–333].

Заключение

Таким образом, активизация религиозной жизни в Российской империи и на белорусских землях в начале XX ст. поставила на повестку дня вопрос о реформировании института православной церкви. Одной из главных составляющих данного вопроса являлась проблема преобразования церковного суда. Православное духовенство как российских, так и белорусских земель выступало за неотложное решение данной проблемы, предлагая комплекс мер, которые, по его мнению, должны были в конечном счете способствовать дальнейшему укреплению позиций церковного суда. Однако власти, заинтересованные в сохранении сложившегося статус-кво во взаимоотношениях с православной церковью, не считали необходимым изменять их. Вся сложность возникшей ситуации заключалась в том, что власти так и не смогли отказаться от двухвековой привычки контроля над церковью. Со своей стороны, православное духовенство, осознавая необходимость реформ, не могло сделать решительного шага на пути к их осуществлению без оглядки на органы гражданской власти. В результате предложения об изменении положения церковного суда остались невостребованными.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII–XX ст.) / навук. рэд. У. І. Навіцкі. – Мінск : ВП “Эка-перспектыва”, 1998. – 340 с.
2. **Фирсов, С. Л.** Православная церковь накануне перемен (1890-е – 1918 г.) / С. Л. Фирсов. – М. : Культур. центр “Духов. б-ка”, 2002. – 623 с.
3. **Фирсов, С. Л.** Время в судьбе. О генезисе “сергианства” в русской церковной традиции XX века / С. Л. Фирсов. – СПб. : Сатис, 2005. – 398 с.
4. **Канингем, Д. В.** С надеждой на собор. Русское религиозное пробуждение начала XX века / Д. В. Канингем ; пер. с англ. прот. Георгия Сидоренко. – London : Overseas publ. interchange, 1990. – 353 с.
5. **Старостенко, В. В.** Религия и свобода совести в Беларуси: очерки истории / В. В. Старостенко. – Могилев: УО “МГУ им. А. А. Кулешова”, 2011. – 272 с.
6. **Кожич, Н. М.** Православие в Беларуси конца XIX – начала XX вв.: идейные установки и формы деятельности : автореф. дис ... канд. философ. наук : 09.00.03 / Н. М. Кожич ; Гос. науч. учреждение “Ин-т философии Нац. акад. наук Беларуси”. – Минск, 2007. – 20 с.
7. **Фёдоров, В. А.** Русская православная церковь и государство: синодальный период. 1700–1917 гг. / В. А. Фёдоров. – Москва : Русская панорама, 2003. – 480 с.
8. **Поспеловский, Д. В.** Русская православная церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский. – Москва : Республика, 1995. – 511 с.
9. **Поспеловский, Д. В.** Церковь в истории Руси, России и СССР / Д. В. Поспеловский. – Москва : Библио-богосл. ин-т св. апостола Андрея, 1996. – 408 с.
10. **Шкаровский, М. В.** Русская православная церковь в XX веке / М. В. Шкаровский. – Москва : Вече, Лепта, 2010. – 480 с.
11. **Ореханов, Г., иерей.** На пути к Собору / Г. Ореханов, иерей. – Москва : ПСТБИ, 2002. – 222 с.
12. **Цыпин, В., протоиерей.** История русской православной церкви: синодальный и новейший периоды / В. Цыпин, протоиерей. – 3-е изд. – Москва : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 816 с.
13. **Полонский, А.** Православная церковь в истории России: синодальный период / А. Полонский // Преподавание истории в школе. – 1996. – № 1. – С. 8–25.
14. **Поспеловский Д. В.** Русская православная церковь: испытания начала XX века / Д. В. Поспеловский // Вопросы истории. – 1993. – № 1. – С. 42–55.
15. Отзывы епархиальных архиереев по вопросу о церковной реформе : материалы по истории церкви. Кн. 33 : в 2 ч. – Москва : Изд-во Крутицкого подворья. Общество любителей церковной истории, 2004. / ист. введ. А. Ю. Полунова, И. В. Соловьева. – Ч. 1. – 1031 с.
16. Отзывы епархиальных архиереев по вопросу о церковной реформе : материалы по истории церкви. Кн. 33 : в 2 ч. – Москва : Изд-во Крутицкого подворья. Общество любителей церковной истории, 2004. – Ч. 2. – 1056 с.

Поступила в редакцию 05.04.2017 г.

Контакты: +375 29 325-98-30 (Табунов Василий Васильевич)

Tabunov V. THE POSITION OF THE ORTHODOX EPISCOPATE OF THE BELARUSIAN LANDS REGARDING THE REFORM OF THE ECCLESIASTICAL COURT IN THE EARLY XXTH CENTURY.

The article analyzes the attitude of the Orthodox episcopate of the Belarusian lands to one of the most pressing issues of the Orthodox Church of the early twentieth century – the transformation of the ecclesiastical court. Despite slight differences in the solution of this issue, the representatives of the episcopate were united regarding the urgency of transformation of the ecclesiastical court with an aim to strengthen its position in the legal field. The authorities of the Russian Empire, largely under the influence of the social upheaval of 1905–1907, agreed to meet the requirements of the Orthodox clergy and declared the

intention to consider the reform of the institution of the Orthodox Church in general. However the decline of social tension and the unwillingness of the ruling circles of the country to change the existing relationship with the Orthodox Church eventually led to the adjournment of the decision on the transformation.

Keywords: the Belarusian lands, the Russian Empire, the Orthodox Church, clergy, bishop, the Holy Synod, the Ober-Prosecutor, the reform of the ecclesiastical court.

УДК 94 (476) "1914/1918"

ПРАВОСЛАВНОЕ ВОЕННОЕ ДУХОВЕНСТВО ЗАПАДНОГО ФРОНТА В ПЕРИОД РЕВОЛЮЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ 1917 ГОДА В РОССИИ

Э. В. Старостенко

аспирант,

Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова

В статье рассматривается положение военного духовенства после Февральской революции. Анализируются изменение культовой (на примере богослужений) и внекультовой (на примере проповедей) деятельности в армии, отношения между священниками и солдатами. Оцениваются попытки реформировать ведомство военного и морского духовенства, объясняются их неудачи.

Ключевые слова: Первая мировая война, Февральская революция, Октябрьская революция, Православная церковь, ведомство при протопресвитере военного и морского духовенства, православное военное духовенство.

Введение

Протопресвитерский период истории православного военного духовенства в России (1890–1918 гг.) был богат на политические события. На него пришлось такие значимые для мировой истории явления, как Первая мировая война, Февральская и Октябрьская революции. Следует отметить, что в последнее время среди историков наблюдается рост интереса к этим событиям, особенно первым двум. Как война 1914–1918 гг., так и революционные события 1917 г. имеют множество аспектов, требующих исследования. Среди них – положение православных военных священников в период революционных преобразований. В настоящее время история православного военного духовенства в период революций в литературе представлена недостаточно. В советской историографии, преимущественно в научно-популярных изданиях, его деятельность преподносилась как контрреволюционная, а сами священники назывались сторонниками и поддержкой угнетающего класса. Современная же историография проблемы представлена работами российских авторов. В большинстве своем это обобщающие работы по истории Православной церкви в революционный период. Например, труды М.А. Бабкина “Духовенство Русской православной церкви и свержение монархии (начало XX в. – конец 1917 г.)”, “Духовенство РПЦ и февральская революция 1917 г. (Документы и материалы святейшего Синода, епархиальных, городских, благочиннических съездов и собраний российского духовенства)” [1; 2], С.Л. Фирсова “Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х – 1918 гг.)” [3]. Однако есть и отдельные публикации по истории военного духовенства. Большой вклад в изучение данного вопроса внесли работы К.Г. Капкова “Очерки по истории военного и морского духовенства Российской империи XVIII – начала XX веков: Итоги к 1917 г.” [4], С.Ю. Чимарова “Русская православная церковь и вооруженные силы России в 1800–1917 гг.” [5], В.М. Коткова “Военное духовенство России: страницы истории” [6], А.А. Кострюкова “Военное духовенство и развал армии в 1917 г.” [7] и некоторые другие.

В годы войны территория современной Беларуси была разделена линией российско-германского фронта (Двинск – Сморгонь – Барановичи – Пинск), здесь дислоцировались армии Западного фронта. Он имел стратегически важное значение: здесь размещалась Ставка Верховного Главнокомандующего, находилось большое число войск, которые прикрывали московское направление. Здесь же было много госпиталей с больными и ранеными солдатами. В этих воинских частях и учреждениях по штату полагались должности священнослужителей. До Первой мировой войны и на протяжении ее, в ведомстве военно-морского духовенства был учрежден ряд новых должностей, разъяснены функции священников в зависимости от места службы, что должно было способствовать их продуктивной работе среди военнослужащих. Вплоть до февраля 1917 г. священнослужители свободно осуществляли культовую и внекультовую деятельность в армейской среде. Однако отречение от власти императора Николая II и переход управления страной к Временному правительству внесли радикальные изменения в жизнь российского общества. Были провозглашены принципы свободы и равенства, коснулось это и жизни религиозной. 20 марта 1917 г. было объявлено о «социальном, экономическом и политическом равенстве граждан независимо от вероисповедания», а постановлением «О свободе совести» от 14 июля 1917 г. гарантировалось право на религиозное самоопределение. Новые общественно-политические условия и новое законодательство не могли не повлиять на положение военного священника.

Основная часть

Главной заботой священника в армии было осуществление культовой и внекультовой деятельности. С разрешения командиров или главных врачей госпиталей священник организовывал и проводил по выходным и праздничным дням богослужения, всенощные бдения, молебны, крестные ходы. Все военнослужащие, не занятые в нарядах или боевых действиях, были обязаны присутствовать на службе в назначенное время. После свержения самодержавия порядок проведения богослужений изменился. Во-первых, были внесены правки в их содержание. Всем священникам разослали распоряжение Святейшего Синода не упоминать имена отрекшегося императора и его семьи. Вместо этого следовало помянуть государство и Временное правительство. Сами службы в армии теперь становились добровольными, что привело к падению их посещаемости военнослужащими [8, с. 62]. Например, если в 1916 г. в армии таинство причащения соблюдали 100% православных солдат, то в 1917 г. этот показатель упал до 10%. В отчетах о богослужебной деятельности священники признавали, что порой службы приходилось проводить в пустых церквях или при небольшом количестве солдат. Военнослужащие церкви предпочитали посещение кинематографа или выступления приезжих актеров.

Богослужения проводились в военных церквях. Они были как неподвижные, представленные военно-местными храмами, так и походные, которые могли перемещаться вместе с полком или госпиталем. До революции военнослужащие активно жертвовали на создание таких церквей, а также принимали участие в их устройстве: выполняли строительные работы, изготавливали иконостас, престол, пели в хоре. С падением религиозной активности армии, а также в связи с роспуском воинских формирований потребность в церквях отпадала. Построенные для них бараки разбирали или передавали на хозяйственные нужды. Если церковь была домовою, то ее имущество сдавалось на склад.

Военно-местные же церкви, лишившись паствы из числа чинов полка, передавались в епархиальное управление, и при них формировался уже приход из числа гражданских лиц. Новые церкви не строились и не освящались. Например, когда по армиям Западного фронта был разослан запрос о необходимости оказания помощи в строительстве церквей-бараков в резервных частях, все штабы ответили отказом. Они признавали необходимым бросить все силы на строительство объектов, необходимых для выполнения боевых задач [9, л. 159]. Помещения и комнаты, в которых священники устраивали церкви, передавали на нужды полка или госпиталя.

Менялось и отношение к самим священникам. Несмотря на выраженную духовенством Православной церкви поддержку Временному правительству, нижние чины российской армии могли проявлять враждебность по отношению к священникам. Они видели в духовенстве пережиток прошлого, сторонников монархии, ведь всю войну оно призывало сражаться до победного конца, оправдывало смерть за Царя и Отечество. Особенно явно это проявилось во время проведения воспитательных бесед и произнесения проповедей среди солдат. Обычно священники старались готовить беседы по востребованным темам. До войны они в основном были посвящены проблемам войны и мира, солдатского долга, верности, патриотизма. При этом следует отметить, что тематику бесед и проповедей предлагали командиры, главные священники, и она не всегда согласовывалась с интересами самих нижних чинов. После революции же содержание бесед и проповедей изменилось, в них в первую очередь требовалось говорить об актуальных общественно-политических проблемах, о том, что волновало армейскую среду. А позиция священников и солдат нередко расходилась. Поэтому документы фиксируют случаи перепалок, дискуссий, срывов богослужений, оскорблений священнослужителей.

В помощь священникам были направлены так называемые проповедники армий фронта. Это были наиболее искусные ораторы, которые пользовались авторитетом как среди священников, так и среди своих солдат. На каждую армию приходилось по одному проповеднику. Он должен был разъезжать по полкам, выступая, по необходимости, перед солдатами. При этом выступления должны были соответствовать проблемам, волнующим воинскую среду, помочь разрешить существующие конфликты [10, с. 33]. Протопресвитер Шавельский в своих воспоминаниях писал, что работа проповедников получила высокую оценку со стороны командования. Но в действительности немногие священники надолго задержались на этой должности. Несмотря на ораторские способности и умение держать себя на публике, они также подвергались травле со стороны военнослужащих. Проповедник 3-й армии И. Голубев писал: «Слушают, придираются к словам, возражают, вызывают на разъяснение, доказательства, высказывают открыто и озлобленно различные упреки и жалобы на то, что даже не относится к данному времени и что было еще при их дедах и отцах... и так – вместо 20 минут, которые вы рекомендовали нам для бесед, таковые проходят не менее полутора часов» [11, л. 174]. Проповедники армий Западного фронта в скором времени стали открыто говорить об отсутствии успехов в своем деле. Многие просили об отпусках или увольнении с должности.

Попытка помочь священникам в их проповеднической деятельности была сделана на Втором всероссийском съезде военного и морского духовенства. Там была высказана идея подготовить в форме тезисов ответы на наиболее важные общественно-политические вопросы сообразно «евангельским» нормам. Они

должны были носить аполитический характер, не повторять программные положения тех или иных партий и организаций. В результате коллективного обсуждения и голосований делегаты съезда сформулировали краткие положения о труде, 8-часовом рабочем дне, капитализме, войне, равноправии женщин, смертной казни. Обратим внимание только лишь на положение о войне. Священники признали войну злом, но злом, необходимым в борьбе за мир. Воинский же подвиг в защиту отечества назывался “святым подвигом самопожертвования” [12, л. 171 об.]. То есть содержание проповедей по этому важнейшему вопросу не изменилось, оно соответствовало требованию Временного правительства продолжать войну, в то время как большинство нижних чинов требовали ее завершения. Понятно, что с такими положениями в своих выступлениях было сложно встретить сочувствие со стороны военнослужащих, ведь священники продолжали говорить о необходимости воевать до победного конца.

В 1917 г. духовенство лишилось многих привилегий: например, до революции в их распоряжение предоставлялись денщики из нижних чинов. Они выполняли мелкие поручения священников, выступали в качестве посыльных, по сути, являлись прислугой. После же революции большая часть денщиков была освобождена от этих обязанностей, а те, что были готовы остаться, требовали оплаты своего времени и труда.

Распространенным явлением становятся жалобы и доносы на военное духовенство. Следует признать, что поводом для отстранения могли быть как объективные, так и надуманные причины. К числу объективных можно отнести невыполнение своих непосредственных обязанностей, неоправданные и неразрешенные отлучки из части, “контрреволюционная” пропаганда. Например, вполне объективными причинами для отстранения священника 298-го полевого запасного госпиталя (находился в Бобруйском благочинии) выглядят следующие проступки: неисполнение своих пастырских обязанностей (за все лето им было проведено не более 5-6 служб, за все время пребывания в госпитале почти не велось никаких бесед с командой госпиталя и больными); спекуляция; неоплата услуг вестового; пренебрежительные отзывы о членах госпитального комитета; поддержка старого режима и желание восстановления монархии (о чем он говорил с больными в палатах) [13, л. 713].

Надуманные же поводы были связаны с клеветой на духовенство или же с неправильно истолкованными ситуациями. Часто встречаются жалобы на произнесение за богослужением поминовений императорской семье, а также на раздачу листовок с промонархическим содержанием. Вот только в большинстве случаев дело заключалось не в убеждениях священников: каждый из них беспокоился за сохранность своего места, и даже если сочувствовал старой власти, то старался этого не показывать. Некоторые ситуации, ставшие основанием для жалоб, можно объяснить преклонным возрастом священника или же ошибкой, допущенной в силу привычки и невнимательности. Доносы писали еще и с целью устранить неугодного священника, чтобы назначить на его место другого (часто иеромонаха) или же чтобы дискредитировать его с целью получить больше власти в приходе (авторами таких доносов становились ктитория, иногда диаконы и псаломщики).

На основании этих жалоб и доносов священника вызывали на заседания полкового или госпитального комитета, где решалась его дальнейшая судьба. Иногда ему удавалось оправдаться. Но чаще всего священники были вынуждены переводиться в другой полк или госпиталь, а то и увольняться ввиду отсутствия вакансий.

Ведомство протопресвитера военного и морского духовенства пыталось оздоровить ситуацию. Для этого предпринимались попытки учредить советы духовенства в полках и госпиталях, принять участие в работе уже образованных комитетов. Повсеместно в армии организовывались братские собрания священников, где обсуждались текущие события, вырабатывались принципы работы в новых общественно-политических условиях. Во время этих собраний неоднократно поднимался вопрос о решении назревших проблем усилиями всего военного духовенства страны. Для этого в июле 1917 г. прошел Всероссийский съезд военного и морского духовенства. В нем приняли участие делегаты от всех фронтов и флотов, младшего клира, Духовного правления. Съезд обсудил новые принципы управления ведомством при протопресвитере военного и морского духовенства, работу в новых условиях, подходы к политической деятельности военных священников и их участие в предстоящем Учредительном собрании, а также планы на послевоенное время. Однако, несмотря на разумные и необходимые решения, принятые на этом съезде, реализовать их не удалось. Позже протопресвитер назвал его “лебединой песней” духовенства российской армии [14, с. 450].

Окончательно армейские священники лишились шанса на сохранение своих должностей после Октябрьской революции. Если Временное правительство видело необходимость в присутствии священника в армии, в первую очередь как агитатора за продолжение войны, то Советская власть стояла на иных позициях. В преддверии скорого завершения войны начинается роспуск отдельных воинских формирований, а вместе с ними и ликвидация священнических должностей. Декретом от 16 января 1918 г. № 39 ведомство при протопресвитере военного и морского духовенства было расформировано, все священники (не только православные) увольнялись со службы в военном ведомстве, а имущество и церковные суммы сдавались комитетам воинских формирований [15, с. 260]. Несколько тысяч священников лишилось должностей и средств к существованию. После недолгого периода существования Белого движения, в армиях которого была предпринята попытка сохранить священников, институт православного военного духовенства в рядах российской армии прекратил свое существование.

Заключение

Свободы и новое законодательство, провозглашенные в России Временным правительством, серьезно изменили положение военного священника в армии. Они лишили его прежней поддержки в лице дореволюционного правительства, показали реальную религиозность армейской среды. Кроме того, исчезли все факторы, которые сдерживали солдат от открытого выражения недовольства военными священниками. Духовенство, которое на протяжении нескольких лет призывало сражаться за “Веру, Царя и Отечество”, стремительно теряло авторитет. Все это отразилось на его культовой и внекультовой деятельности. Упала посещаемость богослужений, церкви закрывались, а беседы часто срывались или просто игнорировались. Священники были лишены многих преимуществ дореволюционного времени, а также стали объектом жалоб и доносов. Получили распространение разбирательства по делу военных священнослужителей солдатскими комитетами. Не сумев преодолеть кризис, институт военного духовенства прекратил свое существование вскоре после Октябрьской революции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Бабкин, М. А.** Духовенство Русской православной церкви и свержение монархии (начало XX в. – конец 1917 г.) : [моногр.] / М. А. Бабкин. – Москва : Гос. публ. ист. б-ка России, 2007. – 532 с.
2. **Бабкин, М. А.** Духовенство РПЦ и февральская революция 1917 г. (Документы и материалы святейшего Синода, епархиальных, городских, благочиннических съездов и собраний российского духовенства) / М. А. Бабкин. – Москва : ГУУ, 2002. – 52 с.
3. **Фирсов, С. Л.** Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х – 1918 гг.) / С. Л. Фирсов. – Москва : Духовная библиотека, 2002. – 624 с.
4. **Капков, К. Г.** Очерки по истории военного и морского духовенства Российской империи XVIII – начала XX веков: Итоги к 1917 г. / К. Г. Капков. – Москва : Летопись, 2009. – 256 с.
5. **Чимаров, С. Ю.** Русская православная церковь и вооруженные силы России в 1800–1917 гг. / С. Ю. Чимаров. – Санкт-Петербург : Нестор, 1999. – 291 с.
6. **Котков, В.** Военное духовенство России: страницы истории [Электронный ресурс] / В. Котков // Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа: http://www.krotov.info/history/18/bednov/kotkov_1.htm. – Дата доступа: 24.05.2015.
7. **Кострюков, А. А.** Военное духовенство и развал армии в 1917 г. / А. А. Кострюков // Церковь и время. – 2005. – № 2. – С. 143–196.
8. **Старостенко, В. В.** Проблема свободы совести в законодательстве и общественно-политической мысли в Российской империи начала XX в. / В. В. Старостенко // Весн. Магілёўскага дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова. Серыя А, Гуманітарныя навукі: гісторыя, філасофія, філалогія. – 2017. – № 1(49). – С. 60–64.
9. Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф. 806. Оп. 5. Д. 10321. Л. 158–159об.
10. **Старостенко, Э. В.** Учреждение должности проповедника в российской армии в годы Первой мировой войны и их служение в армиях Западного фронта / Э. В. Старостенко // Религиоведение в системе социально-гуманитарного знания и образования : сб. материалов науч.-практ. конф. / УО "МГОИРО" ; под общ. ред. О. В. Дьяченко, В. В. Старостенко. – Могилев, 2016. – С. 32–36.
11. РГИА. – Ф. 806. Оп. 5. Д. 10312. Л. 173–174об.
12. РГИА. – Ф. 806. Оп. 5. Д. 10140. Ч. 2. Л. 167–176об.
13. РГИА. – Ф. 806. Оп. 5. Д. 10321. Л. 713–713об.
14. **Шавельский, Г.** Русская церковь пред революцией / Г. Шавельский. – Москва : Артос-Медиа, 2005. – 510 с.
15. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. – Москва : Управление делами Совнаркома СССР, 1942. – 1483 с.

Поступила в редакцию 21.06.2017 г.

Контакты: EleonoraStarostenko@mail.ru (Старостенко Элеонора Викторовна)

Starostenko E. THE ORTHODOX MILITARY CLERGY OF THE WESTERN FRONT DURING THE PERIOD OF THE REVOLUTIONARY REFORMS OF 1917 IN RUSSIA.

The position of the military clergy after the February Revolution is viewed. The author examines the way cultic (on the example of divine services) and other (on the example of sermons) activities in the army changed and what relations developed between priests and soldiers. The attempts to reform the department of military clergy are estimated and their failures are explained.

Keywords: the First World War, the February Revolution, the October Revolution, the Orthodox Church, the Department under the Protopresbyter of Military and Naval Clergy, Orthodox military clergy.

УДК 930.25

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ОТНОШЕНИИ БЕЗ ВЕСТИ ПРОПАВШИХ СОЛДАТ И ОФИЦЕРОВ КРАСНОЙ АРМИИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В. А. Карпиевич,

кандидат исторических наук, доцент,

Университет гражданской защиты МЧС Республики Беларусь

К. М. Дрозд,

курсант,

Университет гражданской защиты МЧС Республики Беларусь

В статье рассматриваются вопросы о возможности использования интернет-ресурсов для восстановления исторической памяти о погибших в годы войны. Дается общая характеристика интернет-ресурса "Память народа". Созданный электронный портал с обширной базой данных о погибших и пропавших без вести, о местах захоронений, о наградах солдат и офицеров Красной Армии может помочь в организации кружковой работы с учащимися. В статье обобщен опыт проведения поисковой работы, имеются сведения о полученных результатах. Авторы на примерах показывают, каким образом можно находить информацию о погибших солдатах, анализировать и сопоставлять полученные данные, восстанавливать сведения о наградах и местах захоронений.

Ключевые слова: историческая память, книга "Память", Великая Отечественная война, интернет-ресурс "Память народа", база данных, погибшие и пропавшие без вести, места захоронений, награды солдат и офицеров Красной Армии, поисковая работа, восстановление сведений, уроженцы Кировского района.

Введение

Прошло более 70 лет со Дня Победы в Великой Отечественной войне. Судьбы участников и жертв этой войны сложились по-разному: одни пали на полях сражения, другие попали в плен или были вывезены на принудительные работы, были замучены в концентрационных лагерях. Их родственники ждали хоть какую-нибудь весть с фронта, но многие не могли получить полной и достоверной информации о судьбе своих родных и близких.

Десять лет тому назад процедура получения информации, которая касалась этих людей, была более трудоемкой. Архивные документы хранились в закрытых фондах Министерства обороны, а также других ведомств. Сложно было получить информацию и из-за границы. Очень часто приходили ответы на запросы, содержащие скупую информацию.

Ещё в советское время выходили публикации, которые были посвящены участию жителей Беларуси в борьбе с фашистскими захватчиками. Они продолжают напоминать нам о событиях Великой Отечественной войны. Одним из масштабных изданий была книга "Память", которая издавалась в республике в 90-е гг. XX в. по каждому району Беларуси. Книга была посвящена памятным местам и историческим событиям, происшедшим на территории района, а так-

же содержала информацию об известных людях района. Значительная часть книги посвящена событиям Великой Отечественной войны. Книги содержат списки погибших участников антифашистского подполья, партизан, членов их семей, лиц, подвергшихся фашистскому террору, списки жителей других регионов, погибших и захороненных в данном районе. Особое место занимают списки жителей районов, без вести пропавших на фронтах в годы войны.

Опубликованная информация о жителях Беларуси была неполной. Большинство сведений о погибших брались из данных военкоматов. В книге часто встречалась запись “пропал без вести”. Также и иная информация о солдатах была не полной. Не всегда имелись точные сведения о наградах. Родные не могли знать всю правду о своих героях. В связи с тем что живых свидетелей осталось совсем мало, необходимость в получении достоверной информации стала весьма актуальной.

Пробелы, которые существовали в сведениях об участниках боевых действий, могли бы ликвидировать архивные документы. Благодаря современным технологиям эта проблема оказалось успешно решенной.

Портал “Память народа” был создан Министерством обороны по решению Российского оргкомитета “Победа” и поддержан поручением Президента Российской Федерации и Постановлением Правительства Российской Федерации. Данный проект получил поддержку и одобрение со стороны широкой общественности, причем не только на территории России, но и за рубежом. Главной целью проекта являлось создание условий для предоставления пользователям возможности получения наиболее полной информации об участниках Великой Отечественной войны за счет новых интерактивных инструментов и развития обобщенных банков данных “Мемориал” и “Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”.

При разработке проекта “Память народа” была проведена большая работа по оцифровке огромного количества архивных материалов. В интернет было выложено 425 тысяч архивных документов, касающихся деятельности фронтов, армий и других соединений Красной Армии. Среди них находятся оригинальные документы о ходе боевых действий, приказы, доклады командующих, оперативные описания боевой обстановки. Кроме того, отсканированы и систематизированы более 100 тысяч военных карт, на основе которых в последующем были внесены в базу данных положения всех отмеченных на них воинских частей [1]. Изучение этих документов, а также геопривязка всей информации о местах рождения, призыве, гибели и последнем месте службы солдат и офицеров позволяют восстановить героический путь участников войны – от призыва до возвращения домой.

На портале “Память народа” размещено более 18 млн записей из наградных листов с описаниями подвигов, представлений к наградам. Так, уже оцифровано свыше 12,5 млн номерных награждений, или более 80% от имеющихся списков. Описания подвигов теперь дополняются обстоятельствами их совершения на основании записанной информации в журналах боевых действий и по документам оперативного управления. На портале собрана и открыта информация о местах первичных захоронений более 5 млн солдат и офицеров Красной Армии, которые погибли в бою или умерли от ран и болезней в госпиталях и медсанбатах. Родные и близкие, узнав адрес первичного захоронения и найдя это место на исторической и современной картах, могут узнать правду о подвиге отцов, дедов и прадедов, о месте нахождения их останков. Объеди-

нение всех данных в одном проекте дало людям возможность самим искать документы, создавать личные архивы, изучать обстоятельства и трагические моменты хода боевых действий. Так, по данным проекта, только за первые месяцы 2015 г. с портала “Память народа” было скопировано в личные архивы более 15 млн страниц документов о подвигах и потерях [1]. В настоящее время эта цифра определяется уже сотнями миллионов.

Работа по восстановлению истории Великой Отечественной войны и каждого ее участника продолжается. Так, по данным портала “Память народа”, в настоящее время установлено примерно 1,8 млн имен погребенных в первичных местах захоронений. Будет продолжен поиск и оцифровка документов о потерях, которые содержатся в делах частей Центрального архива Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО) и в медицинском архиве. По безномерным наградам на портале опубликовано только 5,88 млн наградений, а всего в Указах Президиума Верховного Совета СССР значится 8,33 млн таких наградений [1]. А значит, есть надежда найти информацию о тех лицах, подвиги которых остаются еще неизвестными.

На протяжении нескольких лет нами проводилась поисковая работа, целью которой являлось содействие восстановлению исторической справедливости в отношении жертв Великой Отечественной войны. На первом этапе было принято решение восстановить память об уроженцах Кировского района Могилевской области, без вести пропавших в годы Великой Отечественной войны, а также проверить информацию о наградных листах.

Всего в книге “Память” Кировского района имелось 996 записей с пометкой “пропал без вести” [2, с. 289–420]. Был обработан огромный объем информации, который составил более 2000 поисковых запросов. Работа с такими данными требует предельной внимательности, ведь за каждой цифрой стоит чья-то судьба. По мере обработки материала сведения о судьбах людей передавались нами в редакцию районной газеты “Кіравец”, где для публикации найденной информации была создана отдельная рубрика.

На данный момент нами было обработано более 1700 различных записей. При этом найдена информация о 112 чел., включая военнопленных. Также были восстановлены данные о 62 наградах, которые не указывались в книге. Многие из потомков героев не имели информации о наградах своих родственников. После начала публикации собранной информации в прессе стали поступать звонки из различных регионов республики, а также из-за рубежа от детей и внуков тех солдат, судьбы которых удалось восстановить.

Еще одним результатом является следующее событие: 23 сентября 2016 г. в Посольстве России в Беларуси состоялось вручение удостоверения к ордену Красной Звезды Н.В. Пархамович, дочери героя.

В настоящее время в университете нами также осуществляется поиск информации о бывших работниках учебного заведения по подготовке пожарных-спасателей. В частности, ведется поиск и сбор информации о выпускниках и работниках пожарно-технической школы, которые сражались с врагом на фронтах войны. Практически никого из них нет уже в живых, узнать информацию об их боевом прошлом становится трудно. Поэтому значительную помощь в этом оказала информация, размещенная на интернет-портале “Память народа”.

В частности, установлено, что среди курсантов первого выпуска воевали И.Ш. Соскин и В.А. Ясюкевич. Илья Шлемович Соскин, 1913 г.р., был призван Бобруйским ГВК и воевал на Прибалтийском фронте. Служил в должности на-

чальника пожарной охраны склада № 2085 в звании ст. лейтенанта административной службы. Был награжден орденом Красной Звезды. Виктор Александрович Ясюкевич, 1913 г.р., г. Минск. На фронте с 1941 г., проходил службу в должности командира огнеметного взвода 637-го стрелкового полка в звании младшего лейтенанта. Установлено, что погиб 18 августа 1942 г.

Восстановлена информация о боевом пути П.А. Брановца, который был начальником учебного центра ВПО МВД СССР, а также старшего мастера ГДЗС учебного центра В.А. Мотуза.

В настоящее время продолжается работа по сбору информации и о других работниках и выпускниках учреждения образования по подготовке специалистов для пожарной охраны НКВД-МВД БССР.

При обращении коллег нами проводилась работа по розыску мест захоронений их родных. Ранее, когда военнослужащие были похоронены в европейских странах, архивы присылали ответ, что прочитать в документах место захоронения невозможно. Это было связано с тем, что названия венгерских, румынских, чешских и прочих населенных пунктов штабные писари записывали на слух, при этом названия малоизвестных населенных пунктов искажались. Теперь же, когда в сети выложены отсканированные списки погибших с указанием населенных пунктов, где они захоронены, можно провести сравнительный анализ вариантов записей, что помогает отыскать эти места в интернете. Имеется возможность найти на сайтах стран Европы списки с указанием захороненных красноармейцев, а также можно отыскать фотографии памятников на братских могилах с фамилиями погибших. Далее, путем сравнения этих лиц со списками в книге регистрации погибших, можно с высокой достоверностью восстановить места захоронения бойцов и командиров Красной Армии. Это дает возможность родственникам узнать точное место погребения военнослужащих Красной Армии и в дальнейшем посетить данные места.

Следует отметить, что такого рода исследования требуют тщательного подхода к работе с архивными материалами и иными данными, полученными из интернет-ресурсов. Также необходимо обращать внимание на правильность написания белорусских фамилий и имен. Иногда в документах могут быть изменены гласные, например, “а” на “о” или, наоборот, заглавные буквы в фамилиях, например, “В” – “У”, чередование согласных звуков и др. В таких случаях для получения наиболее достоверной информации следует делать несколько запросов с различными вариантами написания. Здесь большую помощь может оказать знание биографических данных о человеке: место рождения, примерная дата рождения, из какого военкомата призывался, иная информация. Все это необходимо для проведения анализа по уточнению личности человека, т. к. часто могут встречаться однофамильцы, рожденные в один и тот же год.

Данный опыт будет полезен для дальнейшей работы по восстановлению исторической памяти. Участие в ней могут принимать все неравнодушные лица, для кого память о земляках и о своих дедах и прадедах является священной. В работе по восстановлению исторической памяти могут поучаствовать ученики школ (как самостоятельно, так и под руководством педагогов). Хочется надеяться, что к празднованию 75-летия освобождения Беларуси от немецко-фашистских оккупантов и окончания Великой Отечественной войны количество пропавших без вести станет еще меньше.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Память народа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pamyat-naroda.ru/about/> – Дата доступа: 20.01.2017.
2. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Кіраўскага раёна. – Мінск : Вышэйшая школа, 1997. – 445 с.

Поступила в редакцию 01.06.2017 г.

Контакты: sack16@tut.by (Карпиевич Виктор Александрович)

Karpievich V., Drozd K. THE RESTORATION OF HISTORICAL JUSTICE TO MISSING SOLDIERS AND OFFICERS DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR.

The possibilities of the Internet resources application to restore the historical memory of the persons who died during the war are considered. The main characteristics of the Internet resource "Memory of the Nation" are provided. The electronic portal containing an extensive database on the perished and missing persons, places of burials, awards of the Red Army soldiers and officers can help to organize students' out-of-school activities. The authors sum up the experience of carrying out search operations and their results. The article sets the examples how to find information on fallen soldiers, analyze and compare obtained data, restore data on awards and places of burials.

Keywords: historical memory, the book "Memory", the Great Patriotic War, the Internet resource "Memory of the Nation", database, the dead and missing, awards of the Red Army soldiers and officers, search operation, recovery of information, the natives of the Kirov district.

УДК 069:351.852:94(476)“1953/1964”

ПАРТИЙНО-ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА БССР В 1953–1964 гг.

О. Ю. Лесная

аспирант,

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова

В статье характеризуется партийно-государственная политика в области музейного дела БССР в 1953–1964 гг. В этот период государством предпринимались попытки частичной демократизации общественно-политической жизни страны, что оказало неоднозначное влияние на музейную сферу. XX, XXI и XXII съездами КПСС были заложены основы новых идеологических установок советского общества, которые позволили начать качественно новый этап в развитии музейного дела.

Ключевые слова: партийно-государственная политика, музейное дело БССР, “хрущевская оттепель”.

Введение

Смерть И.В. Сталина в марте 1953 г. завершила целую эпоху в жизни страны и знаменовала собой наступление нового периода советской истории, который характеризуется либерализацией существующей политической системы и осуждением культа личности И. Сталина. XXI съезд КПСС, состоявшийся в 1959 г., принял семилетний план развития народного хозяйства на 1959–1965 гг., главной выдвинутой задачей которого становится создание материально-технической базы коммунизма, повышение материального благосостояния, демократизации общества, развитие общественного самоуправления. Наметившиеся тенденции не могли не затронуть и музейную сферу. Цель данной работы – охарактеризовать партийно-государственную политику в области музейного дела БССР в 1953–1964 гг.

Основная часть

В период “хрущевской оттепели” наступает качественно новый этап в развитии культуры и, соответственно, в музейном деле. Учитывая, что музеи занимали большое место в коммунистическом воспитании трудящихся, советское руководство вынуждено было обратить более пристальное внимание на развитие непромышленной сферы. В период “оттепели” появляется возможность сказать правду о советской действительности и отойти от идеологических оценок давнего прошлого. Коммунистическая партия, опираясь на марксистско-ленинскую теорию, проводила огромную работу по укреплению общественного и государственного строя, развитию всех отраслей народного хозяйства, повышению благосостояния и культуры советского народа. Осуществлялись мероприятия, направленные на развитие советской демократии, преодоление бюрократизма, устраняются нарушения социалистической законности. Развитие культуры, несмотря на наметившиеся тенденции либерализации общественной жизни в СССР, шло в определенных идеологических рамках и под пристальным партийно-государственным контролем.

В 1953 г. созданием нового аппарата управления была заложена основа монополизации культуры со стороны государства: Верховным Советом СССР был принят Закон “О преобразовании министерств СССР”, согласно которому были объединены “...Министерство высшего образования СССР, Министерство кинематографии СССР, Комитет по делам искусств, Комитет радиоинформации, Главполиграфиздат и Министерство трудовых резервов СССР в одно Министерство – Министерство культуры СССР” [1, с. 79].

Министерство культуры СССР осуществляло руководство развитием искусства и культурно-просветительной работой в стране через аналогичные Министерства культуры в союзных республиках. Соответственно, Указом Президиума Верховного Совета БССР и постановлением Совета Министров БССР было образовано Министерство культуры БССР, пост министра которого с 1953 по 1964 г. занимал Г.Я. Киселев.

При Министерстве культуры БССР действовало Управление культурно-просветительными учреждениями министерства, в ведении которого находился отдел музеев и памятников. В него вошли все музеи бывшего Комитета по делам культурно-просветительных учреждений. В последующем музеи художественного профиля были переданы в подчинение управления по делам искусства [2, с. 18].

К началу 1950-х гг. в ведении Министерства культуры БССР оказалось 22 музея, а уже во второй половине 1950-х гг. музейная сеть насчитывала 27 музеев, где в большинстве своем преобладали музеи краеведческого профиля (17 из 27). Кроме краеведческих музеев числилось 4 мемориальных, 3 исторических и по одному литературному, историко-революционному и художественному [3, л. 88, л. 125].

Основными направлениями деятельности музеев в этот период остаются собирательская и научно-исследовательская деятельность в виде краеведческих исследований и экспедиций по изучению родного края с целью сбора и последующего хранения и изучения памятников материальной и духовной культуры; экспозиционно-выставочная деятельность, связанная с организацией стационарных и передвижных выставок и экспозиций; культурно-массовая работа, проводимая в форме экскурсий, консультаций, чтения лекций и докладов, подготовки статей и монографий.

Деятельность музеев республики строилась на основе задач, поставленных перед работниками культурно-просветительных учреждений XX, XXI и XXII съездами КПСС, и решений Пленумов ЦК КПСС, ввиду чего деятельность музеев строилась согласно постановлениям ЦК КПСС и ЦК КПБ и соответствующим приказам Министерства культуры СССР и БССР, по которым и велась разработка плана проведения тех или иных мероприятий в музеях. Такие мероприятия можно разделить на три основные группы:

– мероприятия к юбилейным датам (например, 50-летие первой российской революции, 40-летие Белорусской советской социалистической республики; 20-я годовщина со дня начала Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.; 150-летие Отечественной войны 1812 г. и др.);

– мероприятия, освещающие внутривнутриполитическую жизнь страны (например, выставки по материалам съездов КПСС и Пленумов к избирательной кампании о избирательном законе “Советская конституция – самая демократичная в мире”) [3, л. 69];

– мероприятия по пропаганде и популяризации достижений в строительстве социалистического общества (например, выставки, рассказывающие об

успехах своих городов и районов: “Пинск в прошлом и настоящем”, “Гомельская область за 40 лет советской власти”, “Речица и район за 4 года”, “За что борется район в 1958 год” и др.) [3, л. 69].

Экспозиции краеведческих музеев имели однотипную структуру, что соответствовало принятому в 1954 г. “Положению о районном краеведческом музее”: отдел природы, отдел истории досоветского периода, отдел истории советского периода [2, с. 22]. Бывали и исключения, как, например, в Гродненском Государственном историко-археологическом музее, где, кроме вышеперечисленных отделов, был открыт отдел по прикладному и изобразительному искусству области [3, л. 127].

В результате сложившаяся структура экспозиционных отделов диктовала направления для других форм деятельности музея. По этой причине научно-исследовательская работа музеев и связанная с ней собирательская деятельность велась с целью создания экспозиций, характеризующих участие трудящихся республики в Великой Октябрьской социалистической революции, Гражданской войне и становлении советской власти. Для этого научные сотрудники занимались изучением и сбором материалов, в том числе выявленных в ходе экспедиционной деятельности, характеризующих революционную борьбу белорусского народа за установление советской власти, войну с немецко-фашистскими захватчиками; искали активных участников событий Октября и Гражданской войны.

Эти же задачи стояли перед сотрудниками и в ходе реализации культурно-просветительной деятельности музеев. Наиболее популярной формой такой работы в краеведческих и исторических музеях была экскурсия. Кроме нее посетителям предлагались беседы и лекции по определенной тематике (например, на избирательные или краеведческие темы по истории своего города, района, села), встречи с передовиками производства, писателями, участниками Октября, Гражданской войны, героями Советского Союза, посещение постоянных и передвижных выставок, проведение групповых экскурсий по историческим местам и местам боевой славы города, района и области.

В 1954 г. по инициативе общественности и при поддержке государственных и партийных органов в план капитального строительства г. Минска было внесено сооружение здания для Государственной картинной галереи БССР. Архитектором М. Баклановым началась работа по проектированию и сооружению нового здания, которое стало первым специализированным сооружением, построенным в послевоенное время с учетом нужд музея. В 1957 г. Государственная картинная галерея БССР была переименована в Государственный художественный музей БССР, который начал свою деятельность в уже новом здании [2, с. 84–85].

Либерализация режима со стороны государства положила начало новому трактованию событий отечественной истории. В период “оттепели” было пересмотрено отношение к роли Брестской крепости и ее защитникам в Великой Отечественной войне. Перед государством встала задача по организации музея военно-патриотического воспитания – музея обороны Брестской крепости, который был открыт согласно приказу Министерства обороны СССР в 1956 г. [2, с. 90].

Вопросы по развитию музейного дела в стране обсуждались на заседаниях коллегии Министерства культуры БССР. Так, коллегией отмечалось, что особо активизировалась деятельность музеев после выхода в свет постанов-

ления ЦК КПСС “О задачах партийной пропаганды в современных условиях” (1960 г.). Постановление разъясняло главную задачу партийной пропаганды и содержало программу, формы и методы идеологической работы партии в коммунистическом воспитании трудящихся [2, с. 54; 4]. Как результат, основным направлением музейной политики по-прежнему является проведение политико-воспитательной работы среди трудящихся масс. Коммунистическая партия и Советское государство использует все формы и средства идеологического воспитания, развития марксистско-ленинского сознания будущего строителя социалистического общества, пропаганды преимущества социалистического строя над капиталистическим. Музеи разрабатывали конкретные планы по организации изучения материалов январского (1961 г.) Пленума ЦК КПСС; проводили лекции, доклады и беседы, тематические вечера; оформляли наглядную агитацию по материалам январского Пленума ЦК КПСС; создавали секции по различным видам массово-политической и культурно-просветительной работы [5, л. 39–40]. Историческими, историко-революционными и краеведческими музеями велась работа по пополнению отделов советского периода новыми материалами, отражающими успехи в коммунистическом строительстве в стране, создавались передвижные выставки для промышленных предприятий, колхозов и совхозов республики, пропагандирующие материалы январского Пленума ЦК КПСС и подготовку к XXII съезду КПСС [6, л. 71].

После XXII съезда КПСС главной задачей культурно-просветительных учреждений республики становится пропаганда решений и материалов съезда. На совещаниях заведующих областных, городских и районных отделами культуры были разработаны мероприятия, согласно которым музеям, независимо от их профиля, поручалось включить в экспозиции материалы по съезду, начать работу по оборудованию стационарных и передвижных выставок, областным краеведческим музеям поручалось организовать несколько филиалов на общественных началах в колхозах и совхозах [7, л. 36].

Постановление ЦК КПСС в 1964 г. “О повышении роли музеев в коммунистическом воспитании трудящихся” и соответствующее постановление ЦК КПБ еще более укрепило сформировавшуюся линию музейной политики и позицию музея как основного инструмента пропаганды социалистического строя. Все внимание теперь было сосредоточено на показе в экспозициях отделов истории советского периода достижений в строительстве социалистического общества, расширении массово-политической и просветительной работы среди населения [2, с. 57–58].

Новым стимулом к развитию музейной работы в стране послужило участие БССР во Всесоюзном смотре работы музеев, посвященном 50-летию советской власти, инициаторами которого выступили Министерство культуры СССР и ЦК профсоюза работников культуры. Соревновательный дух, награды и поощрения способствовали не только активизации музейной деятельности, но и улучшению качества работы музеев республики.

Одновременно с попытками активизации музейной деятельности в уже функционирующих музеях руководством страны началась работа по организации Белорусского Государственного музея, ведь, по сути, Минск оставался единственной союзной республикой, не имевшей республиканского исторического музея.

Вопросы возобновления деятельности и сооружения здания для Белорусского государственного музея неоднократно обсуждались с начала 1950-х гг. Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при СНК БССР не-

сколько раз включал в план капитального строительства г. Минска постройку здания для музея, но ни строительство, ни проектирование данного объекта в то время так и не было начато [8, л. 100, 167].

Только с приходом “оттепели” начинается процесс возрождения музея. Этому событию способствует распоряжение Совета Министров БССР 1956 г., согласно которому в 1957 г. была создана орггруппа по подготовке к открытию Белорусского государственного историко-краеведческого музея [3, л. 126; 9, л. 2]. Орггруппой велась работа по сбору экспонатов, характеризующих многолетнюю историю белорусского народа и природу страны, организовывались научные экспедиции и командировки в ведущие музеи СССР, разрабатывались тематико-экспозиционные планы будущих отделов музея. В результате в 1964 г. ЦК КПБ принял постановление об открытии Государственного музея БССР [2, с. 64–67; 10, л. 22–23].

В вопросах развития музейного дела имело огромное значение и наличие квалифицированных кадров. В 1950–1960-х гг. в сферу культуры, в том числе и в музеи, приходят новые молодые специалисты, что значительно улучшает работу учреждений культуры. Однако кадровая политика музеев по-прежнему находилась в прямой зависимости от финансирования и уровня подготовки профессиональных работников, что выявляло ряд проблем при подборе персонала. Так, согласно отчетам 1960 г. в музеях насчитывалось 279 сотрудников, в том числе 135 научных работников, из которых диплом об окончании вуза имели только 90 [9, л. 2]. Несмотря на то что около 66,6% научных работников были с высшим образованием, из них немногие имели значительный опыт музейной работы и никто – соответствующее специальное музейное образование.

В целях улучшения работы культурно-просветительных учреждений проводились конференции, семинары и курсы по подготовке и повышению квалификации работников культуры. Областными управлениями культуры проводились совещания заведующих райотделами культуры, областные семинары инспекторов райотделов культуры по вопросам учета, охране и паспортизации памятников культуры в районах области [10, л. 47]. В 1961 г. состоялся Республиканский семинар заведующих районными и городскими отделами культуры, где рассматривались задачи отделов по улучшению работы районных краеведческих и колхозных музеев, велось ознакомление с работой на местах в ведущих музеях страны [11, л. 61–68].

Знаковым событием для СССР становится учреждение советского комитета Международного совета музеев (ИКОМ) при ЮНЕСКО в 1957 г. Это предоставило возможность начать активное международное сотрудничество и обмен опытом между ведущими музеями СССР и музеями стран мира.

С этой целью и для повышения ответственности за сохранность произведений изобразительного искусства, направленных на зарубежные выставки, Министерство культуры СССР в 1961 г. разработало “Инструкцию о порядке направления произведений изобразительного искусства на зарубежные выставки” и “Временную инструкцию об упаковке и транспортировке произведений изобразительного искусства, направленных на зарубежные выставки” [12, л. 69–83]. По результатам совместной работы в 1963 г. в Ленинграде прошла IV Международная конференция ИКОМ по вопросам консервации и реставрации художественных ценностей [13, л. 36–37]. В ходе конференции затрагивались и вопросы подготовки квалифицированных работников, занимающихся реставрационными работами.

В итоге в первой половине 1960-х гг. численность музеев системы Министерства культуры БССР увеличилась до 30. Кроме музеев краеведческого профиля, которые составляли большинство (23 из 30), в республике действовали 4 военно-исторических музея, литературный, художественный и историко-революционный [2, с. 63–64; 14, л. 15–16; 15, л. 3–5]. Министерством культуры СССР были начаты работы по упорядочению музейной сети страны, созданию Научно-методического совета по работе музеев, инициирована деятельность по созданию музейного фонда СССР и соответствующих инструкций по его охране.

В тоже время некоторые актуальные еще с послевоенного времени вопросы так и не были решены до конца. Так, Могилевский, Гомельский областные краеведческие музеи, Барановичский, Борисовский, Лепельский, Слуцкий краеведческие музеи не располагали пригодными для полноценной работы музея помещениями. Гомельский, Витебский, Брестский областные краеведческие музеи имели малые площади для создания нормальных условий хранения фондов. Не было собственного помещения и у крупнейшего музея страны – Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны [3, л. 128–129]. С обострением старых наметились и новые трудности: слабая материально-техническая база при высоких запросах по организации выставочной деятельности не способствовала качественной подаче экспонируемых материалов, отсутствие заявок от областных отделов культуры на организацию художественных выставок вызывало проблемы при планировании выставочной деятельности, не были решены и вопросы охраны экспонатов в период работы республиканских передвижных выставок [7, л. 96–97].

Заключение

Оценивая государственную музейную политику БССР периода “хрущевской оттепели”, следует отметить, что, несмотря на процессы либерализации, в музейном деле имел место строжайший контроль за исполнением директив партии и правительства, а за музеем окончательно утвердился, прежде всего, статус политико-просветительного учреждения и только затем – научного учреждения. Соответственно, главными задачами музея стали популяризация и пропаганда правильности взятого советским государством курса, повышение культурно-политического уровня трудящихся и воспитание советского патриотизма. Как результат – вся деятельность музеев была направлена на реализацию поставленных перед ними государством задач, а основным направлением музейной работы становится отражение и пропаганда истории советского общества в ущерб другим периодам тысячелетней белорусской истории.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Ю. И. Мандельштам. – Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 531 с.
2. **Гужаловский, А. А.** Музеи Беларуси (1941–1991 гг.) / А. А. Гужаловский. – Минск : НАРБ, 2004. – 218 с.
3. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 974. Оп. 2. Д. 15.
4. О задачах партийной пропаганды в современных условиях // Знамя труда. – 1960. – № 8. – С. 1–4.
5. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 38.
6. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 41.

7. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 47.
8. НАРБ. – Ф. 4-ПА. Оп. 47. Д. 281.
9. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 32.
10. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 72.
11. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 24.
12. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 36.
13. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 171.
14. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 85.
15. НАРБ. – Ф. 974. Оп. 2. Д. 149.

Поступила в редакцию 20.01.2017 г.

Контакты: knjaginja2008@mail.ru (Лесная Ольга Юрьевна)

Lesnaya O. PARTY AND STATE POLICY IN THE FIELD OF MUSEUM STUDIES IN BSSR IN 1953–1964.

The article characterizes the party and state policy in the field of BSSR museology in 1953–1964. During this period the government attempted to democratize social and political life in the country. The attempts produced a controversial impact on the museum field. The XX, XXI and XXII Congresses of the CPSU established the foundations of the new ideology of the Soviet society that made it possible to start a new stage in the development of museums.

Keywords: party and stage policy, BSSR museology, the Khrushchev's "thaw".

УДК 94(438+476)+316.72

АКТЫВІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКАГА КУЛЬТУРНАГА ЖЫЦЦЯ Ў ПОЛЬШЧЫ І ПОЛЬСКАГА Ў БЕЛАРУСІ НА МЯЖЫ 1980–1990-х гг.

С. П. Забелаў

аспірант,

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

У артыкуле разглядаюцца пытанні развіцця і актывізацыі культурна-грамадскага жыцця беларускай меншасці ў Польшчы і польскай меншасці ў Беларусі ва ўмовах сацыяльна-палітычных пераўтварэнняў у рэгіёне на мяжы 1980–1990-х гг.

Ключавыя словы: культура, беларуска-польскае культурнае ўзаемадзеянне, культурная палітыка, нацыянальныя меншасці, нацыянальныя грамадска-культурныя аб'яднанні, міжнароднае культурнае супрацоўніцтва.

Уводзіны

Развіццё грамадска-культурнага жыцця беларусаў у Польшчы і палякаў у Беларусі пасля заканчэння Другой сусветнай вайны адбывалася ў спецыфічных умовах рэалізацыі ў ПНР (Польская Народная Рэспубліка) і БССР (Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка) планаў сацыялістычнага будаўніцтва пад пільным кантролем і апекай органаў дзяржаўнай улады. Такое становішча назіралася да мяжы 1980–1990-х гг., калі сістэмная грамадска-палітычная трансфармацыя ў краінах сацыялістычнага лагера і ў савецкіх рэспубліках абумовіла рост магчымасцей развіцця культурнага жыцця нацыянальных меншасцей.

Асноўная частка

Колькасць польскай і беларускай нацыянальных меншасцей у Беларусі і Польшчы адпаведна і іх дастаткова кампактнае пражыванне дазвалялі ім эфектыўна карыстацца новымі сацыяльна-культурнымі магчымасцямі. Вызначэнне дакладнай колькасці беларускай меншасці ў Польшчы на мяжы 1980–1990-х гг. заставалася няпростым, на што, у прыватнасці, звяртаў увагу польскі даследчык Л. Адамчык: беларускія арганізацыі Польшчы, цэнтральныя ўлады і мясцовыя ўлады па-рознаму ацэньвалі колькасць беларускага насельніцтва (400 тыс., 180 тыс. і 76 тыс. адпаведна). Л. Адамчык падкрэсліваў недахопы кожнага з падыходаў, адзначаючы, што анкетныя даследаванні не грунтаваліся на самадэкларацыі рэспандэнтаў, а дзяржаўныя ацэнкі істотна скажаліся па палітычных матывах [1, s. 121]. На думку польскай даследчыцы А. Скарупскай, недакладныя ацэнкі колькасці беларусаў Польшчы былі вынікам недасканаласці метады падліку, у якіх адсутнічала прамое пытанне аб нацыянальнай прыналежнасці, а ў разлік браліся толькі грамадзяне праваславаўнага веравызнання. Адначасова даследчыца звяртала ўвагу на феномен падвойнай, няпэўнай альбо рэгіянальнай самасвядомасці, які адзначаўся ў шэрагу жыхароў беларуска-польскага памежжа [2, s. 214].

У той жа час паводле перапісу 1999 г., першага ў гісторыі незалежнай Рэспублікі Беларусь, у краіне пражывалі 396 тыс. палякоў (3,9% ад агульнай

колькасці насельніцтва), што рабіла польскую меншасць другой буйнейшай у дзяржаве пасля рускіх [3]. Пераважная большасць беларускіх палякаў (294 тыс., альбо 74% ад усёй колькасці) пражывала на Гродзеншчыне, складаючы 24,8% яе жыхароў. Польскім навукоўцам Е. Рыхлікам падкрэслівалася, што толькі адносна нязначная частка беларускіх грамадзян польскай нацыянальнасці (13,3%) лічыла польскую мову роднай (у Літве дадзены паказчык дасягаў 84,8%, на Украіне – 12,5%). Паводле меркавання польскага спецыяліста, у асяроддзі інтэлігенцыі польскай нацыянальнасці ў Беларусі была заўважальнай пэўная слабасць поўнаасцю свядомай і творчай самаідэнтыфікацыі з польскай нацыянальнаасцю. Е. Рыхлік падкрэсліваў, што, нягледзячы на вялікую колькасць высокаадукаваных асоб, у тым ліку з навуковымі ступенямі, у асяроддзі польскай меншасці ў Гродзенскай вобласці, толькі невялікая іх частка актыўна ўдзельнічала ў культурным і грамадскім жыцці супольнасці [4, s. 129].

Пераўтварэнні ў Польшчы ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х г. супалі са зменай пакаленняў у беларускай супольнасці. Новае пакаленне, маючы добрую адукацыю і з'яўляючыся ў значнай ступені жыхарамі гарадоў, праяўляла гатоўнасць браць удзел у пабудове грамадска-культурнага жыцця супольнасці ў новай Польшчы. З гэтай нагоды польскі даследчык А. Садоўскі ўмоўна выдзеліў найбольш адукаваных, актыўных і свядомых беларусаў Польшчы ў катэгорыю “новых беларусаў” (у лік апошніх спецыяліст уключыў прадстаўнікоў як інтэлігенцыі, так і прадпрыемальніцкіх колаў, якія ўсталёўвалі і развівалі кантакты з Беларуссю, аказвалі падтрымку беларускім таварыствам Польшчы), для якіх уласцівымі рысамі былі адукаванасць, грамадская актыўнасць і нацыянальная свядомасць. У якасці антыпода “новых беларусаў” А. Садоўскі называў “традыцыйную” частку беларускай меншасці [2, с. 216].

Найбуйнейшымі культурна-грамадскімі аб'яднаннямі беларусаў Польшчы ў 1990-я г. з'яўляліся Беларускае грамадска-культурнае таварыства (БГКТ), якое да 1988 г. было адначасова і адзінай беларускай арганізацыяй Польшчы, і Беларускае саюз Рэспублікі Польшча (БСРП), удзельнікамі якога сталі новыя грамадска-культурныя арганізацыі.

БГКТ сваімі асноўнымі задачамі бачыла пашырэнне нацыянальнай самасвядомасці, умацаванне прязных стасункаў паміж польскімі беларусамі і палякамі, распаўсюджванне інфармацыі пра Беларусь, правядзенне культурных і навуковых мерапрыемстваў беларусаў Польшчы. Большую частку сваіх мерапрыемстваў БГКТ ладзіла на абшары Беласточчыны. Таварыства таксама мела свае прадстаўніцтвы ў Варшаве і Гданьску [4, s. 116].

Удзельнікамі БСРП, заснаванага 15 сакавіка 1993 г., сталі наступныя аб'яднанні: Беларускае аб'яднанне студэнтаў (БАС), Беларускае літаратурнае таварыства “Белавежа”, Праграмная рада “Нівы”, Беларускае гістарычнае таварыства (БГТ), Беларускае таварыства “Хатка”, палітычная партыя Беларускае дэмакратычнае аб'яднанне (БДА). БСРП займаўся шырокім колам пытанняў жыцця беларускай меншасці ў Польшчы. Па-за межамі БСРП ажыццяўлялі дзейнасць Таварыства беларускай культуры (ТБК) і Саюз беларускай моладзі (СБМ) [4, s. 117]. У 1991 г. з таварыства “Польшча – Савецкі Саюз” вылучылася група ініцыятараў стварэння “Таварыства Польшча – Беларусь” (ТПБ). Устаноўчы з'езд аб'яднання, на якім былі сфармуляваны асноўныя прынцыпы і напрамкі дзейнасці, прайшоў 21 чэрвеня 1992 г. [5].

Напрыканцы 1991 г. прафесарамі Альбертам Барташэвічам (Варшава), Аляксандрам Баршчэўскім (Варшава) і Міхалам Кандрацюком (Беласток) было

заснавана Польскае беларусістычнае таварыства (ПБТ). Старшынёй таварыства быў абраны А. Баршчэўскі. Адною з ініцыятыў ПБТ стала правядзенне штогадовых беларуска-польскіх навуковых канферэнцый “Шлях да ўзаемнасці”. ПБТ актыўна супрацоўнічала з Міжнароднай асацыяцыяй беларусістаў, Навукова-асветніцкім цэнтрам імя Ф. Скарыны ў Мінску, Беларускай дзяржаўным універсітэтам, Польскім інстытутам у Мінску, Беларускай бібліятэкай імя Ф. Скарыны ў Лондане [5].

13 снежня 1987 г. у Лідзе адбылася рэгістрацыя першага аб’яднання ў БССР, звязанага з польскай культурай і польскай меншасцю ў Беларусі, – Клуба аматараў польскай культуры. У наступныя тры гады распачалася праца Польскага таварыства Р. Траўгута ў Брэсце, Польскага клуба “Рота” ў Баранавічах, Культурна-асветніцкага таварыства “Палонія” ў Мінску, Культурна-асветніцкага таварыства А. Міцкевіча ў Гродна. У выніку іх аб’яднання ў 1990 г. быў створаны Саюз палякаў у Беларусі (СПБ; Związek Polaków na Białorusi) [6, с. 288].

Асноўнай задачай дзейнасці саюза стала нацыянальнае адраджэнне палякаў у Беларусі праз папулярызацыю і распаўсюджанне польскай мовы сярод польскага насельніцтва і аказанне падтрымкі ў яе вывучэнні. Найбольш актыўнымі ўдзельнікамі пачатковага этапу дзейнасці СПБ сталі падпалкоўнік памежных войскаў Т. Гавін, доктар філалогіі С. Сянкевіч, дырэктар школы ў Сонічах Ю. Лучнік, інжынер Т. Малевіч, доктар біяхіміі А. Пацэнка, інжынер Ф. Вітовіч [6, с. 290].

З цягам часу ажыццяўлялася інтэнсіфікацыя кантактаў беларускай меншасці ў Польшчы з польскай меншасцю ў Беларусі. Увасабленнем такога супрацоўніцтва стала арганізацыя пад патранатам СПБ і БГКТ рэгулярнага правядзення па чарзе ў Беластоку і Гродна ўзгаданых вышэй навуковых канферэнцый “Шлях да ўзаемнасці” і фестываляў “Гродна–Беласток”. СПБ шчыльна супрацоўнічаў з польскай арганізацыяй “Польская грамада” (“Wspólnota polska”), якая займалася фінансаваннем будаўніцтва ў Гродне школы з польскай мовай навучання і “Дома паляка” [7, с. 98].

Нацыянальныя беларускія арганізацыі ў Польшчы і польскія ў Беларусі атрымалі магчымасці карыстацца дзяржаўнымі датацыямі. У 1990 г. на патрэбы арганізацый беларускай меншасці ў Польшчы было выдзелена 6 млрд, у 1991 г. – больш за 3 млрд злотых, а ў Гайнаўцы распачалося будаўніцтва Музея беларускай культуры. Дадаткова пры Міністэрстве культуры Польшчы была створана спецыяльная камісія, задачай якой было вырашэнне пытанняў, звязаных з арганізацыяй нацыянальнага жыцця беларусаў у краіне [8, с. 10].

Пашыралася вывучэнне моў меншасцей у школах. На пачатку 1990-х гг. у польскіх школах беларуская мова вывучалася 3677 вучнямі, у беларускіх ліцэях у Бельску і ў Гайнаўцы займаліся 630 навучэнцаў. У ліцэі ў Гайнаўцы выкладанне прадметаў вялося на польскай мове, аднак 4 гадзіны на тыдзень адводзілася на вывучэнне беларускай мовы, літаратуры, культуры і гісторыі Беларусі. Беларуская філалогія як спецыяльнасць для славістаў была ўведзена ў Люблінскім універсітэце, а ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве пачаў выкладацца курс беларускай мовы [8, с. 9].

Калі ў 1990 г. вывучэнне польскай мовы прапанавалася ў 174 школах (у тым ліку ў 39 школах у якасці абавязковага прадмета) Беларусі, то ў 1993 г. такіх школ было ўжо 300 (у тым ліку 81 з абавязковым вывучэннем польскай мовы). У 1990 г. вывучэннем польскай мовы ў школах былі ахоплены 8252, а ў 1993 г. – 14252 вучні [6, с. 290].

У 1989 г. Гродзенскае радыё распачало трансляцыю штотыднёвых перадач на польскай мове. Пры гэтым супрацоўнікі радыё абапіраліся на падтрымку Беластоцкага радыё і тэлебачання, якое выпускала аналагічную праграму для беларусаў Польшчы. У 1990 г. пачала выходзіць двойчы на месяц тэлевізійная праграма “Голас над Нёманам”, створаная для польскай супольнасці на Гарадзеншчыне. Адначасова перадачу маглі глядзець і жыхары Беластоцчыны [9, с. 72].

У студзені 1992 г. на Польскім радыё ўслед за ўтварэннем літоўскай і ўкраінскай рэдакцый была ўтворана беларуская рэдакцыя. Яна ўключала 6 супрацоўнікаў беларускага і польскага паходжання, якія з’яўляліся выпускнікамі альбо студэнтамі беларускай філалогіі Інстытута гісторыі Варшаўскага ўніверсітэта [10, с. 291]. Рэдакцыя ажыццяўляла падрыхтоўку справаздач з мерапрыемстваў, якія ладзіліся ў кантэксце развіцця двухбаковых польска-беларускіх адносін: паказы фільмаў, канцэрты і навуковыя канферэнцыі, фестывалі і музейныя выставы, інтэрв’ю з дзеячамі культуры [10, с. 293].

Культурнае ўзаемадзеянне паміж бакамі набывала разнастайныя формы. Двухбаковыя кантакты інтэнсіўна развіваліся ў галіне аховы гістарычнай спадчыны, літаратуры, мастацтва, кнігадруку, ўзаемадзеяння паміж бібліятэкамі і інш. У красавіку 1990 г. у Мінску адбыўся першы міжнародны фестываль нацыянальных драматычных тэатраў “Славянскія тэатральныя сустрэчы”, удзел у якім узялі нацыянальныя драматычныя тэатры Беларусі, Польшчы, Балгарыі, Славаччыны, Украіны і Расіі. У сакавіку 1992 г. польскія тэатры прынялі ўдзел у Міжнародным фестывалі “Балтыйская тэатральная вясна” ў Гродна. Сумесныя праекты рэалізаваліся Дзяржаўным акадэмічным сімфанічным аркестрам Беларусі і Філармоніяй Лодзі, Дзяржаўным камерным аркестрам РБ і Камерным аркестрам РП “Камерата Вістула”, Дзяржаўным акадэмічным Вялікім тэатрам оперы і балета Мінска і Дзяржаўнай операй Лодзі [11].

Заклучэнне

У траўні 1993 г. у Рэспубліканскай мастацкай галерэі адкрылася выстава сусветна вядомага польскага мастака з беларускімі каранямі Л. Тарасевіча. Арганізатарамі выставы выступілі Міністэрства культуры Беларусі, Міністэрства культуры і мастацтваў Польшчы, Беларускі фонд культуры і Саюз мастакоў Беларусі. У лютым 1992 г. Мінск наведалі прадстаўнікі мастацкага ўпраўлення Міжнароднага фестывалю ў г. Торунь “Кантакт-94” К. Мейснэр і А. Блашчык. У выніку праведзеных сустрэч і працы міністэрстваў былі дасягнуты дамоўленасці аб правядзенні Нацыянальным акадэмічным тэатрам імя Я. Купалы гастрольнага турнэ па гарадах Польшчы (Беласток, Варшава, Торунь) [11].

Такім чынам, сістэмныя грамадска-палітычныя пераўтварэнні ў Польшчы і Беларусі стварылі новыя спрыяльныя ўмовы для эфектыўнага развіцця культурна-грамадскага жыцця беларусаў Польшчы і палякаў Беларусі ў разнастайных формах. Змены абумовілі стварэнне шэрагу новых аб’яднанняў, якія ставілі сваёй мэтай падтрымку нацыянальных культур і інтэнсіфікацыю беларуска-польскага культурна-гуманітарнага ўзаемадзеяння. Вынікам дзейнасці таварыстваў стаў актыўны ўдзел меншасцей у арганізацыі грамадска-культурных мерапрыемстваў, правядзенні канферэнцый і фестывалю, больш поўнай рэалізацыі патэнцыялу двухбаковага культурнага супрацоўніцтва.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Adamczyk, L.** Mniejszości narodowe w Polsce w 1992 roku / L. Adamczyk // Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości narodowe w świetle spisów statystycznych XIX–XX w. – 1996. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. – S. 113–122.
2. **Скарупска, А.** Беларуская меншасць у Польшчы / А. Скарупска // Polska i Białoruś po rozszerzeniu Unii Europejskiej. – 2005. – Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. – S. 213–221.
3. Национальный состав населения Республики Беларусь // Национальный статистический комитет [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/natsionalnyi-sostav-naseleniya-respubliki-belarus/>. – Дата доступа: 30.11.2016.
4. **Rychlik, J.** Realizacja praw mniejszości białoruskiej w Polsce i mniejszości polskiej na Białorusi / J. Rychlik // Dziedzictwo pogranicza: realizacja praw mniejszości polskiej na Litwie, Białorusi, Ukrainie i w Czechach oraz mniejszości białoruskiej, litewskiej, ukraińskiej i czeskiej w Polsce: zbiór artykułów / red.: D. Górecki. – Łódź : Wydawnictwo Łódzkiego Uniwersytetu, 2013 – S. 113–140.
5. **Хмялінскі, Б.** Грамадскі рух добрасуседства : дапаможнік па гісторыі беларуска-польскіх адносін / Б. Хмялінскі. – Мінск : БІП-С-Плюс, 2007. – 21 с.
6. **Gumiennik, M.** Polskie odrodzenie narodowe na Białorusi w latach 1988–1998 / M. Gumiennik // Дарога да ўзаемнасці : [зб. матэрыялаў канферэнцыі / рэд. І. Крэнь. – Гродна : Камітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, 2004]. – С. 288–292.
7. **Гайдукевич, Л.** Основные направления сотрудничества Республики Беларусь и Польши в сфере туризма / Л. Гайдукевич // Беларусь – Польшча: два дзесяцігоддзі міждзяржаўных зносін : [матэрыялы беларуска-польскага круглага стала / рэд.: В. Шадурскі [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2010]. – С. 96–103.
8. **Кавалевіч, М.** Беларускае школьніцтва ў Польшчы і польскае на Берасцейшчыне / М. Кавалевіч // Беларуска-польскае ўзаемадзеянне ў галіне культуры : мат. нав.-практ. канф., Брэст, 1993 г. – Брэст : Талер, 1993. – С. 7–10.
9. **Снапкоўскі, У.** Беларуска-польскія сувязі ў 1980-я гг. / У. Снапкоўскі // Беларусь – Польшча: путь к сотрудничеству : [материалы научно-практической конференции (11 ноября 2004 г.) / рэд.: А. Русакович [и др.]. – Минск : ФМО БГУ, 2005]. – С. 66–73.
10. **Баршчэўская, Н.** Удзел беларускай рэдакцыі Польскага радыё ў працэсе будавання новых польска-беларускіх адносін / Н. Баршчэўская // Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу : мат-лы II Міжнароднай канферэнцыі беларусістаў, Мінск : МНАЦ, май 1995 г. – Мінск, 1997. – С. 291–294.
11. Беларуская дыяспара: нарысы гісторыі і сучаснага стану / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, факультэт міжнародных адносін ; [аўтары-складальнікі: М. М. Бацяян і інш.]. – Мінск : Трыалета, 2006. – 158, [1] с.

Паступіў у рэдакцыю 23.05.2017 г.

Кантакты: +375 29 748-62-30 (Забелаў Сяргей Пятровіч)

Zabelau S. REVITALIZATION OF BELARUSIAN CULTURAL LIFE IN POLAND AND POLISH CULTURAL LIFE IN BELARUS AT THE TURN OF THE 1980s AND 1990s.

The article examines the revitalization of the cultural and social life of the Polish minority in Belarus and the Belarusian minority in Poland under the conditions of the social and political transformation in the region at the turn of the 1980s and 1990s.

Keywords: culture, Belarusian-Polish cultural interaction, cultural policies, national minorities, national social and cultural organizations, international cultural cooperation.

УДК 284.57

ПРОБЛЕМЫ ТЕОКРАТИИ В РЕЛИГИОЗНОМ УЧЕНИИ ПЯТИДЕСЯТНИКОВ БЕЛАРУСИ

О. В. Дьяченко

кандидат философских наук, доцент,
заведующий кафедрой гражданского и хозяйственного права,
Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова

Статья посвящена вопросам распространения теократических идей в современном пятидесятническом движении. Иллюстрируется изменение религиозно-политического сознания пятидесятников. Показывается, что идеи теократии заимствованы в 1990–2000-х гг. из американских и европейских богословских концепций. Отмечается, что в современных условиях идеи теократии мотивируют пятидесятников к участию в протестном политическом процессе.

Ключевые слова: религия, религиозный экстремизм, пятидесятничество, теократия, политический процесс.

Введение

В богословских трудах американских, европейских, белорусских пятидесятников ведущее место занимают идеи социально-политического устройства общества и установления теократической формы правления. Концептуально эти идеи не получили универсального доктринального оформления ввиду вариативности пятидесятничества, богословских разногласий и отсутствия структурного единообразия, но вместе с тем существенно влияют на формирование общественного сознания членов пятидесятнического сообщества. Наиболее ярко эти идеи представлены в переводной зарубежной богословской литературе, получившей распространение в религиозных общинах Беларуси в 1990–2000-х гг. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. В настоящее время они чрезвычайно популярны у молодого поколения радикально настроенных проповедников пятидесятничества, сторонников исчезновения границ между религиозными и государственными институтами.

Проблема возникновения и развития теократических идей у белорусских пятидесятников не получила должного рассмотрения в научных исследованиях, в связи с чем представляет значительный философско-религиоведческий интерес. Особое внимание привлекает эволюция религиозно-политических представлений пятидесятников, их трактовки общественно-политической жизни общества, разработка модели идеального государства.

Основная часть

В западноевропейской и североамериканской протестантской богословской мысли проблемы места и роли религии в общественно-политической жизни еще с эпохи Реформации находились в фокусе пристального богословского внимания. В позднем протестантизме Беларуси и в пятидесятничестве в частности разработка всевозможных социально-политических идей и попытки их распространения в обществе являются новой, ранее не проявлявшейся тен-

денцией. Для пятидесятников советского периода был характерен социальный и политический эскапизм, стремление уйти от навязываемых государством императивов социального поведения, всеми доступными методами избежать вмешательства официальных институтов в жизнь религиозной общины.

Идеологически пятидесятнический эскапизм основывался на комплексе религиозно-догматических представлений, в которых религиозная община (“церковь”, “невеста Христова”) противопоставлялась государству. Схема организации общинной жизни была заимствована из истории ранней христианской церкви периода ее становления, а обоснованием служили идеи иудеохристианства. Государство считалось порождением темных сил, следствием греховной человеческой природы, препятствием на пути религиозного преобразования личности и представляющим угрозу духовной жизни христианина. Но не всякое государство воспринималось как чужеродное. В религиозных низах поддерживались мессианские настроения, основанные на ветхозаветных идеях создания подлинно теократического государства во главе с Богом и его помазанными на царство правителями. О таком государстве мечтали представители религиозных школ иудаизма. Этот же политический идеал получил распространение и в раннем христианстве. Отсюда вытекало стремление христиан первых веков новой эры игнорировать существующее, враждебно настроенное к ним государство, установленные социальные, политические и религиозные нормы, и под влиянием экзальтированных проповедников мессианских и эсхатологических идей конфликтовать с государственными институтами в ожидании скорого наступления “царства божия” на земле. Религиозно-мотивированный негативизм ранних христиан в отношении общественно-политического строя, зафиксированный в новозаветных текстах и сочинениях римских историков, был воспринят пятидесятниками и в религиозной форме культивировался в общинах, подпитывался мистическими откровениями и закреплялся соответствующими этическими правилами. Контроль воспроизводства, соблюдения многочисленных правил осуществлялся религиозной общиной. Перечень предписаний и запретов фиксировался в официальных документах [10, с. 8]. В социальной практике эскапизм пятидесятников проявлялся в отказе от участия в избирательных кампаниях, общественно-политических мероприятиях, праздновании знаковых для советского государства исторических событий, требованиях освобождения от воинской службы, пропаганде религиозного пацифизма и др.

Социальное поведение религиозных индивидов детерминировалось религиозно-мистическим осмыслением сущности поддерживаемых государством общественно-политических установок, легитимируемых официальной идеологией и воспринимаемых в качестве новой формы религии со своими специфическими ритуалами и обрядами [11]. Острой богословской критике подвергался марксизм, которому приписывалось религиозное, “демоническое” происхождение. Идеи классовой борьбы, построения коммунистического общества, преодоления религиозных предрассудков в условиях низкого уровня экономического благосостояния пятидесятников оживляли в религиозном сознании эсхатологические настроения, побуждали целые религиозные группы к поиску возможных путей эмиграции из страны. Пропагандистские слоганы получали в пятидесятнической среде широкий резонанс и религиозную трактовку, при этом формулы проклятий в адрес носителей коммунистической идеологии дополнялись призывами к покаянию и религиозному осуждению марксизма и его идейных модификаций [5, с. 78; 6, с. 125].

Проповедники пятидесятничества уделяли повышенное внимание критике истории советского государства. Постулировался тезис о регрессивном, в сравнении с дореволюционным периодом, развитии общества в условиях советской власти [12]. Под сомнение ставились достижения науки, национальной культуры, чуждыми объявлялись идеи свободомыслия и гуманизма. Поэтому разрушение советской политической системы явилось для радикальных проповедников сакральным актом, “чудом”, результатом вмешательства сверхъестественных сил в целях создания условий для беспрепятственной пропаганды религии в стране “атеизма” [13, с. 70].

В 1990–2000-х гг. риторика белорусских пятидесятников резко изменила свою направленность. Вместо призывов к религиозному преображению и эскапизму с проповеднических кафедр стали распространяться идеи социального служения, активного участия в политической жизни страны, в том числе на самом высоком уровне. Их актуализации способствовали масштабные структурные преобразования социально-экономической сферы жизни общества, обновление социально-демографической базы пятидесятнических общин, естественная убыль и эмиграция в США, Германию, Израиль радикальных сторонников социального эскапизма.

К руководству общин пришли молодые и энергичные проповедники, для которых религия стала служить инструментом достижения экономического и социального благополучия, что явилось следствием либерализации политико-правовых отношений, миссионерской деятельности североамериканских, западноевропейских и южнокорейских религиозных центров из так называемого “движения веры”, пропагандировавших “ривайвелизм” и “теологию процветания”. В этой среде стали популярными не столько идеи перфекционизма, сколько стремление к личному успеху в земной жизни, приобретению высоких социальных статусов и государственных почестей. Новообращенные пятидесятники активно включились в политические процессы, стали участниками протестного движения, выступая за проведение в обществе глубоких общественно-политических и социально-экономических реформ [14, с. 95–96]. Кризисные явления в сфере экономики и социальной жизни трактовались ими с религиозных позиций и признавались темным наследием марксистско-атеистической эпохи. Но и демократия не устраивает религиозных активистов в той форме, в которой она получила распространение в современном мире, поскольку позволяет сосуществовать различным антихристианским религиозным и общественно-политическим силам. Поэтому в идеологии пятидесятников появился тезис о необходимости христианизации демократии в целях ее дальнейшего использования для евангелизации общества, сакрализации социальных институтов и общественных отношений.

Следует обратить внимание на двойственность пятидесятнической идеологии. В публичной риторике вне религиозной общины проповедники не проявляют открытой враждебности существующему политическому строю, признают государственное устройство и политико-правовые нормы. В адресованных обществу поучениях содержится ссылка на 13-ю главу Послания апостола Павла к Римлянам, посредством которой аргументируется идея политической лояльности пятидесятников. Однако за внешне простоватыми библейскими сюжетами, аллегориями, притчами и симулякрами скрывается сложная система религиозно-политических установок, моделирующих повседневное поведение членов религиозного сообщества. Ретрансляция и толкование этих положений

находится в компетенции узкого круга богословов, проповедников, религиозных лидеров, которые посредством герменевтических приемов формируют религиозно-политическое сознание пятидесятников. В религиозной пропаганде все чаще стали звучать призывы к построению теократического государства и передаче власти “христианскому правительству”, способному на основе христианских принципов преодолеть существующие проблемы. В качестве идеальных, достойных для подражания названы политические модели США, Израиля и Южной Кореи [15, с. 16].

Концепция “христианского правительства” основывается на теократических, эсхатологических и мессианских представлениях пятидесятников, апеллирует к неудовлетворенности членов религиозных общин своим социально-экономическим статусом. Реакцией на сложные процессы и тенденции в экономике является готовность пятидесятнических общин активизировать религиозную деятельность с последующей экстраполяцией ее результатов в сферу политико-правовых отношений. Расширение и укрепление социальной базы должно создать необходимые условия для последующего демонтажа светской политической системы.

Согласно утверждениям пятидесятнических проповедников изначальной формой правления на земле, в Эдемском саду, была теократия, разрушенная человеческим грехопадением. С приходом Христа и созданием церкви теократия была восстановлена. Земной моделью теократического устройства общества выступает религиозная община во главе с рукоположенными (помазанными) лидерами. Проповедники именуют ее “победоносной армией Бога”, “воинствующей и мобилизованной” для духовной войны с антихристианскими силами. Средствами для этой идейной борьбы являются “молитва, пост и Священное Писание”. В конечном счете христиане должны воспользоваться механизмом демократических выборов для обеспечения своим представителям возможности завоевания и удержания политической власти в стране. Молитвенные действия совершаются “за страну и ее руководителей” в общественных местах, в информационном пространстве. Они обращаются к сверхъестественным силам с просьбами воздействовать на политических руководителей в целях изменения сложившейся неблагоприятной экономической ситуации, запретить распространение в обществе и в правительстве “фанатично настроенных, крайне религиозных, антидемократических и антисемитских влияний” [16, с. 40].

Общинам рекомендовано принимать активное участие в подготовке и проведении избирательных кампаний, в продвижении в структуры государственной власти “правильных людей” с “христианским мировоззрением”. Подбор кандидатов на соискание депутатских мандатов и государственных должностей должен осуществляться по религиозному критерию, на основании анализа политических программ и наличия в них религиозного компонента. Успех избирательных кампаний детерминируется численностью религиозных общин, степенью их влияния на различные слои общества [7, 16 сентября; 8, с. 9, 49; 9, с. 93–97; 17, с. 2–3]

Печатная пропаганда содержала тезисы о готовности пятидесятников “взять погрязшую в грехе страну”, сделать ее “страной Бога”, сформировать “христианское правительство”, отменить “безбожные законы”, якобы ограничивающие религиозную свободу, установить религиозный контроль системы образования и воспитания, медицинского обслуживания, социальной сферы.

Оказывая поддержку определенным политическим силам, лидеры пятидесятничества проявляли заинтересованность в создании протекционистских политико-правовых условий, которые позволили бы им беспрепятственно реализовывать различные религиозные и социальные программы.

С течением времени религиозно-политическая деятельность сторонников христианской теократии стала принимать конфликтогенный характер, а попытки реализовать эту утопическую социально-политическую модель на практике привели в 2000-х гг. к вовлечению ряда представителей и руководителей пятидесятнических общин Беларуси в открытое политико-правовое противостояние с государством, к дискредитации пятидесятничества как политически нейтрального религиозного движения. В итоге государство законодательно ограничило распространение радикальных религиозно-политических идей в обществе, приняв Закон Республики Беларусь “О противодействии экстремизму” от 4 января 2007 г. № 203-З.

Заключение

В 1990–2000-х гг. в пятидесятничестве Беларуси в результате трансформации религиозно-политической идеологии получили распространение теократические идеи создания “христианского правительства”, что способствовало политизации деятельности религиозных общин и вовлечению представителей крупных религиозных объединений в протестное политическое движение. Утопические по своему содержанию религиозно-политические идеи не были реализованы на практике, но вместе с тем способствовали формированию и закреплению в религиозном сознании пятидесятников новой модели политического устройства общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Аванзини, Джон.** 30, 60, сто крат. Ваш финансовый урожай / Джон Аванзини. – СПб. : Слово Жизни, 1994. – 160 с.
2. **Брух, Вениамин.** Великое поручение / Вениамин Брух. – Минск : Церковь Иисуса Христа, 1997. – 40 с.
3. **Брух, В.** Рождественское послание пастора / В. Брух, Н. Брух // Слово пробуждения. – 1998. – № 3.
4. **Брух, Вениамин.** Ты создан для успеха, жизни и любви / Вениамин Брух. – Минск : Манускрипт, 1997. – 16 с.
5. **Чо, Давид Йонги.** Спасенье, здоровье и преуспевание / Давид Йонги Чо. – Челябинск : Новая жизнь, 1995. – 222 с.
6. **Экман, Ульф.** Церковь живого Бога / Ульф Экман. – СПб. : Слово Жизни, 1993. – 160 с.
7. **Коупленд Кеннет.** От веры в веру / Кеннет Коупленд, Глория Коупленд. Календарь победы. – Минск : Пикорп, 1998. – 370 с.
8. **Ледяев, А.** Камень преткновения / А. Ледяев. – Рига : Новое Поколение, 1994. – 128 с.
9. **Ледяев, А.** Разговор начистоту: 100 вопросов, 100 ответов / А. Ледяев. – Рига : Авторское издание, 2006. – 144 с.
10. Вероучение Объединенного Евразийского Союза Христиан Веры Евангельской // Примиритель. – 1995. – № 3.
11. **Урванцев, В.** Тайна Пергамского алтаря / В. Урванцев // Колокол. – 1996. – № 2.
12. **Шидловский, Роман.** Жыве Беларусь / Роман Шидловский // Колокол. – 1995. – № 7.

13. **Романович, М. И** проповедано евангелие / М. Романович // Примиритель. – 1992. – № 5.
14. **Севярынец, П.** Маладафронтаўцы / П. Севярынец, Н. Палажанка. – Менск : Б.в., 2009. – 232 с.
15. **Хомич, С.** Молитва верующего / С. Хомич // Благодатная семья. – 1995. – № 13.
16. Во славу Господа. Молитвы // Восстановление. – 1995. – № 3.
17. **Экман, Ульф.** Церковь, исполненная духа веры / Ульф Экман // Слово Жизни. – 1991. – № 1.

Поступила в редакцию 27.01.2017 г.

Контакты: Oleg.djachenko@gmail.com (Дьяченко Олег Викторович)

Diachenko O. THEOCRATIC ISSUES IN THE RELIGIOUS TEACHING OF PENTECOSTALISM IN BELARUS.

The article is devoted to the problems of the dissemination of theocratic ideas in the modern Pentecostal movement. The change in the religious-political consciousness of the Pentecostals is illustrated. It is shown that the ideas of theocracy were borrowed from American and European theological conceptions in the 1990–2000-s. It is noted that in modern conditions theocracy ideas motivate the Pentecostals to participate in the protest political process.

Keywords: religion, religious extremism, Pentecostalism, theocracy, political process.

УДК 821.161.3-311.6.09:94(476)“1941/1945”

БЕЛАРУСКІ РАМАН ПЕРШАГА ПАСЛЯВАЕННАГА ДЗЕСЯЦІГОДДЗЯ ПРА ВЯЛІКУЮ АЙЧЫННУЮ ВАЙНУ

Г. В. Навасельцава

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава

Раманы “Глыбокая плынь” І. Шамякіна, “Векапомныя дні” М. Лынькова, “Мінскі напрамак” І. Мележа, “Згуртаванасць” М. Ткачова, “У агні” І. Гурскага, “Расстаёмся ненадоўга” А. Кулакоўскага вызначаюцца аўтарскай устаноўкай да паказу маштабных малюнкаў, шырокага ахопу ваенных падзей і партызанскай барацьбы, імкненнем увасобіць героіку народнага подзвігу. Письменнікі адлюстроўваюць падзеі ў рамантычна-прыгодніцкім рэчышчы, пераважна схематычна ўвасабляюць герояў, шырока выкарыстоўваюць сродкі публіцыстычнага ўздзеяння.

Ключавыя словы: ваенны раман, масавы гераізм, шматгеройнасць, эстэтычная тэндэнцыя, тэорыя бесканфліктнасці.

Уводзіны

Як вядома, у ваенны час найбольш запатрабаванымі формамі творчасці з’яўлялася публіцыстыка і паэтычнае слова. Письменнікі, што стваралі буйныя творы ў ваенныя гады, пазбягалі называць іх раманами, паколькі лічылі, што гістарычная незавершанасць увасобленай рэчаіснасці не дае права на раманную форму. У параўнанні з літаратурай Вялікай Айчыннай вайны, дзе ўвасабляўся адносна невялікі адрэзак часу, мастацкая ўвага аддавалася адной выбранай падзеі, проза пасляваеннага часу звяртаецца да больш маштабнага адлюстравання, да больш шырокай падзейнай дынамікі.

Мастацкая спецыфіка літаратуры пра вайну традыцыйна вызначаецца як гераічным, так і трагедычным характарам. Як слушна заўважае П.К. Дзюбайла, “ва ўсіх раманах аб Вялікай Айчыннай вайне магістральную сюжэткампазіцыйную лінію вызначае галоўны канфлікт, які ляжыць у рэчышчы ваенна-гістарычнай калізіі, раманы пабудаваны на рэзкім супрацьстаўленні характараў і вобразаў, поглядаў і ідэалаў, сцэн і сітуацый” [1, с. 41]. Праз супрацьпастаўленне двух варожых лагераў раскрываецца дынаміка асноўных сюжэтных ліній і адначасова ўзаемаадносіны людзей. Маштабнасць падзей Вялікай Айчыннай вайны, іх эпічны размах, пафас вызваленчай барацьбы садзейнічалі развіццю раманнага мыслення, што паўнаватасна ўвасоблена ў такіх творах, як “Глыбокая плынь” (1946–1949) І. Шамякіна, “Векапомныя дні” (1949–1956) М. Лынькова, “Мінскі напрамак” (1947–1952) І. Мележа, “Згуртаванасць” (1949–1950) М. Ткачова, “У агні” (1952) І. Гурскага, “Расстаёмся ненадоўга” (1952–1954) А. Кулакоўскага. Асноўны мастацкі прынцып, якога прытрымліваюцца письменнікі, – падзейнае апісанне, якое ўзмацняецца разважанымі агульнафіласофскага плана. Пры гэтым аўтары адлюстроўваюць героіку дзеяння як норму паводзін чалавека ў вырашальныя моманты гістарычнага зруху. Гераізм як эстэтычная катэгорыя разглядаецца кожным з мастакоў слова і як гераізм асобы, і як масавы гераізм, што здзяйсняецца пад уплывам надзвычайных абставін, у якіх нечакана

апынуліся героі. Такім чынам, прасочваецца эстэтычная тэндэнцыя – імкненне да шырокага ахопу рэчаіснасці, манументальнага паказу падзей, увасаблення значнай колькасці персанажаў, з якіх цяжка вылучыць галоўнага. Гэта абумоўлена ідэйнай задумай: раскрыць маштабнасць народнай барацьбы, прасачыць, як з канкрэтыкі ваеннай рэчаіснасці вырастае героіка народнага подзвігу.

Асноўная частка

Шматпланавым, шматгеройным творам з багатымі прасторава-часавымі сувязямі выступае раман “Векапомныя дні” М. Лынькова, пра які П.К. Дзюбайла трапна зазначае, што большасць масавых сцэн – гэта партызанскія баі і аперацыі. Так, “для сцэн партызанскіх баталій, паказаных Лыньковым, характэрна “прыгодніцтва”. Яно цесна звязана з сапраўднымі ўмовамі партызанскай барацьбы супраць ворага, са своеасаблівым фальклорна-рамантычным успрыманням самім пісьменнікам героікі Вялікай Айчыннай вайны” [1, с. 79]. Разам з тым даследчык падкрэслівае, што ўражанне выключнага і незвычайнага ў рамане часта ствараецца з-за таго, што аўтар тэндэнцыйна вылучае на першы план не толькі смелыя, але і малаверагодныя дзеянні партызанскіх разведчыкаў. Так, “у Лынькова спалучэнне гераічнага і камічнага прыводзіць да разнастайнасці стылявых форм – перапляцення сцэн рамантычных і строга рэалістычных, высокага і нізкага, схільнасці да яркай бытавой дэталі і прыёмаў рамантычнага пісьма” [2, с. 227].

Як доказна сцвярджае В.А. Каваленка, галоўная задача, якую вырашала ваенная проза на мяжы 40–50-х гг., – прывесці ў псіхалагічную адпаведнасць учынку героя з характарам ваенных абставін, “літаратура павінна была пераадолець падзейную павярхоўнасць мастацкага бачання, прасталінейнасць адносінаў да лёсу чалавека, паглыбіць і дэмакратызаваць філасофскую аснову эстэтычнай вобразатворчасці” [3, с. 407]. Навукоўца звяртае ўвагу на тое, што ва ўмовах пасляваеннай рэчаіснасці пісьменнік залішне рана ўзяўся за эпапею “пра трагічную паласу народнага быцця, якая патрабуе паўнаты ўяўленняў, пазіцыйнай аб’ектыўнасці і маральнай паслядоўнасці, час эпапей яшчэ не наступіў” [3, с. 403]. Раманы М. Лынькова, І. Мележа, М. Ткачова, І. Гурскага, А. Кулакоўскага вызначаюцца складанай архітэктонікай: варта звярнуць увагу на дзве або болей разгалінаваныя сюжэтныя лініі, рэтраспекцыі, аўтарскія адступленні, што абумоўліваюць мастацкую шматпланавасць. Напрыклад, Іван Мележ “паставіў творчай задачай паказаць у мастацкіх вобразах бітву за Беларусь, бітву, якая адначасна ішла і на франтавых дарогах, і ў глыбокім варожым тыле. Кніга з такім шырокім ахопам падзей, дзе сюжэт разгортваецца ў двух планах, дзе адначасова паказваецца і партызанская барацьба, і баі, што вяла Савецкая Армія, з’явілася першай падобнай спробай у беларускай літаратуры, і таму натуральна перад аўтарам стаялі вялікія цяжкасці” [4, с. 581].

Шырокаахопны паказ падзей раскрываецца ў рамане І. Гурскага “У агні”, дзе пісьменнік імкнецца звязаць у адно цэлае гераічную абарону Брэсцкай крэпасці, адступленне савецкіх войскаў, дзейнасць падпольшчыкаў у акупіраваным Мінску, партызанскую барацьбу. Так, пагранічнік Каляда, які гераічна змагаўся пры абароне Брэсцкай крэпасці і цудам выжыў, вяртаецца ў родныя мясціны і неўзабаве становіцца адным з партызанскіх камандзіраў. Партызаны паспяхова змагаюцца з дывізіяй “СС”, якой камандуе генерал-лейтэнант фон Грэдынгер, што ў свой час кіраваў штурмам Брэсцкай крэпасці. Грэдынгер, патрапіўшы ў палон, заяўляе, што ў сусветнай практыцы не было яшчэ выпадку, каб сер-

жант дапытваў генерала. На гэта Каляда адказвае, што ў сусветнай практыцы таксама не было выпадку, каб войскі сяржанта спынілі і адкінулі войскі генерала. Аўтарам ідэалізуецца інжынер Зорын, які выключна зарэкамендаваў сябе ў падпольнай дзейнасці, стаў смелым партызанскім камандзірам: “Для атрада Зорына стварылася пагроза акружэння. Кулямётчык, які прыкрываў левы фланг партызан, быў забіты, і выведзены з строю ўвесь разлік. Фашысты кінуліся ў атаку, яны пагражалі змяць адступаючых. Тады Зорын з кулямёта сам стаў страляць, а Арабей падносіў яму патроны. Гэта вырашыла зыход бою. Фашысты не вытрымалі, замітусіліся. Акрыленыя партызаны пайшлі ў контратаку і адкінулі праціўніка. А толькі на полі бою застаўся ляжаць камбрыг Зорын і яго ад’ютант Арабей. Яны былі забітыя” [5, с. 275]. У рамане не паслядоўна прасочваецца сюжэтная лінія, прысвечаная дзейнасці падпольшчыкаў у Мінску: паказаны першасная арганізацыя падполля, выданне лістовак і газеты “Звязда”, выкрыццё звязаных з падполлем людзей. З партызанскіх атрадаў у Мінск ходзяць сувязныя, камандаваннем ставіцца задача – знішчэнне гаўляйтара Кубэ, пры гэтым аўтар пазбягае адлюстравання далейшых падзей, паказваючы агульнавядомы фінал небяспечнага задання.

Прысвечаны разгортванню партызанскай барацьбы на акупаванай тэрыторыі і раман “Згуртаванасць” М. Ткачова, дзе “прыкметна прыглушаны драматызм барацьбы з узброеным ворагам <...> залішне многа бліскучых партызанскіх аперацый. Яны звычайна паказваюцца не як момант высокага напружання ўнутранай энергіі яе ўдзельнікаў, а знешне, эфектна, аблегчана, без пранікнення ў глыбіню душы савецкага чалавека-пераможцы” [2, с. 228], падзеі адлюстроўваюцца ў рамантычна-прыгодніцкім рэчышчы. Напрыклад, адчайным рызыкантам, схільным да неверагодных учынкаў, паказаны адзін з партызанскіх камандзіраў – Сяргей Паддубны, які кантрастуе з разважлівым, удумлівым Барысам Злобічам, што ўвасоблены Міколам Ткачовым як ідэальны герой. Письменнік прасочвае імклівае разгортванне партызанскага руху, стварэнне партызанскай зоны. У прыватнасці, важнай задачай для партызан з’яўляецца захоп Калінаўкі – раённага цэнтру, што і адбываецца дзякуючы ваеннай хітрасці: падпольшчык Андрэй Перапечкін, які па заданню партызан служыць немцам і нават стаў камандзірам гаспадарчага ўзвода, прыводзіць у Калінаўку санны абоз з дрывамі. Абознікамі з’яўляюцца пераапраанутыя партызаны, якія хаваюць у вазках зброю, без перашкод набліжаюцца да стратэгічна важных аб’ектаў і выбіваюць адтуль ворага. Паспяховыя, хоць і складаныя абарончыя баі паказаны аўтарам, калі партызанская зона апынулася ў блокадзе: “Праціўнік бясконца паўтараў свае агнявыя налёты. Яго міны і снарады перакапвалі партызанскія пазіцыі. Страты ў шарэнгах паддубнаўцаў няўмольна павялічваліся. У аддзяленнях заставалася па два-тры чалавекі. Але яны былі непахіснымі, ні на крок не сыходзілі са сваіх пазіцый. І кожны раз, калі праціўнік пасля агнявога налёту кідаўся ў атаку, яны, грозныя і страшныя ў сваім гневе, быццам тыя волаты падымаліся ад зямлі, рассяйвалі, знішчалі варожыя навалы” [6, с. 280]. Сапраўды, перад вызваленнем Беларусі акупанты прыклалі ўсе намаганні, каб знішчыць партызанскі рух, што і адлюстравана ў рамане пісьменнікаў 50-х гг. Разам з тым І. Мележу “шмат у чым удалося па-мастацку перадаць складанасць той абстаноўкі, якая была характэрнай для шэрагу партызанскіх злучэнняў напярэдадні вызвалення беларускай зямлі” [4, с. 582].

У цэлым пісьменнікі імкнуцца перадаць гераізм калектыўнай барацьбы, што патрабуе эпічнага разгортвання сюжэта, але пры гэтым не ўвасабляюць

адпаведных сюжэту знакавых вобразаў. Адзін з даследчыкаў рускага пасляваеннага рамана і аповесці, Л.Р. Якіменка аналізуе эстэтычную неадпаведнасць, што ствараецца ў некаторых творах паміж эпічным сюжэтам і паказанымі характарамі герояў. У прыватнасці, узнікае пэўны “эстэтычны разрыў паміж велічнымі і значнымі падзеямі, паміж моцна напісанымі масавымі сцэнамі” [7, с. 220] і эпізодычнымі або другаснымі героямі. Падкрэсліваецца і тое, што малюнкам, дзе адлюстраваны гераічныя калектыўныя намаганні, як правіла, не адпавядаюць характары галоўных герояў. Так, пацвярджае Э.С. Гурэвіч, “эпічна цэласнай карціны часам не атрымліваецца: героям не хапае, з аднаго боку, мастацкай маштабнасці, унутранай значнасці, багацця ўзаемасувязей, з другога – індывідуальнай своеасаблівасці, яркіх жыццёвых фарбаў. Удачы прыходзілі да пісьменнікаў, калі ім удавалася дасягнуць сінтэзу агульнага і індывідуальнага, калектыўнага і асабістага ў характары героя” [2, с. 232].

У рамане “Векапомныя дні” дае трапную характарыстыку Ф.І. Куляшоў, асоба Канстанціна Заслонава здаецца выключнай, незвычайнай. Хоць мастак слова і імкнецца да дакументальнай дакладнасці, аднак, думаецца, празмерна акцэнтаваў такія рысы характару, як самадысцыпліна, вытрымка, прадбачлівасць, выключная смеласць. Для Мірона, пратыпам якога выступае М. Шмыроў, найвялікшым маральным выпрабаваннем з’яўляецца арышт немцамі яго дзяцей: “Па волі пісьменніка крыж выбару мінаваў Мірона, і гэта надзвычай красамоўна характарызуе творчыя магчымасці беларускай прозы той пары. Пісьменнік нібы спалохаўся самых донных глыбінь душэўнага стану чалавека, які знаходзіцца ў небывалай страшнай трагедыйнай сітуацыі” [3, с. 410]. Напрыклад, у М. Лынькова “і Астап, і Ганна Базылёва, і Сымон, і дзед Пранук, і Сілівон – вобразы выразна акрэсленыя, мастацкі індывідуалізаваныя, з уласцівымі кожнаму з іх самабытнымі рысамі характару. Яны паўстаюць перад чытачом <...> як сацыяльныя і нацыянальныя беларускія тыпы, родныя па духу і коласаўскаму дзеду Талашу, і лынькоўскаму Астапу з аднайменнага апавядання” [8, с. 133]. Пластычна спалучае індывідуальныя і тыпізаваныя рысы вобраз Чарняхоўскага з рамана І. Мележа “Мінскі напрамак”, дзе аўтар імкнецца паказаць аднаго з лепшых камандзіраў і стратэгаў свайго часу без арэолу выключнасці. Пісьменнікі традыцыйна паказвалі ўжо сфарміраваныя характары, тэндэнцыйна адлюстроўвалі сувязь асобы з гісторыяй, у выніку “мастацкай цэласнасці не хапала ў большасці вобразам герояў-кіраўнікоў, створаным беларускімі раманістамі. Даволі часта эпічная хада падзей паглынае жывую разнастайнасць чалавечага характару; тое, што складае стрыжань вобразаў, іх ідэйнае напаўненне, не асэнсоўваецца псіхалагічна” [2, с. 233]. У творы І. Мележа “не ўсё дасканала ў паказе партызанскіх кіраўнікоў. Часам яны нагадваюць людзей з плаката, на вуснах якіх зычныя лозунгі, агульныя словы” [4, с. 582], што можна назваць мастацкай тэндэнцыяй, якая паслядоўна прасочваецца ў раманах аўтараў таго часу. Эстэтычная тэндэнцыя часу выяўляецца І. Шамякіным, дзе “ў многім наперад зададзеным асвятленні створаны <...> характары герояў “Глыбокай плыні”: камісар партызанскай брыгады, да вайны – сакратар райкама, Лясніцкі, камбрыг Прыборны, да вайны – старшыня райвыканкама” [9, с. 600].

Пісьменнікі пазбягаюць выяўлення маральна-этычнага канфлікту, які непазбежна павінен узнікнуць у рамане і знайсці сваё адметнае вырашэнне. Як звяртае ўвагу П.К. Дзюбайла, у рамане “Векапомныя дні” М. Лынькова ворагі часта паказваюцца “панікёрамі, баязліўцамі, няўдалымі ваякамі, а партызаны без

усялякіх цяжкасцей, без ахвяр праводзяць аперацыі, перамагаюць захопнікаў” [1, с. 80]. Вядомы мастак слова пра ворагаў і здраднікаў “гаворыць або з гневам і нянавісцю, або з агідай” [8, с. 159], параўноўвае акупантаў то з драпежным каршуном, то з шалёным ваўком, то з пабітым сабакам. Не раскрывае вобразаў ворагаў і М. Ткачоў, які схематычна паказвае нямецкага афіцэра Раўбермана, што няздольны аказаць амаль ніякага супраціўлення партызанам, а толькі злучае на недарэчнасць свайго становішча. Выступае носьбітам маральна-этычных заганаў паліцэйска Бошкін, і гэтыя героі шмат у чым падобныя: “Яны беглі па хмызняку, полем. Быццам ваўкі, што нарабілі шкоды, уцякалі ад небяспекі, ад пакарання. Страх неадступна падганяў іх. Уяўлялася, што за імі ўжо гоняцца сотні партызанаў і вось-вось нагоняць іх” [6, с. 170–171]. У рамана І. Гурскага “У агні” паказаны генерал-лейтэнант фон Грэдынгер, корпус якога доўга не можа дамагчыся поспехаў у штурме Брэсцкай крэпасці. Толькі ступіўшы на савецкую зямлю, камандуючы ўжо саркастычна зазначае, што “шчасце будзе тых, хто вынесе адсюль ногі” [5, с. 64–65]. Письменнік ілюструе, што гестапавец Іаган Бергнер у дзяцінстве вешаў катоў, у школьным узросце пісаў даносы на вучняў і настаўнікаў. Гаўляйтар Вільгельм Кубэ абурэецца, што гестапа болей сочыць за ім самім, чым за парадкам, і ніяк не знаходзіць эфектыўных сродкаў для барацьбы з партызанамі і падпольшчыкамі.

У раманах М. Лынькова, М. Ткачова, І. Гурскага аўтары выступаюць ідэйнымі “рупарамі” сваіх гёрояў, выяўляюць і прынцыпова ацэньваюць як учынкi, так і светапоглядную сістэму каштоўнасцей. Спецыфіку ўзаемаадносін паміж аўтарам і героем характарызуе П.К. Дзюбайла на прыкладзе “Векапомных дзён”: “У некаторых выпадках Саколiч перастае быць толькі героем рамана, яго вобраз, як і некаторыя iншыя вобразы, часам зліваюцца з вобразам аўтара, яго разважанні атрымліваюць характар аўтарскіх выказванняў” [1, с. 111]. Тыпалагічна блізка ўзаемаадносiны аўтара і героя адлюстраваны ў рамана “Згуртаванасць” (Кузьма Камлюк), “У агні” (Раман Зорын, Міхаіл Былінскі), “Мiнскi напрамак” (Туравец). Нельга не пагадзіцца з Э.С. Гурэвічам, які падкрэслівае, што “недастатковая ўвага пiсьменнікаў да псiхалагічнага жыцця герояў пэўным чынам звязана з “тэорыяй” бесканфліктнасці, з няправільным разуменнем тыповага як выражэння толькі сацыяльнай сутнасці. “Тэорыя” бесканфліктнасці, натуральна, прыводзіла да збяднення сферы духоўнага жыцця герояў. <...> І атрымлівалася, што жанр рамана, самы псiхалагічны па сваёй сутнасці, прызначаны раскрываць заканамернасці развіцця характараў, сілу і глыбiню мыслення герояў, лад iх думак і пачуццяў, страчваў празмерна многа” [2, с. 235–236].

Письменнікі імкнуліся сцвердзіць ідэю непераможнасці савецкага народа, непазбежнай гiбелі акупантаў, што адпавядала не столькі задачам эпічнага слоўнага мастацтва, колькі палымянай публіцыстыцы. Як справядліва зазначае П.К. Дзюбайла, у беларускіх раманах аб Вялікай Айчыннай вайне шырока выкарыстоўваюцца публіцыстычныя адступленні. Письменнікі пераходзяць “да апавядання-абагульнення, калі многія падзеі, у некаторых выпадках абыдзеныя і нязначныя, часта важныя, гераічныя і трагічныя, падводзяцца пад адно шырокае абагульненне, звязанае з гістарычнымі падзеямі” [1, с. 108], робяць абагульненні ад усенароднага, агульнага, да прыватнага, iндывiдуальнага ў паказе герояў, iх паводзiн і ўчынкаў. Безумоўна, перавага “агульнага над прыватным, калектывісцкага “мы” над iндывiдуальным “я” – якасці, увогуле ўласцівыя тэорыі сацыялістычнага рэалізму, але яны аказаліся гратэска павялічанымі ў часы панавання тэорыі бесканфліктнасці. Савецкай лiтаратуры канца 40-х гг.

цяжка было “прабіцца” праз агульназначнае і грамадска-сацыяльнае да простага, будзённага жыцця, адмовіцца ад узнёслай рыторыкі, агітацыйнага слова на карысць звычайнага” [9, с. 600].

Публіцыстычная манера выяўляе сябе як на ўзроўні асацыятыўнага раскрыцця сюжэта, так і на ўзроўні знешняй характарыстыкі персанажаў, паказу іх маўлення. Напрыклад, з публіцыстычнай завостранасцю М. Ткачоў раскрывае агульны малюнак ваенных падзей напярэдадні вызвалення: “Фронт грымеў громамам гармат. Водгулле баёў кацілася ад Дзясны далёка на захад, гулка разбягалася па камяністых кручах Сожа, звінела ў стромкіх лясах Васілеўшчыны і Грабшчыны. Дзясна пасылала радасныя весткі свайму брату – Сожу, папярэджвала яго быць гатовым да сустрэчы сваіх вызваліцеляў. Кананада наступлення, аб якой Беларусь раней ведала толькі па зводках, цяпер гула ля самага парога рэспублікі-партызанкі, радавала вольналюбівы народ, клікала яго на новыя подзвігі” [6, с. 288]. І. Гурскі звяртаецца да публіцыстычнага асвятлення вызначальных падзей, імкнецца і адлюстраваць нацыянальны беларускі характар: “На працягу жыцця толькі аднаго пакалення на беларускай зямлі адбыліся дзве крывавыя драмы: вайна з кайзераўскай арміяй Вільгельма II і цяперашняя Вялікая Айчынная вайна з гітлераўскімі ордэмі. З пакутніка ў мінулым, у савецкі час беларус стаў загартаваным барацьбітом. Вобразы Гастэла, Даватара, Смялячкова, адважных салдат і генералаў Чырвонай Арміі, смелых партызан – вось вобраз беларусаў” [5, с. 490].

В.А. Каваленка пераканаўча зазначае, што “М. Лынькоў, як і іншыя пісьменнікі першых пасляваенных гадоў, усімі сіламі імкнуўся паказаць не голы, толькі падзейны факт вайны, а надаць яму агульнуюсэнсавую значнасць, паставіць яго побач са спрадвечнымі законамі жыцця і гэтым самым даць яму агульначалавечае асвятленне” [3, с. 404]. В.І. Локун называе “Глыбокую плынь” І. Шамякіна раманам свайго часу, калі “ад літаратуры патрабавалі адлюстравання гераічных учынкаў, эфектных герояў, высокай паэтыкі” [9, с. 598]. Разам з тым, працягвае даследчыца, раману ўласціва і наватарская па тым часе спроба паказаць унутраны свет галоўных герояў. Калі параўноўваць “Глыбокую плынь” з папярэднімі творамі пісьменніка, то “відавочна імкненне аўтара да большай сюжэтнай і псіхалагічнай дэталізацыі, характары герояў у плане змястоўным становяцца больш разнастайнымі з заяўкай на індывідуалізацыю” [9, с. 598]. Аўтарскім імкненнем да асэнсавання ваенных падзей у кантэксце чалавечага жыцця вызначаецца раман “Расстаёмся ненадоўга” А. Кулакоўскага, дзе паказаны мірны час, пачатак вайны, абарончыя баі і фарміраванне партызанскага руху. Творца “шукае нейкага новага аспекту ў асвятленні тэмы; праз сферу пачуццяў і эмоцый удзельніка вайны ён імкнецца паказаць паўсядзённы, суровы і мужны яе твар” [2, с. 228]. Невыпадкова раман пачынаецца з сімвалічнага вобраза стогадовай таполі, паваленай наваліцай, што здараецца якраз за некалькі дзён да пачатку вайны. Паваленая на школьным двары таполя спараджае трывожныя прадчуванні ў Веры Лагінай – маладой настаўніцы, адной з галоўных гераінь твора. Мастацкая рэтраспекцыя адкрывае час яе студэнцтва ў Мінскім настаўніцкім інстытуце, знаёмства з Андрэем Сакольным, сяброўства і каханне маладых людзей. Сімвалічна-шматзначныя вобразы раскрывае і М. Лынькоў, калі напачатку рамана ўвасабляе кугаканне савы, падобнае ці то на дзіцячы плач, ці то на здзеклівы рогат. Пісьменнік мае на мэце “раскрыць вобраз вайны знутры, стварыць атмасферу спрадвечнай “паэзіі” вакол падзей. На гэтым тэматычным напрамку літаратура быццам нанова вучыцца ствараць “паэзію” ваенных падзей” [3, с. 404]. І. Мележ стварае запамінальны

вобраз мінскай магістралі, якая спачатку была мірнай дарогай, што звязвала Мінск і Маскву, але стала дарогай бітвы, якую аўтар пазычына параўноўвае з вялікім мячом. Майстра слова “стварыў вобраз-абагульненне эпічнай сілы. Так лірычная плынь уключаецца ў эпічнае развіццё падзей” [2, с. 243].

А. Кулакоўскі прасочвае, як напачатку вайны Вера і Андрэй вымушаны расстацца. Далейшыя жыццёвыя перыпетыі кожнага з герояў раскрываюцца пісьменнікам у самастойных сюжэтных лініях. Вобраз Андрэя прыкметна ідэалізуецца аўтарам, на працягу ўсяго твора прасочваецца яго выключнасць як чалавека і камандзіра. Праз успрыманне гэтага героя паказваюцца цяжкія абарончыя баі, якія адбываліся летам 1941 г. Далучыўшыся да стралковага ўзвода, Сакольны бачыць арганізаваную абарону, сапраўдны вайсковы парад. Пісьменнік эпізодычна апелюе да загаду камандавання “Ні кроку назад!”, які Андрэй успрымае належным чынам, і прасочвае, як узводам і артылерыяй паспяхова адбіваецца танкавая атака. А. Кулакоўскі імкнецца дэталёва, паслядоўна ўзнавіць малюнак бою: “Грымнуў страшэнны выбух. Андрэй глянуў на поле бою. Перад ім, зусім перад ім, крокаў за дваццаць ад траншэі, злосна гучаў і скрыгатаў танк, раз-поразу страляючы з гарматы. Ён стаяў на месцы, а з якой прычыны, цяжка было зразумець. Аляксандраў яшчэ раз адвёў руку са звязкай, зрабіў рэзкі выдых, а далейшага Андрэй ужо не бачыў і не чуў. Нешта так моцна і з такога вялікага размаху выцяла яго па плячы, што ён упаў” [10, с. 127–128]. Пісьменнік ўзнаўляе падзеі першага ваеннага лета, паказваючы адступленне, прасочвае, як у хуткім часе з усёй роты застаюцца жывымі Сакольны, Зайцаў і санінструктар, якія неўзабаве і далучаюцца да партызанскай барацьбы. Яе мэтаскіраваным арганізатарам выступае Мікіта Труцікаў, старшыня мясцовага калгаса. І Сакольны, і Труцікаў у хуткім часе зарэкамендавалі сябе як паспяховыя камандзіры, на чале з якімі партызанскі рух стаў масавым. Разам з тым аўтар звяртаецца да схематычнага ўвасаблення вобразаў-тыпаў, якія кантрастуюць з галоўнымі героямі. Так, адмаўляецца ад далейшай барацьбы былы вайсковец Генька Мухаў. Недастаткова надзейным сувязным паказаны дырэктар школы Шэркас, які мала здольны да рашучых дзеянняў. Эпізодычна згадваецца паліцай Балыбчык, які, аднак, не ўяўляе сур’ёзнай пагрозы.

Пісьменнік, разам з тым, цікавіць не столькі падзейнасць, колькі суб’ектыўнае ўспрыманне асобай надзвычайнай рэчаіснасці. Аўтар раскрывае вобразы вайскоўцаў, напрыклад, веставага Зайцава, рашучага, смелага, ініцыятыўнага чалавека. Увядзенне такой асобы ў мікраасяроддзе рамана дазваляе адлюстраваць маральна-этычныя ўмовы выбару ў надзвычайных абставінах, выявіць псіхалагічны партрэт галоўнага героя. Так, калі ўзвод апынуўся пад пагрозай акружэння, Андрэй Сакольны вырашае, каму даручыць небяспечнае заданне – пад шчыльным варожым агнём дабрацца да роты і прасіць дапамогі. Камандзір нейкі час вагаецца: “Ён не мог сказаць тое, пра што думаў, не мог вымавіць крайне неабходнага ў гэты момант слова. Цяжка было ўявіць, што могуць быць на свеце такія словы. Вось стаіць перад табою чалавек. Блізкі, любімы чалавек. У яго вачах гарыць жыццё, упэўненасць у сваёй сіле, жаданне змагацца, перамагаць. А скажаш слова, – і, магчыма, праз хвіліну гэтага чалавека ўжо не будзе ў жывых, патухнуць яго вочы, застыне твар. Загіне чалавек ад аднаго твайго слова. Дык, можа, не гаварыць яму гэтага слова? Паддацца жаллівасці, пачаць хістацца, разважаць, думаць? А ў гэты час больш поўсотні другіх байцоў, такіх-жа, як Зайцаў, будуць на валаску ад смерці? Можа, не Зайцаву сказаць гэта, а каму-небудзь іншаму, менш блізкаму? Але-ж усе тут блізкія, асабліва ў гэтыя хвіліны цяжкай небяспекі.

І потым, – не кожнаму даверыш тое, што можна даверыць Зайцаву” [10, с. 145]. Такім чынам, А. Кулакоўскі заяўляе тэму, якая будзе актыўна распрацоўвацца ў ваенным рамане пазнейшага часу: якім чынам чалавек, што апынуўся на вайне, спазнае неабходнасць выбару. Безумоўна, Андрэй – станоўчы герой і надзелены шматлікімі вартасцямі. Як вядома, у савецкай літаратуры станоўчы герой – гэта ідэалізаваная асоба, яна ўпэўнена ідзе да мэты ясным і прамым шляхам: “Цвёрда ведае, што добра і што дрэнна, гаворыць толькі “так” або “не”, не змешвае чорнага з белым, для яе не існуе ўнутраных сумненняў і ваганняў, невырашальных пытанняў і неразгаданых таямніц” [11, с. 60]. Гэтым абумоўлена меркаванне, што ў поўнай адпаведнасці з метадам сацрэалізму нельга стварыць станоўчага героя “і надзяліць яго пры гэтым чалавечай псіхалогіяй. Ні псіхалогіі сапраўднай не атрымаецца, ні героя” [11, с. 78]. Письменнік, паказваючы сумненні свайго героя, імкнецца пераадолець традыцыйную літаратурную схему.

Другая сюжэтная лінія рамана паказвае жыццё мірных людзей у ваенны час, што ўвасоблена праз светабачанне Веры Лагінай. Небяспечная эвакуацыя, жыццё ў складаных працоўных умовах, налёты варожай авіяцыі не толькі выпрабавваюць, але і загартоўваюць яе асобу. Акрамя таго, у тыле дзейнічае варожы шпіён, якога і выкрывае Вера. У рамане гэты момант пазбаўлены належнага псіхалагічнага абгрунтавання, выглядае для чытача не пераканаўчым. Усё ж такі вобраз Веры цікавы тым, што дазваляе пабачыць сустрэчы даваенных сяброў, параўнаць перыпетыі, якія перажываюць колішнія знаёмыя. Лейтматыў сустрэчы стане скразным ў наступным рамане дылогіі “Сустрэчы на ростанях” (1959–1961), пра які П.К. Дзюбайла аўтарытэтна зазначае, што А. Кулакоўскі захапіўся прыгодніцка-рамантычным зместам і што ў сапраўднасці такіх сустрэч у ваенны час было мала.

І. Мележ паказвае, што “на шматлікіх дарогах вайны недзе зусім блізка адзін каля аднаго змагаюцца Туравец і яго сын. Здаецца, лёс абавязкова павінен звесці іх разам, але хвалюючай, жаданай сустрэчы так і не адбываецца. Такт раманіста ўтрымаў І. Мележа ад сюжэтай банальнасці” [2, с. 242]. П.К. Дзюбайла звяртае ўвагу, што для мастацкага стылю А. Кулакоўскага характэрна эмацыйнае псіхалагізаванае апавяданне са шматлікімі асацыяцыямі, зваротамі да ўспамінаў, біяграфічнымі экскурсамі, пластычная дэталізацыя. Письменнік імкнецца пераадолець як спрошчаную гераізацыю, так і залішнюю апісальнасць, хоць “празмерная дэталізацыя абставін, пачуццяў, перажыванняў у некаторых выпадках прыводзіць да таго, што магістральная сюжэтна-кампазіцыйная лінія твора губляецца ў падрабязнасцях, у другарадным матэрыяле” [1, с. 156], і гэта замаруджвае развіццё сюжэта.

Заклучэнне

Грунтоўна даследуючы раман, прысвечаны Вялікай Айчыннай вайне, навукоўца прыходзіць да высновы, што творы першага пасляваеннага дзясяцігоддзя былі “раманамі падзей”, творы К. Чорнага і раманы аб вайне, напісаныя ў пачатку 60-х гг. XX ст., з’яўляюцца “раманамі характараў”. Як зазначае пра літаратуру 50-х гг. Т.Г. Пятрова, цяжкасць фізічных і маральна-этычных пакут, “пагроза смерці і сама смерць герояў не падаўляе народнай сілы” [12, с. 100]. У літаратуры 60-х гг., працягвае даследчыца, узрастае ўвага да ўнутранага свету чалавека, гісторыя адлюстроўваецца праз лёс асобы, увагу письменнікаў прыцягваюць новыя жыццёвыя сітуацыі, новыя характары. Так, літаратуры становяцца “аднолькава дарагія і гераічны подзвіг усяго народа,

і самаадданае дзеянне кожнага радавога салдата. <...> Безымяныя выскоткі, плацдармы, праўдзіва ўвасобленыя літаратурай 60-х гадоў, заключалі ў сабе абагульненне ўсяго ачопнага цяжару вайны, пры гэтым пісьменнікамі пачынае ставіцца пытанне пра кошт перамогі, сцвярджаецца думка пра высокую каштоўнасць чалавечага жыцця” [12, с. 102].

Такім чынам, не будзе перабольшваннем сцвярджаць, што пісьменнікі 50-х гг., якія звярнуліся да ваеннай тэматыкі, імкнуцца ўвасобіць подзвіг, асэнсаваць гераізм ва ўсіх яго праявах, хоць і не дасягаюць дастаткова пераканаўчага ўвасаблення рэчаіснасці. Пануючая тэорыя бесканфліктнасці адмаўляе мастацкі псіхалагізм як неад’емную якасць рамана, разбурае маральна-этычны канфлікт, які павінен атрымаць адметнае вырашэнне, абумоўлівае схематычны паказ герояў. У раманах “Глыбокая плынь” І. Шамякіна, “Векапомныя дні” М. Лынькова, “Мінскі напрамак” І. Мележа, “Згуртаванасць” М. Ткачоў, “У агні” І. Гурскага, “Расстаёмся ненадоўга” А. Кулакоўскага адлюстраваны шырокі ахоп падзей, маштабныя малюнкi з ваеннага і партызанскага жыцця, і разам з тым творы вызначаюцца моцным публіцыстычным пачаткам, які ў цэлым не ўласцівы жанру рамана, кантрастуе з эпічным мастацтвам.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Дзюбайла, П. К.** Беларускі раман аб Вялікай Айчыннай вайне / П. К. Дзюбайла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 159 с.
2. **Гурэвіч, Э. С.** Раман і апавесць перыяду Вялікай Айчыннай вайны і пасляваеннага часу / Э. С. Гурэвіч // Беларуская савецкая проза. Раман і апавесць ; рэд. В. В. Барысенка, П. К. Дзюбайла. – Мінск, 1971. – С. 201–277.
3. **Каваленка, В. А.** Міхась Лынькоў / В. А. Каваленка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы ; навук. рэд. У. В. Гніламедаў, В. А. Каваленка. – Мінск, 2002. – Т. 2. – С. 370–412.
4. **Навуменка, І. Я.** Іван Мележ / І. Я. Навуменка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы ; навук. рэд. У. В. Гніламедаў, В. П. Жураўлёў. – Мінск, 2001. – Т. 3. – С. 574–596.
5. **Гурскі, І.** У агні : раман / І. Гурскі. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1952. – 513 с.
6. **Ткачоў, М.** Згуртаванасць : раман / М. Ткачоў. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1951. – 374 с.
7. **Якименко, Л. Г.** На дорогах века (актуальные вопросы советской литературы) / Л. Г. Якименко. – Москва : Худож. лит., 1978. – 494 с.
8. **Куляшоў, Ф. І.** Літаратурныя партрэты : літаратурна-крытычныя нарысы / Ф. І. Куляшоў. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 254 с.
9. **Локун, В. І.** Іван Шамякін / В. І. Локун // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы ; навук. рэд. У. В. Гніламедаў, В. П. Жураўлёў. – Мінск, 2001. – Т. 3. – С. 597–639.
10. **Кулакоўскі, А.** Расстаёмся ненадоўга : раман / А. Кулакоўскі. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1955. – 393 с.
11. **Синявский, А.** Что такое социалистический реализм (фрагменты из работы) // С разных точек зрения: избавление от миражей: соцреализм сегодня / сост. Е. А. Добренко. – Москва, 1990. – С. 54–79.
12. **Петрова, Т. Г.** Нравственное величие человека: тема борьбы против фашизма в советском романе и прозе стран Восточной Европы // Т. Г. Петрова / Современный роман: опыт исследования ; отв. ред. Е. А. Цугранова. – Москва, 1990. – С. 99–110.

Паступіў у рэдакцыю 23.05.2017 г.

Кантакты: Novoseltseva.anna@mail.ru (Навасельцава Ганна Віктараўна)

Navaseltsava G. THE FIRST POSTWAR DECADE BELARUSIAN NOVEL ABOUT THE GREAT PATRIOTIC WAR.

The novels "Hlybokaya Plyn" ("Deep streams") by I. Shamiakin, "Vekapomnya Dni" ("Unforgettable Days") by M. Lynkov, "Minski Napramak" ("The Minsk Line of Advance") by I. Melezh, "Zgurtavanast" by M. Tkachev, "U agni" by I. Gurskiy, "Rasstayomsa nenadouga" by A. Kulakovskiy reflect the authors' intention to manifest large-scale pictures, a wide coverage of war actions, partisans' struggle and heroic acts. The writers portray the actions in a romantic and adventurous way, describe the characters in a schematic way, widely apply the means of the publicistic style.

Keywords: war novel, mass heroism, multi character, aesthetic tendency, collision-free theory.

УДК 811.161.3.276.6:004

НОМИНАЦИЯ В РУССКОМ КОМПЬЮТЕРНОМ ПОДЪЯЗЫКЕ (на материале наименований аппаратной части компьютера и элементов системного блока)

Е. В. Рубанова

кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой иностранных языков,
Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова

В статье представлены языковые средства, служащие для номинации элементов аппаратной части компьютера и системного блока, синонимические ряды подобных номинаций и степень их специализации в русском компьютерном подъязыке. В ходе анализа языкового материала также выделяются способы номинации в данном тематическом поле.

Ключевые слова: русский компьютерный жаргон, наименования аппаратной части компьютера, наименования частей системного блока, синоним, способ номинации.

Введение

Подъязык программистов и пользователей компьютеров стал изучаться в 90-х гг. XX в., что связано с активным внедрением компьютера в нашу жизнь. М.В. Барт отмечает, что “компьютерный жаргон представляет собой ‘открытый список’, который постоянно эволюционирует: каждая трендовая единица спустя некоторое время после своего появления начинает восприниматься носителями компьютерного жаргона как устаревшая и перестает ими активно употребляться или заменяется на другую. Подвижность, текучесть и неустойчивость лексического состава проявляется в широких синонимических рядах и в высокой степени детализации наименований, специализации языковых средств” [1, с. 8]. Целью данной статьи является выявление языковых средств, служащих для номинации аппаратной части компьютера и элементов системного блока, синонимических рядов подобных номинаций и степени их специализации в русском компьютерном подъязыке. В ходе анализа языкового материала также выделяются способы номинации в данном тематическом поле.

Основная часть

Как известно, корпус – это основной элемент системного блока компьютера, к которому крепятся все остальные устройства. Корпуса имеют разные формы: вертикальную и горизонтальную. При вертикальной форме системный блок обычно располагают под столом или рядом с монитором. Вертикальные корпуса делятся на несколько видов: Slim, Mini-Tower, Midi(middle)-Tower, Big(full)-Tower, File Server. Среди жаргонных номинаций корпуса компьютера отмечаются: английское слово *slim* для названия миниатюрных по своему размеру корпусов, перевод английского термина “tower” *башня* ‘корпус типа tower и minitower’, *бэбик* – переосмысленный англицизм, используемый для обозначения невысокой башни.

Процессор – это главная микросхема компьютера, его мозг. Он выполняет программный код, находящийся в памяти, и руководит работой всех устройств компьютера. Чем выше скорость работы процессора, тем выше быстродействие компьютера. Процессор имеет специальные ячейки, которые называются регистрами. В регистры помещаются команды, которые выполняются процессором, а также данные, которыми оперируют команды. Работа процессора состоит в выборе из памяти в определенной последовательности команд и данных для их последующего выполнения [2].

В словаре зафиксирован один жаргонизм с общим значением ‘центральный процессор’ – *кирпич*, со значением ‘процессор’ – сокращение *проц.* Остальные жаргонизмы служат для номинации различных процессоров: *быстроух* – ‘эхопроцессор’ *FastEcho* (способ номинации: перевод+фонетическая мимикрия), *молния голубая* – процессор фирмы IBM с утроенной частотой (метафора), *рука* – процессор ARM (перевод), *сквиш* – почтовый процессор *Squish* (транскрипция), *ухопроцессор* – *Echoprocessor* (фонетическая мимикрия+транслитерация). Данные единицы являются не синонимами, а скорее гипонимами по отношению к гиперониму “процессор”. Однако наряду с жаргонизмом *быстроух* функционируют *скороух*, *шустроух*, *фастух*, которые обозначают одно понятие и могут рассматриваться как синонимы. Данные номинации акцентируют внимание на скорости работы процессора. *Пропен-тюх* используется наряду с *проха*, *секстюх*, *сикстюх*, *секстиум*, *шестюм* для обозначения процессора *Pentium Pro 6*, обыгрывающих наименование цифры “6” в официальном наименовании.

Интересна этимология наименований *камень*, *кирпич* для обозначения процессора. На страницах форума выдвигаются разные идеи: связывают эти названия с материалом (кремний), из которых изготавливают процессоры, качеством (“Процессор называют камнем потому, что хороший как драгоценный камень, а плохой как булыжник – выбросить не жалко!”) [3]. Вторая номинация скорее шуточная и представляет собой народную этимологию.

Оперативная память служит буфером между центральным процессором и винчестером. В словаре отмечены 4 единицы для обозначения памяти: *кыш-память* (кыш от англ. *cash* memory), *каша* (фонетическое уподобление *cash* русскому *каша*), *камни* (метонимия), *ромка* ‘ROM – Read Only Memory – память только для чтения – ПЗУ’ (фонетическое уподобление русскому имени). Память компьютера бывает внутренней и внешней. К устройствам внешней памяти относятся HDD, FDD, CD-ROM, DVD-ROM. К внутренней памяти относится постоянное ЗУ (ПЗУ, ROM англ.), оперативное ЗУ (ОЗУ, RAM англ.), КЭШ. КЭШ-память – это оперативная сверхскоростная промежуточная память. В CMOS-памяти (Complementary Metall-Oxide Semiconductor RAM) хранятся параметры конфигурации компьютера, которые проверяются при каждом включении системы [4].

Накопитель на жестких магнитных дисках, или НЖМД (англ. *hard (magnetic) disk drive, HDD, HMDD*), жесткий диск, в компьютерном жаргоне винчестер – запоминающее устройство (устройство хранения информации) произвольного доступа, основанное на принципе магнитной записи. Является основным накопителем данных в большинстве компьютеров [5]. Интересна этимология слова *винчестер*. Первое подобное устройство было разработано в недрах IBM. Магнитный диск был разбит на 30 дорожек по 30 секторов каждая. Именно

¹ Эхопроцессор – компьютерная программа для обработки эхопочты в Фидонете.

обозначение этого диска “30/30” дало повод называть его на сленге “Winchester” – аналогично известной модели американского ружья с маркировкой патронов “30/30” [3]. По аналогии, по-видимому, вместе со словом *винчестер* встречается *бердан*² (от берданка).

В компьютерном жаргоне для обозначения жесткого диска/винчестера используются транслитерированные единицы (*хард*), перевод (драйв *тяжелый*), сокращения слова *винчестер* (*винч*, *винт*). В Европе и США название *винчестер* вышло из употребления в 1990-х гг., в русском же языке сохранилось и получило полуофициальный статус, а в компьютерном подъязыке сократилось до слов *винт* (наиболее употребительный вариант), *винч* и *веник*.

Винчестер также обозначается с помощью слов *вентилятор*, *вертушка*, *жужулятор* метонимически, так как для охлаждения процессора используется кулер, который носит перечисленные названия. Кулер вращается, как вентилятор, вертушка, и издает некоторый шум (отсюда блендинг слов *жужжать* и *вентилятор* породили *жужулятор*). Кулер (англ. *cooler* – охладитель) – в применении к компьютерной тематике – название системы воздушного охлаждения – совокупности вентилятора и радиатора, устанавливаемых на электронные компоненты компьютера с повышенным тепловыделением (обычно более 5 Вт): центральный процессор, графический процессор, микросхемы чипсета, блок питания [6]. Вентилятор в блоке питания также ассоциируется с *жуком*, *Карлсоном*.

Для обозначения винчестеров разных производителей используют: *угол* – винт *Conner Peripherals*, *сказевник/сказик/скузей/сказяк/сказочник* – винт SCSI адаптером, *конь* – винт *Conner*, *биг бублик* – винт фирмы *Maxtor*.

На винчестере хранится и с него загружается в оперативную память компьютера его операционная система. Операционная система, сокр. ОС (англ. *operating system*, OS) – комплекс взаимосвязанных программ, предназначенных для управления ресурсами компьютера и организации взаимодействия с пользователем. С 1990-х гг. наиболее распространенными операционными системами являются системы семейства Windows и системы класса UNIX (особенно Linux и Mac OS) [7]. Очевидно, что популярность этих ОС повлияла на словотворчество создателей жаргона при обозначении операционной системы Microsoft Windows. Слова *виндовоз*, *виндоузе*, *виндуз*, *виндуза*, *винды*, *виндюк*, *выньворд*, *вонь*, *вынь* представляют фонетические модификации английского *windows*. Прием перевода с последующей игрой со словом *окна* породил синонимы *окошки*, *окноус*, *ставни*, *стекла*, *стекляшки*, *форточки* (и сочетания *окошки мелкомягкие*, *стекляшки мелкомягкие*, *форточки горбатые*, *форточки мсявые*). Так как кодовое название Windows 95 Chicago, для обозначения этой ОС используют *чикага* и сокращения *чика*, *кага*.

Для обозначения других операционных систем используются единичные наименования: *дося* – операционная система MS DOS³, *дурдос/дырдос* – операционная система DR-DOS⁴, *уникс* – операционная система UNIX, *фри* – опе-

² Винтовка Бердана (разг. берданка) — общее название двух различных систем однозарядных винтовок под унитарный патрон центрального воспламенения с металлической гильзой и дымным порохом, состоявших на вооружении в Российской Империи во второй половине XIX в.

³ MS-DOS (англ. Microsoft Disk Operating System) – дисковая операционная система для компьютеров на базе архитектуры x86.

⁴ DR-DOS — совместимая с MS-DOS дисковая операционная система, разработанная компанией Digital Research.

рациональная система FreeBSD⁵, которые представляют транслитерированные номинации с фонетическими модификациями.

Для обозначения ОС не используются метафоры, лишь в обозначении внутренних устройств операционной системы встречается метафора *кишки* и аналогичное *потроха*.

Наименований ОС значительно больше указанных в словаре. На сайте lurkmore.to приводятся названия для различных операционных систем. Среди них английские наименования (*WinDOS, Mistake Edition*), количественные числительные (*девяносто пятый, девяносто восьмой, двухтысячный*), географические наименования (*Мемфис*) и др. Например, для Windows 2000 указано 16 синонимов (*двушка, двухтысячный, двухштучный, винтукей, 2К, двухтонник, дваКа, тукан, могильщик WinDOS, катастрофа двухтысячного года*). Среди наименований ряд оценочных (*революционные дела, ошибка тысячелетия, глючатая, ненависта*). Обыгрывается даже форма цифр в названии (*Windows 7 – кочерга, топор, томагавк, клюшка*) [8].

Материнская плата является самой большой деталью внутри системного блока. Она имеет много имен, среди самых распространенных можно выделить: *системная плата, мать, мама, материнка, motherboard, MB*. Как уже понятно из названий, материнская плата является главной деталью. Все остальные компоненты компьютера устанавливаются на неё или подключаются к её разъемам. Материнская плата обеспечивает взаимодействие всех компонентов как единой системы. Есть жесткий диск с данными, их обрабатывает процессор, а для этого они должны оказаться в оперативной памяти. Чтобы пользователь компьютера увидел результаты работы процессора, видеокарта должна вывести их на монитор, а данные с клавиатуры и мыши, наоборот, должны поступить в процессор. Результаты работы надо сохранить на жесткий диск компьютера. Координацией этой работы занимается материнская плата компьютера [9].

В словаре компьютерного жаргона для обозначения материнской платы зафиксированы 8 единиц: *мазерборд* – транскрибированный англицизм, *борда* – его сокращенный вариант, универбация *материнка, мамка* от русского перевода *материнская плата*, игровые номинации *матрешка, плата матерная*. Для обозначения материнской платы определенного типа используется метафора *хамелеон* ‘материнская плата типа OPTI’. В слот расширения материнской платы компьютерной системы с целью введения дополнительных функций добавляются карты расширения (от англ. *expansion card*). Платы расширения, необходимые для подключения внешних устройств, могут также называться адаптерами или контроллерами этих устройств (в жаргоне *ширинка* – плата расширения памяти).

Помимо материнской, в компьютере находятся и другие виды плат (*картонка* – любая плата, *миошка* – плата, отвечающая за обработку стандартных портов ввода/вывода). Плата видеоадаптера (устройства сопряжения монитора и компьютера) называется видеокарта или видеоплата. Видеокарта – это специальное устройство, позволяющее выводить изображение на экран монитора [10]. В жаргоне приняты игровые номинации видеоплаты, *видимокарта, вика, цирроз* – видеоплата Cirrus Logic. Сам видеоадаптер в жаргоне обозначается с учетом типа: *карга/цэгэа/цэжэа/цыган* – видеоадаптер CGA (Color

⁵ FreeBSD – свободная Unix-подобная операционная система, потомок AT&T Unix по линии BSD (the Berkeley Software Distribution), созданной в университете Беркли.

Graphic Adapter), *вагон/вэгэа/вэжэа* – видеоадаптер VGA (Video Graphic Array), *баба яга/яга/егэа/ежэа* – видеоадаптер EGA (Enhanced Graphic Adapter). Данные примеры демонстрируют передачу и адаптацию английских аббревиатур, их последующее переосмысление в русском языке (*ежэа* – *егэа* – *яга* – *баба яга*). Налицо также действие закона аналогии.

Звуковая плата – неотъемлемая часть современного компьютера, использующаяся для воспроизведения звука: *либа* – звуковая плата Adlib, *Грэвис/Гусь* – звуковая плата Gravis Ultrasound MAX, *Авэ Мария/Авэ* – звуковая плата Sound Blaster AWE 32 by Creative Labs Inc., *Garge Blaster/Бластер/Блястер* – звуковая плата Sound Blaster by Creative Labs Inc, *черепаха* – звуковая плата Turtle Beach. То есть в наименовании плат преобладают наименования типов плат определенных производителей. Для обозначения плат используются транскрипция и транслитерация, фонетическая мимикрия, перевод. Метафорическое обозначение не распространено.

Практически каждый персональный компьютер оснащен встроенным динамиком, а на материнскую плату довольно часто интегрируется звуковое устройство. Для того чтобы получить полноценное воспроизведение звука, необходимо подключить динамики. В жаргоне динамики шутливо называют *дурнамиками*. Для обозначения встроенного динамика используется англицизм *buzzer*, транслитерация *спикер*, *бипер*, созданные по модели *спикер*, *бипер* с помощью русских основ *скрипер*, *хрюкер*, *пэцэ хрипер*, фонетически подобное *скриперу шкипер* и др. Эти и некоторые другие номинации (*бжичек*, *пищалка*, *матюгальник*) актуализируют звуковые ассоциации, так как основное предназначение динамиков – передавать звук.

Для сохранения информации может использоваться дискета, гибкий магнитный диск (англ. *floppy disk*, англ. *diskette*) – сменный носитель информации, используемый для многократной записи и хранения данных. Представляет собой помещенный в защитный пластиковый корпус диск, покрытый ферромагнитным слоем. Для считывания дискет используется дисковод, накопитель на гибком магнитном диске (FDD) (флоппи-дисковод для дискет) [11]. Для обозначения дисковода используются игровые номинации *дисковерт* и *дискокрут*, подчеркивающие вращательные движения механизма, и их аналоги, образованные от транслитерированной основы *флорру* – *флопповерт*, *флопповод*, *флоппогрох*. Метафора *карман* возникла на основании внешнего подобия и функциональной схожести. Использование наименования старинной русской мелкой монеты *алтын* мотивировано более сложными ассоциативными связями. *Алтын* – монета достоинством в три копейки, *алтын* – дисковод 3.5", где 3.5 диаметр. Аналогично выстраивается ассоциация при переносе названия *пятак* для обозначения дискеты 5.25". Среди метафор следует назвать *пласт*, *мухобойка* для обозначения дискеты, *блин* – для названия диска, *лопух* – диска на 5.25" или 8". Для характеристики дискет используются сочетания (*бесctrashная дискета* 'дискета с защитой от записи', *бэднутая* 'дискета с bad-секторами', *хайевая денситина* 'дискета с высшей плотностью' и др.). Сегодня компьютеры выпускаются без флоппи-дисководов, поэтому приведенные синонимические ряды не пополняются.

Следует отметить, что если для накопителя на жестком магнитном диске (HDD), накопителя на гибком магнитном диске (FDD) в словаре зафиксирован ряд номинаций, то для обозначения накопителя на компакт-диске (CD ROM) отмечена лишь 1 номинация (*кадешник*), а для накопителя на dvd-диске (DVD ROM) номинаций не найдено.

Заключение

Таким образом, анализ языкового материала [12] доказывает, что синонимичные на первый взгляд наименования компьютерного подъязыка характеризуют объект номинации с разной степенью детализации, указывая его видовые характеристики с учетом производителя объекта, его функционального наполнения, внешних данных и др., а также отличаются эмоционально-оценочными оттенками значений. Способы создания подобных номинаций различны. Наряду с активным использованием заимствований из английского языка задействованы присущие русскому языку способы и приемы словообразования и семантической деривации. Включаясь в языковую игру, создатели компьютерного подъязыка всячески модифицируют англицизмы и прибегают к так называемой фонетической мимикрии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Барт, М. В.** Словообразовательные модели современного русского компьютерного жаргона : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М. В. Барт. – Курск, 2010. – 21 с.
2. Процессор. Что такое процессор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://microbs.ru/hardware_pc/cpu.shtml. – Дата доступа: 17.01.2017.
3. Почему процессор называют “камнем”? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.northnet.ru/archive/index.php/t-9864.html>. – Дата доступа: 17.01.2017.
4. Устройство компьютера. Из чего состоит компьютер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // http://www.neumeika.ru/ustroystvo_kompyutera.html. – Дата доступа: 17.01.2017.
5. Жесткий диск [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Жесткий_диск. – Дата доступа: 17.01.2017.
6. Кулер (система охлаждения) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // [https://ru.wikipedia.org/wiki/Кулер_\(система_охлаждения\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Кулер_(система_охлаждения)). – Дата доступа: 17.01.2017.
7. Операционная система [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Операционная_система. – Дата доступа: 17.01.2017.
8. Другие альтернативные названия ОС Windows®™ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lurkmore.to/%CC%E0%E7%E4%E0%E9>. – Дата доступа: 17.01.2017.
9. Что такое материнская плата [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://beginpc.ru/hardware/chto-takoe-materinskaya-plata>. – Дата доступа: 17.01.2017.
10. Видеокарта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pokomram.by/video-card>. – Дата доступа: 17.01.2017.
11. Дисковод [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Дисковод>. – Дата доступа: 17.01.2017.
12. **Садоченко, Д.** Словарь компьютерного сленга / Д. Садоченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.newlibrary.ru/book/sadochenko_denis/slovar_kompyuternogo_slenka.html – Дата доступа: 17.01.2017.

Поступила в редакцию 05.04.2017 г.

Контакты: erubanova@yandex.by (Рубанова Евгения Викторовна)

Rubanova Y. NAMING IN RUSSIAN COMPUTER JARGON (names of computer hardware and system block).

The article highlights language means used to name different parts of computer hardware and system block, synonymic rows of these names and the degree of their specialization in Russian computer jargon. In the course of the linguistic analysis the ways of naming have been also revealed and represented.

Keywords: Russian computer jargon, names of hardware, names of system block, synonym, way of naming.

УДК 81-23

АКУСТЫЧНЫЯ МАРКЁРЫ ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЙ ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ Ў АНГЛІЙСКІМ ВЫМАЎЛЕННІ ПРАДСТАЎНІКОЎ УСХОДНЕМАГІЛЁўСКАГА РЭГІЁНА

В. І. Курацёва

старшы выкладчык,

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт

Артыкул прысвечаны кампаратыўнаму аналізу прасодыі маўлення выхадцаў з Усходнемагілёўскага рэгіёна на роднай (беларускай) і замежнай (англійскай) мовах. Проведзенае эсперыментальна-фанетычнае даследаванне на ўзроўні аб'ектыўнага акустычнага аналізу высветліла спецыфічныя рэгіянальна-беларускія рысы прасодыі гаворкі камунікантаў і вызначыла супрасементныя маркёры тэрытарыяльнай прыналежнасці ў іх іншамоўным англійскім вымаўленні. Параўнанне вызначаных адметных рыс прасодыі з дадзенымі аўтэнтычнага англійскага вымаўлення дазволіла сфармуляваць практычныя рэкамендацыі па пераадоленні іншамоўнага акцэнтнага прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна.

Ключавыя словы: прасодыя, акустычны аналіз, рэгіянальная гаворка, Усходнемагілёўскі рэгіён, англійскае іншамоўнае вымаўленне, аўтэнтычнае вымаўленне, маркёры тэрытарыяльнай прыналежнасці, карэкцыя вымаўлення.

Уводзіны

Пашырэнне міжнародных кантактаў і паглыбленне працэсаў глабалізацыі неадкладна патрабуюць падрыхтоўкі спецыялістаў, якія свабодна валодаюць замежнымі мовамі, і ў першую чаргу англійскай як найбольш распаўсюджанай мовай міжнародных зносін. У гэтых умовах узрастае актуальнасць у вывучэнні ўзаемаўплыву моў пры іх кантактаванні для ўдасканалення метадаў і прыёмаў выкладання замежных моў. У рамках лінгвадыдактычных мэт, звернутых да параўнання моў і выяўлення прыкмет адлюстравання роднай мовы ў замежнай, асаблівае значэнне набывае супастаўляльны аналіз прасодыі роднай і замежнай моў, паколькі менавіта супрасементныя характарыстыкі маўлення з'яўляюцца найбольш схільнымі да пераносу з роднай мовы ў іншамоўныя зносіны. З гэтай прычыны вывучэнне ўзаемаўплыву прасодычных асаблівасцей роднай – беларускай – і адной з найбольш распаўсюджаных замежных моў – англійскай – неаднаразова з'яўлялася аб'ектам навуковага даследавання айчынных лінгвістаў пачынаючы з 80-х гг. XX ст. У працах Г.А. Мятлюк [1], Т.В. Паплаўскай [2], А.Б. Карнеўскай [3], А.І. Далгарукавай [4] прадстаўлены вынікі кантрастыўнага вывучэння прасодыі беларускай і англійскай моў і аналіз адхіленняў на яго аснове ў іншамоўным вымаўленні беларусаў. Аднак, нягледзячы на значныя дасягненні ў распрацоўцы тэарэтычных праблем беларуска-іншамоўнага білінгвізму, на сённяшні дзень адсутнічаюць звесткі аб рэгіянальных асаблівасцях іншамоўнага вымаўлення камунікантаў, якія нельга пакідаць без аналізу, маючы на ўвазе іх наяўнасць.

Меркаванне аб рэгіянальным фактары прасодычнага вар'іравання на тэрыторыі Беларусі было зроблена на падставе з выяўленых асаблівасцей гука-

вога ўзроўню беларускага дыялектнага маўлення, канстатаванага ў фундаментальных выданнях “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” [5], “Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх народных гаворак” [6], манаграфіях Н.Т. Вайтовіч [7], Ф.Д. Клімчука [8], А.А. Крывіцкага [9] і іх паслядоўнікаў [10]. Аднак, нягледзячы на гэта, даследаванне супрасегментных характарыстык рэгіянальнага маўлення Беларусі да гэтага часу не было праведзена, што і стымулявала наш навуковы пошук, скіраваны на раскрыццё адметных рэгіянальных рыс беларускай прасодыі з наступным выяўленнем маркёраў тэрытарыяльнай прыналежнасці ў англійскім вымаўленні беларусаў. Асобная частка праведзенага навуковага даследавання, прысвечаная акустычнаму аналізу прасадыхных асаблівасцей маўлення ва Усходнемагілёўскім рэгіёне і іх праяўленню ў англійскім вымаўленні беларусаў, будзе асветлена ў дадзеным артыкуле.

Асноўная частка

Маўленне на паўднёвым усходзе Беларусі прыцягнула да сябе пільную ўвагу, паколькі, як гэта было ўстаноўлена на этапе даследавання беларускага рэгіянальнага маўлення, у параўнанні з іншымі гаворкамі яго вылучаюць шэсць акустычных рыс з уласцівымі ім найніжэйшымі значэннямі наступных прыкмет:

- найніжэйшы ўзровень частаты асноўнага тону (ч.а.т.) сыходных контураў у нефінальных сінтагмах;
- найніжэйшы рэгістр ч.а.т. пры рэалізацыі сыходных тонаў у фінальных і нефінальных сінтагмах;
- найніжэйшыя значэнні ч.а.т. у контурах з сыходнымі тонамі ў нефінальных сінтагмах;
- найніжэйшыя паказчыкі максімумаў разгортвання інтэнсіўнасці ў пачатковых сінтагмах;
- найменшы кантраст паміж націскнымі і ненаціскнымі галоснымі па працягласці;
- найменшая даўжыня націскных галосных у шкале.

Інструментальны аналіз акустычных паказчыкаў названых прыкмет быў праведзены і на матэрыяле англійскай мовы тых жа падыспытных – студэнтаў МДУ імя А. А. Куляшова, якія вывучаюць англійскую мову для прафесійнай дзейнасці, – чые маўленне было даследавана на этапе эксперыментальнага вывучэння беларускага маўлення. А іменна на ўзроўні акустычнага аналізу былі даследаваны прыкметы наступных параметраў:

ч.а.т. – максімумы і мінімумы ядзерных тонаў і танальных контураў, кантрасты паміж націскнымі і ненаціскнымі складамі ў ядзернай зоне сінтагм;

інтэнсіўнасці – дынаміка разгортвання максімальных значэнняў параметра па складах сінтагм;

працягласці – дынаміка разгортвання даўжыні галосных у фразе, кантрасты па працягласці паміж націскнымі і ненаціскнымі галоснымі.

Супастаўленне атрыманых даных з данымі беларускага рэгіянальнага маўлення дазволіла выявіць, што ў замежнай мове (табл. 1) паказчыкі мінімумаў ч.а.т. у ядзернай зоне сінтагм павялічваюцца на 0,03–0,05 нарміраваных адзінак (н.а.), максімумы праяўляюцца як падобныя ў маўленні падыспытных на дзвюх мовах, у выніку чаго інтэрвал ч.а.т. сыходных тонаў у абодвух тыпах сінтагм статыстычна верагодна не мяняецца.

У параўнанні з аўтэнтчным англійскім вымаўленнем сыходныя тоны ў рэалізацыях беларусаў лакалізуюцца на ніжэйшым на 0,17 н.а. узроўні ч.а.т.

і маюць вузейшы інтэрвал. Гэта дазваляе зрабіць выснову аб адлюстраванні рэгіянальна беларускіх прыкмет ядзерных тонаў у англійскай мове падыспытных і аб неабходнасці карэкцыі іх вымаўлення менавіта ў кірунку павышэння танальнага ўзроўню тонаў і пашырэння іх інтэрвалу.

Табліца 1 – Параўнальныя характарыстыкі ч.а.т. ядзерных тонаў і контураў у беларускім і англійскім маўленні прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна, н.а.; БМ – беларуская мова, АМ – англійская мова, а.а. – акцэнтная адзінка, ядз. – ядзерная

Нарміраваныя значэнні і статыстычныя паказчыкі іх параўнання		Тып ядзерных тонаў				Тып контураў			
		сыходны ў фінальных сінтагмах		сыходны ў нефінальных сінтагмах		з узыходна-сыходнымі тонамі		з сыходнымі тонамі ў нефінальных сінтагмах	
		макс.	мінім.	макс.	мінім.	2-я а.а.	1-я а.а.	2-я а.а.	ядз. а.а.
Прадстаўнікі Усходнемагілёўскага рэгіёна	БМ	0,36	0,04	0,45	0,08	0,45	0,62	0,34	0,44
	АМ	0,34	0,07	0,46	0,13	0,42	0,63	0,52	0,45
Узровень значнасці		0,62	0,01	0,79	0,03	0,66	0,83	0,00	0,73
t-крытэрыі		0,51	2,79	0,27	2,53	0,46	0,22	4,42	0,36
Крытычны t-крытэрыі		2,14	2,14	2,31	2,18	2,57	2,14	2,23	2,31
<i>Носьбіты АМ</i>		<i>0,51</i>	<i>0,11</i>	<i>0,63</i>	<i>0,13</i>	<i>0,50</i>	<i>0,70</i>	<i>0,61</i>	<i>0,60</i>

Як відаць з табліцы 1, контуры ч.а.т. у іншамоўным вымаўленні прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна нязначна адрозніваюцца ад рэгіянальных беларускіх, паколькі толькі па адной з чатырох прааналізаваных прыкмет паміж выбаркамі дзвюх моў зафіксаваны верагодныя адрозненні: па паказчыку максімуму ч.а.т. 2-й акцэнтнай адзінкі ў контурах нефінальных сінтагм з сыходнымі тонамі. У замежнай мове яго лікавае значэнне ўзрастае на 0,18 н.а. (БМ: 0,34 н.а.; АМ: 0,52 н.а.) і тым самым набліжаецца да даных вымаўлення носьбітаў англійскай мовы (0,61 н.а.).

У параўнанні з данымі англійскага аўтэнтчнага маўлення значэнні іншамоўных рэалізацый з'яўляюцца ніжэйшымі на 0,15 н.а. у ядзернай частцы і на 0,11 і 0,08 н.а. на націскных складах другой акцэнтнай адзінкі. Атрыманыя даныя гавораць аб тым, што, нягледзячы на імкненне беларускіх падыспытных наблізіцца да нарматыўнага вымаўлення (зафіксавана павышэнне танальнага ўзроўню англійскіх танальных контураў на фоне беларускіх на 0,18 н.а.), найбольш вылучаныя элементы сінтагмы яшчэ не з'яўляюцца ў рэалізацыях беларусаў здавальняючымі – танальны ўзровень контураў лакалізуецца на 0,07–0,15 н.а. ніжэй аўтэнтчнага і патрабуе карэкцыі да больш высокага ўзроўню ч.а.т.

Аналіз тонавых кантрастаў у ядзернай частцы сінтагм выявіў, што дадзеныя прыкметы праяўляюцца як падобныя ў маўленні падыспытных на дзвюх мовах (табл. 2. – БМ: 0,10; -0,21 н.а.; АМ: 0,08; -0,16 н.а.).

У параўнанні з данымі аўтэнтчнага вымаўлення велічыня кантрасту на ўчастку сыходных тонаў у маўленні дыктараў-англічан большая на 0,26 н.а., а на ўчастку ўзыходных тонаў – меншая на 0,12 н. а. Гэта сведчыць аб тым, што сыходныя тоны ў рэалізацыях выхадцаў з Усходнемагілёўскага рэгіёна маюць недастаткова шырокі інтэрвал ч.а.т., а ўзыходныя, наадварот, – шырэйшую

амплітуду, чым у маўленні носьбітаў англійскай мовы. З улікам гэтага можна зрабіць выснову, што карэкцыя іх вымаўлення павінна рэалізоўвацца ў кірунку пашырэння інтэрвалу сыходных тонаў і звужэння – узыходных тонаў.

Табліца 2 – Параўнальныя даныя кантрастаў паміж націскнымі і ненаціскнымі складамі ў беларускім і англійскім маўленні прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна, н.а.

Нарміраваныя значэнні і статыстычныя паказчыкі іх параўнання		Кантрасты паміж націскнымі і ненаціскнымі складамі ў ядзернай зоне сінтагм	
		сыходны тон (справа)	узыходны тон (справа)
Прадстаўнікі Усходнемагілёўскага рэгіёна	БМ	0,10	-0,21
	АМ	0,08	-0,16
Узровень значнасці		0,57	0,37
t-крытэрыі		0,58	0,94
Крытычны t-крытэрыі		2,18	2,18
<i>Носьбіты АМ</i>		0,34	-0,04

Даследаванне характарыстык інтэнсіўнасці выявіла (табл. 3), што ў англійскім вымаўленні прыкметы дынамікі разгортвання дадзенага параметра праяўляюцца ў маўленні беларусаў як падобныя на дзвюх мовах. Верагодныя адрозненні зафіксаваны толькі ў адной з сямі разгледжаных пазіцый: на 1-м націскным складзе за кошт павышэння яго дынамічнага максімуму на 0,05 н.а. (БМ: 0,87 н.а.; АМ: 0,92 н.а.).

Табліца 3 – Параўнальныя характарыстыкі дынамікі разгортвання інтэнсіўнасці і працягласці ў сінтагмах беларускага і англійскага маўлення прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна, н.а.; ПДН – пераднаціскны склад, ПЛН – паслянаціскны склад, Н – націскны склад

Нарміраваныя значэнні і статыстычныя паказчыкі іх параўнання		Дынаміка разгортвання інтэнсіўнасці						
		пачатковыя сінтагмы						
		1-я а.а.			2-я а.а.			ядз. а.а.
		ПДН	1Н	ПЛН	ПДН	2Н	ПЛН	ПДН
Прадстаўнікі Усходнемагілёўскага рэгіёна	БМ	0,85	0,87	0,87	0,85	0,85	0,83	0,85
	АМ	0,87	0,92	0,89	0,89	0,90	0,81	0,86
Узровень значнасці		0,54	0,02	0,49	0,11	0,16	0,50	0,68
t-крытэрыі		0,64	2,78	0,71	1,75	1,54	0,70	0,42
Крытычны t-крытэрыі		2,23	2,20	2,16	2,2	2,23	2,20	2,16
<i>Носьбіты АМ</i>		0,97	0,96	0,90	0,92	0,94	0,88	0,93

Пры параўнанні атрыманых даных з аўтэнтычным вымаўленнем відаць, што лінія інтэнсіўнасці ў маўленні беларусаў лакалізуецца на ніжэйшым узроўні (да 0,10 н.а.), чым у дыктараў-англічан, што асабліва прыкметна на націскных складах. Гэта дазваляе меркаваць, што націскныя склады ў рэалізацыі беларусаў вымаўляюцца з недастатковай гучнасцю, адпаведна, карэкцыя вымаўлення павінна адбывацца ў бок яе павелічэння, паколькі націск у англійскай мове характарызуецца дынамічнай прыродай. Значную ролю ў яе функцыянаванні іграе параметр інтэнсіўнасці [1; 11], прыкметы якога ў

прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна падобны па сваіх лікавых значэннях да беларускіх рэгіянальных (гл. табл. 2), а таму зніжаны.

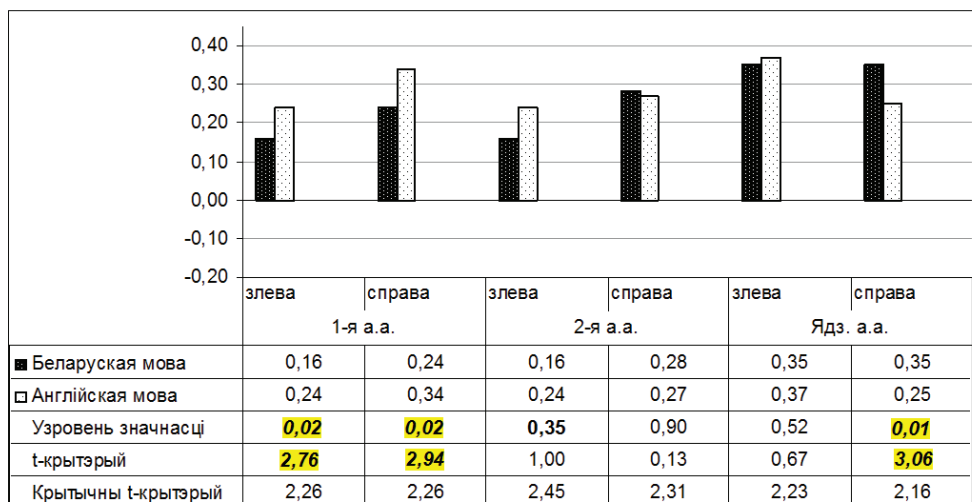
Па параметры працягласці беларускае маўленне выхадцаў з Усходнемагілёўскага рэгіёна характарызуецца найменшай у параўнанні з іншымі гаворкамі краіны даўжынёй гучання націскных складоў у шкале і найніжэйшай вылучанасцю ўсіх тыпаў націскных складоў на фоне ненаціскных. У англійскім іншамойным вымаўленні, згодна са статыстычнай ацэнкай, паказчыкі дынамікі разгортвання працягласці праяўляюцца як падобныя на роднай і замежнай мовах паддаспытных у чатырох з пяці прааналізаваных пазіцый у фразе (табл. 4).

Табліца 4 – Параўнальныя характарыстыкі дынамікі разгортвання працягласці ў сінтамах беларускага і англійскага маўлення прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна, н.а.

Нарміраваныя значэнні і статыстычныя паказчыкі іх параўнання		Дынаміка разгортвання працягласці				
		пачатковыя сінтамы			фінал. сінтамы	
		1-я а.а.	2-я а.а.	ядз. а.а.	1-я а.а.	ядз. а.а.
		1Н	2Н	ПЛН	1Н	Я
Прадстаўнікі Усходнемагілёўскага рэгіёна	БМ	0,39	0,42	0,29	0,39	0,69
	АМ	0,43	0,48	0,29	0,46	0,62
Узровень значнасці		0,24	0,44	0,95	0,05	0,07
t-крытэры		1,24	0,80	0,06	2,18	1,95
Крытычны t-крытэры		2,16	2,23	2,2	2,16	2,18
<i>Носьбіты АМ</i>		<i>0,44</i>	<i>0,41</i>	<i>0,22</i>	<i>0,46</i>	<i>0,63</i>

У супастаўленні з аўтэнтычным вымаўленнем ненаціскных галосных ў маўленні беларусаў характарызуецца больш працяглым гучаннем (АМ беларусаў: 0,29 н.а.; АМ англічан: 0,16 н.а.), націскных – маюць набліжаныя да рэалізацый англічан паказчыкі (АМ беларусаў: 0,43; 0,46; 0,62 н.а.; АМ англічан: 0,44; 0,46; 0,63 н.а.). З гэтага можна зрабіць выснову аб недастатковай колькаснай рэдукцыі ненаціскных складоў у іншамойным маўленні беларусаў з прадстаўленага рэгіёна і неабходнасці яе выпрацоўкі ў мэтах зніжэння замежнага акцэнта.

Аналіз кантрастаў паміж націскнымі і ненаціскнымі складамі па працягласці ў беларускім і англійскім маўленні выхадцаў з Усходнемагілёўскага рэгіёна паказвае, што ў іншамойным вымаўленні вылучанасць націскных складоў узрастае: у трох выпадках з шасці назіраюцца верагодныя адрозненні, у адным – факультатыўныя (малюнак).

Кантрасты па працягласці паміж націскнымі і ненаціскнымі галоснымі ў маўленні прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна, н.а.

Як відаць з малюнка, больш вылучаным працягласцю выглядае 1-ы націскны склад шкалы, што набліжае яго паказчыкі да даных носьбітаў англійскай мовы (БМ беларусаў: 0,16 і 0,24 н.а.; АМ беларусаў: 0,24 і 0,34 н.а.; АМ англічан: 0,37 і 0,27 н.а.); ступень кантрасту паміж ядзерным і ненаціскным складам справа памяншаецца, што не спрыяе пазбаўленню падыспытных ад іншамойнага акцэнта (АМ беларусаў: 0,25 н.а.; АМ англічан: 0,34 н.а.).

Параўнанне даных малюнка і табліцы 4 прыводзіць да заключэння, што велічыня кантрастаў у шкале ўзмацняецца за кошт павелічэння працягласці націскных складоў, а не памяншэння ненаціскных за кошт рэдукцыі. Гэта ў сваю чаргу гаворыць аб нязначных зменах у функцыянаванні параметра працягласці пры вылучэнні беларусамі англійскіх націскных складоў: прырода націску застаецца беларускай – колькаснай – пры зніжаных рэгіянальна маркіраваных паказчыках інтэнсіўнасці і ч.а.т. На падставе атрыманых даных для зніжэння ўплыву беларускай тэрытарыяльнай прасодыі выхадцам з Усходнемагілёўскага рэгіёна рэкамендуецца выкарыстанне правілаў колькаснай рэдукцыі ненаціскных складоў, больш гучнае і высокае вымаўленне націскных складоў пры асаблівай увазе да контураў з сыходнымі тонамі пры іх разгортванні на другой і ядзернай акцэнтных адзінках.

Заклучэнне

Такім чынам, абагульненне даных параўнальнага аналізу дазволіла атрымаць наглядную карціну праяўлення рыс роднай мовы ў замежнай (табл. 5).

Табліца 5 – Праяўленне рыс-маркёраў тэрытарыяльнай прыналежнасці ў маўленні прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна на англійскай мове

Адметныя акустычныя рысы ў маўленні на беларускай мове	Рысы, якія праявіліся ў маўленні на дзвюх мовах як	
	падобныя	адрозныя
найніжэйшыя паказчыкі ч.а.т. сыходных у фінальных сінтагмах	√	
найніжэйшыя паказчыкі ч.а.т. сыходных у нефінальных сінтагмах	√	
найніжэйшыя значэнні ч.а.т. у контурах з сыходнымі тонамі ў нефінальных сінтагмах	√	
найніжэйшыя паказчыкі максімумаў разгортвання інтэнсіўнасці ў пачатковых сінтагмах	√	
найменшы кантраст паміж націскнымі і ненаціскнымі галоснымі па працягласці		√
найменшая даўжыня націскных галосных у шкале	(↑)	
Усяго адметных рыс	5	1

Даныя табліцы 5 сведчаць аб тым, што 5 з 6 акустычных рэгіянальных рыс праяўляюцца ў маўленні падыспытных на дзвюх мовах як падобныя. Найбольш значымі з пазіцыі статыстычнай ацэнкі з'яўляюцца:

- найніжэйшыя паказчыкі ч.а.т. сыходных ядзерных тонаў;
- найніжэйшыя значэнні ч.а.т. у контурах з сыходнымі тонамі ў нефінальных сінтагмах;
- найніжэйшыя паказчыкі максімумаў разгортвання інтэнсіўнасці ў пачатковых сінтагмах.

Менавіта іх у сукупнасці з аўдытыўнымі рысамі, сярод якіх высокая рэкурэнтнасць узыходна-сыходных тонаў сярэдняй узроўневай разнавіднасці, чаргаванне сярэдняга дыяпазону з шырокім, сярэдняга рэгістра з высокім, перавага танальных контураў з сярэдняй роўнай шкалай і ўзыходна-сыходнымі/узыходнымі ядзернымі тонамі, можна аднесці да рыс-маркёраў тэрытарыяльнай прыналежнасці ў англійскім вымаўленні прадстаўнікоў Усходнемагілёўскага рэгіёна.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Метлюк, А. А.** Взаимодействие просодических систем в речи билингва : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / А. А. Метлюк ; МГЛУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1988. – 48 с.
2. **Поплавская, Т. В.** Просодия английского восклицания в условиях интерференции (экспериментально-фонет. исслед.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. В. Поплавская ; МГПИИЯ. – Минск, 1978. – 23 с.
3. **Карневская, Е. Б.** Определение степени просодической интерференции на воспринимаемом и акустическом уровне (из опыта экспериментального исследования белорусско-русской просодической интерференции) / Е. Б. Карневская, А. А. Метлюк // Экспериментальная фонетика : сб. науч. трудов. – Минск : МГПИИЯ, 1976. – С. 102–110.
4. **Долгорукова, А. И.** Просодия английского общего вопроса в условиях интерференции (экспериментально-фонетич. исслед.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. И. Долгорукова ; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1986. – 16 с.
5. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы [карты] / Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.] ; пад рэд. Р. І. Аванесавы [і інш.]. – Мінск : АН БССР, 1963. – 972 с.

6. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР ; пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Атраховіча, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 320 с.
7. **Вайтовіч, Н. Т.** Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н. Т. Вайтовіч ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 220 с.
8. **Клімчук, Ф. Д.** Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 127 с.
9. **Крывіцкі, А. А.** Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Вышэйш. шк., 2003. – 294 с.
10. Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні : зб. навук. арт. / Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі ; пад рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцовай. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – Вып. 1. – 315 с.
11. **Johnson, K.** Acoustic and Auditory Phonetics / K. Johnson. – San Francisco : Wiley Blackwell, 2012. – 3rd ed. – 222 p.

Паступіў у рэдакцыю 23.03.2017 г.

Кантакты: vika-by@yandex.ru (Курацёва Вікторыя Ігараўна)

Kuratsiova V. ACOUSTIC MARKERS OF TERRITORIAL ORIGIN IN THE ENGLISH PRONUNCIATION OF THE EAST MOGILEV REGION REPRESENTATIVES.

The article deals with the specific prosodic features of speech in East Mogilev region and their manifestation in the English pronunciation of the students who study the language for professional purposes. The conducted experiment has revealed the distinctive acoustic characteristics of the East Mogilev prosody and its reflection in the foreign language speech. The comparative analysis of regionally marked and authentic English pronunciation helped to formulate practical recommendations on overcoming the foreign language accent observed in the speech of the East Mogilev region representatives.

Keywords: prosody, acoustic analysis, regional speech, East Mogilev region, foreign English pronunciation, markers of territorial origin, pronunciation correction.

УДК 811.111'36 (043.3)

ОЦЕНОЧНЫЙ МОДУС В АНАЛИТИЧЕСКОЙ СТАТЬЕ БРИТАНСКОГО МЕДИАДИСКУРСА

И. В. Лешкевич

кандидат филологических наук, доцент,
Минский государственный лингвистический университет

Дифференцируются понятия “модальность” и “модус”. Определяется сущность оценочного модуса и его роль в создании аналитических медиажанров. Выявляются языковые средства реализации оценочного модуса в аналитической статье британского медиадискурса. К ним относятся оценочные лексические единицы, вводные слова и выражения, коннекторы, маркирующие отношение автора, а также стилистические средства.

Ключевые слова: медиадискурс, модальность, модус, оценочный модус, аналитическая статья, оценка, лексическая единица.

Введение

Значение модуса для верного понимания дискурсивных смыслов и интенций трудно переоценить. Мысль о необходимости выделения модуса (в другой терминологии – модальности) в качестве одной из главных сторон текстообразования и необходимого элемента строительства текста, а также ведущая роль модуса в изучении антропоморфизма языка в его ипостаси законченных речевых произведений подчеркивалась многими учеными (И.Р. Гальперин, Г.Я. Солганик, О.Л. Каменская, О.Б. Сиротина, З.Я. Тураева, Е.В. Падучева, В.В. Красных и др.). В орбиту лингвистических исследований модуса высказывания/текста сегодня включаются самые различные объекты: интенция говорящего-пишущего и его приемы построения дискурса, жанровые особенности и требования; интонация, подтекст, логические модальности, а также теории и практики общественных взаимоотношений (М.Н. Володина, Н.А. Артамонова, А.А. Негрышев, И.А. Нагорный, С.Н. Туровская и др.). Тем не менее изучение модуса в силу его непрозрачности, имплицитности, “тонкой” природы так и не приобрело к настоящему времени четких очертаний.

Основная часть

Ш. Балли первый предложил концепцию двухчастной структуры высказывания, именуя термином *модус* субъективные стороны высказывания, идущие от говорящего, а термином *диктум* – объективные [1, с. 44–45]. Его идеи развиты во многих трудах (Э. Бенвенист, Л. Теньер, А. Вежбицка, Е.В. Падучева, Т.В. Шмелева, Т.М. Николаева). В российском синтаксисе термин *модус* в смысле, означенном Ш. Балли, стали использовать Т.Б. Алисова, В.Г. Гак, Т.А. Колосова, В.А. Белошапкина, Т.В. Шмелева. Так, В.Г. Гак впервые поставил вопрос о том, чтобы определить круг категорий модуса [2]; Т.А. Колосова приложила теорию и терминологию Ш. Балли на исследование русского сложного предложения [3]; В.А. Белошапкина ввела понятия *модус* и *диктум* в университетский курс современного русского языка [4]; Н.В. Зиневич впервые применила модусно-диктумный подход в белорусском сопоставительном языкознании [5].

© Лешкевич И. В., 2017

Одна из существенных методических проблем отечественной семантики и прагматики, на наш взгляд, заключается в том, что отсутствует четкое разграничение полномочий терминов *модус* и *модальность*. Наблюдается сложная картина взаимоотношений понятий *модальность* и *модус*, когда то одно понятие шире другого, то наоборот, в зависимости от установок, школ, терминологических традиций того или иного исследователя. В.З. Панфилов отмечает, что “нет другой категории, о языковой природе и составе частных значений которой высказывалось бы столько различных и противоречивых точек зрения, как о категории модальности” [6, с. 37].

Например, В.В. Виноградов под модальностью в синтаксисе понимает “то, что сообщается, может мыслиться говорящим как реальное, наличное в прошлом или настоящем, как реализующееся в будущем, как желательное, требуемое от кого-нибудь, как потенциальное, как не действительное и т. п. Формы грамматического выражения такого рода отношений содержания речи к действительности и составляют синтаксическое существо категории модальности” [7, с. 80]. Таким образом, то, что сообщается – диктум, а то, что может мыслиться – модальность (модус).

А.В. Бондарко рассматривает модальность как комплекс актуализационных категорий, характеризующих с точки зрения говорящего отношение пропозитивной основы содержания высказывания к действительности по доминирующим признакам реальности/ирреальности [8].

В “Грамматике русского языка” модальность определяется как отношение действия или состояния, выраженного предложением, к действительности. Причем формами этой категории признаются формы наклонения, а логической структурой – способы связи предиката с субъектом. Категория модальности входит в круг предикативности как отнесения содержания предложения к действительности, включающей, кроме модальности, время и лицо [9, с. 89].

Н.Ю. Шведовой принадлежит идея об объективной и субъективной модальности [10], которая ознаменовала новое направление в исследовании данной проблемы. Так, под объективной модальностью понимается отношение сообщаемого к тому или иному плану действительности, языковые формы мысли о реальном в настоящем, прошлом, будущем или ирреальном возможном, желаемом, должном или требуемом [10, с. 542]; под субъективной модальностью – отношение говорящего к сообщаемому (значения усиления, экспрессии, уверенности/неуверенности, согласия/ несогласия и т. д.) [10, с. 611]. В такой интерпретации модальность отличается от модуса, поскольку подразумевает только грамматические средства своей экспликации и не предполагает имплицитных форм – “нулевых” позиций для выражения своих значений.

Тем не менее существует ряд работ, в которых отождествляется модальность и модус, во всяком случае, термин модальность используется в изучении субъективных сторон высказывания (Е.М. Вольф, А.И. Островская, И.А. Филипповская, Е.В. Клобуков и др.). Однако при использовании модальности и модуса в тождественном значении, во-первых, создаются терминологические неудобства; во-вторых, невозможно выявить репертуар средств выражения тех или иных модусных смыслов; в-третьих, редко рассматривается имплицитное существование субъективных значений [11, с. 122].

С появлением концепции модуса (Т.В. Шмелева), семантических исследований (Е.В. Падучева), стилистики текста (Г.Я. Солганик), коммуникативной грамматики (Г.А. Золотова), семантических универсалий (А. Вежбицка) и др.

термины *модальность* и *модус* окончательно признаются разноплановыми: модальность – семантическая категория, она рассматривается в плане языковых возможностей языка вообще (А.В. Бондарко); а модус – часть смысловой структуры высказывания (Т.В. Шмелева). Он состоит из блоков категорий: метакатегорий, актуализационных, квалификативных (авторизация, персуазивность, оценочность) и социальных категорий [12, с. 27–36].

Таким образом, под модальностью понимается грамматикализованное отношение высказывания к действительности (Е.Н. Доброгост, Е.С. Ярыгина, Н.А. Андрамонова), а под модусом – весь спектр субъективных смыслов, которые могут существовать в высказывании и тексте и окружать диктумное (пропозициональное) содержание высказывания и тема-рематическое основание текста (Е.И. Диброва, Н.В. Рачук, Т.А. Демешкина, Т.И. Стексова, Е.С. Ярыгина и др.). В исследовании З. Я. Тураевой данный подход к модусу конкретизируется и сводится к целевой коммуникативной установке автора и категории оценки [13, с. 109]. На основе изложенных выше определений под оценочным модусом будем понимать ценностное отношение автора дискурса к внеязыковому объекту (лицу, предмету, явлению действительности), выражаемое с целью оказания воздействия на адресата.

Из жанров медиадискурса нами выбрана аналитическая статья, поскольку в ней легче всего увидеть текстостроительную роль оценочного модуса, и в ней главное место отводится не имплицированному и только логически выводимому модусу, а наиболее естественному для задач текстообразования – эксплицированному, то есть формально выраженному.

К языковым средствам выражения авторского отношения относятся в первую очередь лексические единицы рациональной и эмоциональной оценки различной частеречной принадлежности: прилагательные (*the worst* ‘наихудшее’, *significant* ‘значительный’, *sufficient* ‘достаточный’, *fake* ‘фальшивый’), наречия (*rapidly* ‘быстро’, *carefully* ‘тщательно’, *deeply* ‘глубоко’), глаголы (*accuse* ‘обвинить’, *facilitate* ‘облегчать’, *mock* ‘насмехаться’), существительные (*failure* ‘неудача’, *misuse* ‘неправильное использование’, *crook* ‘жулик’, *outrage* ‘возмущение’). Например: *Only three months ago, Fillon was **basking in the position of presidential favourite**, portraying himself as **the only clean pair of hands** capable of leading the country through the **blood, sweat and tears of austerity**. Now he is **weakened and permanently on the defensive*** (The Guardian. 01.03.17) ‘Только три месяца назад Фийон наслаждался тем, что имеет наибольший шанс на успех на президентских выборах, изображая из себя единственного кандидата с незапятнанной репутацией, способного вести страну сквозь кровопролитие, волнение и беспокойство. Сейчас его позиции ослаблены и он вынужден постоянно защищаться’.

Маркерами оценочного отношения являются вводные слова и выражения (*of course*, *unfortunately*), а также коннекторы (*however*, *meanwhile*), отражающие ход рассуждения автора аналитической статьи: *There is one area, **however**, where Britain has been **keen** to develop a common European asylum and refugee approach <...>* (The Guardian. 01.03.17) ‘Однако все же существует одна сфера, в которой Великобритания стремится разработать общий европейский подход в предоставлении убежища беженцам’.

Вопросы автора к читателю в аналитической статье, особенно риторические, раскрывают позицию автора по обсуждаемым проблемам: ‘<...> *what will he say next? ‘An extermination of the programmes?’ ‘A Holocaust of the candi-*

dates'?" (The Guardian. 01.03.17) '<...> каковы будут его последующие высказывания? Отмена программ? Холокост кандидатов?'

Если вопрос автора – нериторический, то зачастую журналист приводит и ответ на него, одновременно высказывая свою позицию. Например, заголовок одной из статей представляет собой вопрос *Are the gig economy and online delivery making our roads less safe?* (The Guardian. 02.03.17) 'Делает ли рынок краткосрочных контрактов и онлайн доставка наши дороги менее безопасными?'. Ответом на этот вопрос является само содержание статьи. Кроме того, сам вопрос является не простым запросом информации, а содержит "намек" на мнение автора, для чего используется оценочное прилагательное в сравнительной степени *less safe* 'менее безопасными'. Следовательно, сам характер задаваемых вопросов в аналитической статье, а также их последовательность свидетельствуют о мнении и оценках журналиста.

Стилистические средства лексического уровня (эпитеты, метафоры, сравнения и др.) также способны выражать оценочный модус: *by urging his wronged voters to "resist", Fillon was playing his last card* (The Guardian. 01.03.17) '<...> убеждая обманутых избирателей "не поддаваться", Фийон использовал свой последний шанс'; *invasion from Calais camp* (The Guardian. 01.03.17) 'нашествие из лагеря беженцев в Кале'; '<...> *the British government has "activated a pause" on the proposed policy* (The Guardian. 01.03.17) '<...> британское правительство "активировало паузу" в реализации предложенной миграционной политики'.

Эксплицитный оценочный модус формализует часть высказывания. Но его смысл может распространяться не только на это высказывание, но и дальше – на соседние высказывания, на фрагмент текста и весь текст аналитической статьи. Модус на пространстве текста отражает как отношение самого автора к сообщаемому, так и отношение иных субъектов (политиков, экспертов, очевидцев и других участников происходящих событий) к выраженным в тексте пропозициям. Очень часто в структуре аналитической статьи приводятся мысли других участников коммуникации в виде прямых и косвенных цитат, пересказов мыслей и целых концепций, реминисценций и намеков. Например: '<...> *she* (Theresa May) *described an asylum system that gave refugee status to those who reached Britain and Europe as "rewarding the wealthiest, the luckiest and the strongest"* (The Guardian. 01.03.17) '<...> она (Тереза Мэй) охарактеризовала систему предоставления убежища, которая гарантирует статус беженца тем, кто оказался в Великобритании и Европе, как "поощряющую самых богатых, самых удачливых и самых сильных" '.

Заключение

Оценочный модус на пространстве аналитической статьи имеет сложную природу: он складывается из модусов высказываний (элементарных модусов), которые постепенно ведут к выражению авторской идеи о мире и об элементах мира, т. е. к формированию модуса текста. Оценочный модус в тексте всегда исходит от автора, но не всегда относится к автору аналитической статьи. Часто он относится к другим субъектам речи, представленным в тексте. Установлено, что в реализации оценочного модуса участвуют оценочные лексические единицы, вводные слова и выражения, коннекторы, а также разнообразные лексические и синтаксические стилистические средства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Балли, Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с 3-го фр. изд.: Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель ; ред., вступ. ст. и примеч. Р. А. Будагова. – Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. **Гак, В. Г.** О категориях модуса предложения / В. Г. Гак // Предложение и текст в семантическом аспекте : межвуз. темат. сб. / Калинин. гос. ун-т ; редкол.: И. П. Сусов (отв. ред.) [и др.]. – Калинин, 1978. – С. 19–26.
3. **Колосова, Т. А.** О диктуме и модусе в сложном предложении / Т. А. Колосова // Науч. докл. высш. шк. филол. науки. – 1979. – № 2. – С. 47–53.
4. **Белошапкина, В. А.** Синтаксис / В. А. Белошапкина // Современный русский язык : учебник / В. А. Белошапкина [и др.] ; под ред. В. А. Белошапкиной. – Москва, 1981. – С. 363–552.
5. **Зиневич, Н. В.** Обобщающие высказывания выводного характера в научном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н.В. Зиневич ; Минск. гос. лингвист. ун-т. – Минск, 2015. – 25 с.
6. **Панфилов, В. З.** Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / В. З. Панфилов // Вопр. языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.
7. Грамматика русского языка : в 2 т. / Акад. наук СССР. Ин-т рус. яз. ; редкол.: В. В. Виноградов [и др.]. – Москва : Изд-во АН СССР, 1960. – Т. 1 : Фонетика и морфология. – 719 с.
8. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко [и др.] ; редкол.: А. В. Бондарко (отв. ред.) [и др.]. – Москва : Наука, 1990. – 263 с.
9. Грамматика русского языка : в 2 т. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; редкол.: В. В. Виноградов [и др.]. – Москва : Изд-во АН СССР, 1960. – Т. 2, ч. 2 : Синтаксис. – 440 с.
10. Грамматика современного русского литературного языка / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. Н. Ю. Шведова. – Москва : Наука, 1970. – 767 с.
11. **Копытов, О. Н.** Модус на пространстве текста / О. Н. Копытов. – Хабаровск : Изд-во Хабар. гос. ин-та искусств и культуры, 2012. – 299 с.
12. **Шмелева, Т. В.** Семантический синтаксис : текст лекций / Т. В. Шмелева. – 2-е изд. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1994. – 47 с.
13. **Тураева, З. Я.** Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопр. языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105–114.

Поступила в редакцию 15.03.2017 г.

Контакты: ms.lyashkevich@mail.ru (Лешкевич Ирина Владимировна)

Leshkevich I. EVALUATION MODUS IN ANALYTICAL ARTICLES OF THE BRITISH MEDIA DISCOURSE.

The article presents the study of modality and modus. The essence of evaluation modus and its role in the creation of analytical media genres have been established. The typology of language means that participate in the realization of the evaluation modus in the analytical articles of the British media discourse has been revealed.

Keywords: media discourse, modality, modus, evaluation modus, analytical article, evaluation, lexical unit.

УДК 821.161.1.09

РОМАН “ВОЙНА И МИР” Л. Н. ТОЛСТОГО В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Приурочено ко дню рождения писателя

Г. А. Гасанова

кандидат филологических наук,
докторант Института литературы
Национальной Академии наук
(Баку, Азербайджан)

Целью данной статьи является системный анализ литературоведческих исследований азербайджанских ученых, которые были посвящены гениальному роману-эпопее. Все эти исследования являются ярким свидетельством глубокого воздействия и плодотворного влияния Толстого на национальную литературу и культуру. Это воздействие обширно и многогранно. Традиции Толстого-романиста получили своеобразное преломление в азербайджанском эпическом, историческом, социально-психологическом и философском романе (Ю. Чемаземинли, М. Ордубади, С. Рагимов, М. Гусейн, М. Джалал, Абульгасан, М. Ибрагимов и др.). Внутреннее родство с “Войной и миром” проявилось в изображении поворотных моментов в истории страны, народного героизма и патриотизма в сочетании с индивидуализацией характеров и глубоким психологизмом. А главное – это идеи гуманизма и правдивости.

Ключевые слова: Лев Толстой, “Война и мир”, народная эпопея, азербайджанская мысль, плодотворное влияние, преломление традиций.

Введение

“Без прошлого нет настоящего”. Именно эта мысль побудила Л. Толстого к созданию грандиозной народной эпопеи “Война и мир”, которую он сам сравнивал с “Илиадой”. Поражает творческий дух, необъятная мощь эпического повествования. С необыкновенной силой воспет великий подвиг русского народа, поднявшегося на защиту своего Отечества против наполеоновского ига.

Нравственное начало, пронизывающее все произведение, близко и понятно всем почитателям великого писателя земли русской.

Основная часть

Мамед Ариф, переводчик “Войны и мира” на азербайджанский язык, тоже преклонялся перед необыкновенным талантом писателя, силой его творческого духа. “...всю силу, гениальность этого крупнейшего мастера слова я по-настоящему почувствовал и в процессе перевода... романа... Вот когда он предстал передо мной и величайшим, ни с кем не сравнимым художником-реалистом, и пламенным патриотом русского народа, и страстным гуманистом, и, самое главное, честнейшим писателем-гражданином земли русской. ...он... был до конца искренен, теснейшими узами связан со своей эпохой” [1, с. 14–15].

В прозе Толстого дана развернутая картина русской жизни, потрясающая своей реалистичностью. Драматург Ильяс Эфендиев видит в этом и поэтичность. “И недаром даже такое монументальное творение, как “Война и мир”,

исполненное глубокого философского содержания, воспринимаешь как вдохновенную поэму” [2, с. 2].

А для Арифа Гаджиева это не поэма, а “широкая картина патриотической войны 1812 года”, воссозданная силою гения писателя [3, с. 3].

Г. Султанова подчёркивает патриотический дух, героический народный пафос романа: “Автор восхищается мужеством и смекалкой русских крестьян, не поддавшихся на обещания и посулы Наполеона, а с вилами и топорами встречающих незваных гостей” [4, с. 3].

Г. Султанова подробно останавливается на обрисовке образов Кутузова и Наполеона, великого русского полководца и французского триумфального завоевателя. “Писатель-патриот с особой гордостью изображает Кутузова, человека большой души, выдающегося полководца, – пишет ученый. – Терпеливо и мудро... он ковал победу над врагами. Седой фельдмаршал отчётливо сознавал опасность, нависшую над Россией, и хладнокровно продумал хитроумный план разгрома французской армии. Толстой показал “величие, громадный ум и поразительное чутьё русского полководца...”, а также духовное единство истинного отца солдат с народными массами: их взаимное уважение друг к другу. И победа была одержана, ибо вера в неё руководила поступками и действиями защитников Родины.

В Наполеоне же Толстому глубоко отвратительны захватнические стремления, неуёмное честолюбие и лицемерие. Писателю претили посягательства коварного и жестокого корсиканца на свободу и независимость народов. Толстой люто ненавидел захватнические войны, приносящие всему живому неисчислимы бедствия и страдания” [4, с. 3].

Толстой создал галерею незабываемых образов, и в каждом раскрыл красоту, одухотворённость, русский дух. Именно они выразители жизненных идеалов писателя. “Любимые герои Толстого, – пишет Г. Султанова, – полно и глубоко раскрыли суть его мировоззрения, его отношения к действительности. Это прежде всего Андрей Болконский и Пьер Безухов – молодые, благородные сердца, жившие одной мыслью: быть полезными народу и Отечеству. Это патриоты, которым превыше всего дорога честь России. Это нежная, обаятельная Наташа Ростова, будто сотканная из света и солнечных лучей, устремлённая к добру” [4, с. 3].

Э. Эфендиев в одном из набросков приводит необычное сравнение одного из главных героев, Пьера Безухова, с Квазимодо, искалеченным уродцем. “Ильяс Эфендиев говорит, что если роман “Война и мир” условно воспринять как галерею образов, то для него это роман Наташи Ростовой. Частенько вспоминаю эту мысль отца. Если принять предложенный им условный принцип, то для меня “Война и мир” это все-таки роман Пьера Безухова. В русской литературе я не нахожу другого героя, родственного Пьеру. В мировой литературе родственные Пьеру черты я нахожу у Квазимодо из “Собора Парижской Богоматери” Гюго” [5, с. 93].

Внешне Пьер уж никак не походил на Квазимодо. Разве что речь у Эльчина Эфендиева идет о нравственном богатстве, скрытой духовной силе. У романтического Виктора Гюго горбатый уродец Квазимодо – воплощение истинного благородства, а у Толстого-реалиста нерасторопный Пьер Безухов – носитель лучших качеств. Пьер, по словам Андрея Болконского, оказывается единственным “живым человеком” среди высшего света, как и Квазимодо, самым человечным, способным на глубокие чувства в отличие от архидьякона Клода Фрол-

ло, одержимого лишь страстью к Эсмеральде. Он готов ради любви на все, даже на преступление: сбрасывает с башни своего наставника, благодетеля, к которому был привязан и обязан жизнью. Горбун способен пожертвовать собой, как и Пьер Безухов.

В литературе и искусстве как XIX в., так и современной, немало примеров подобного несоответствия внешне некрасивых, но духовно богатых и, наоборот, привлекательных, но глубоко безнравственных, аморальных типов. Взять хотя бы Дориана Грея (“Портрет Дориана Грея”), его моральное разложение при вечной молодости и красоте. Да и у самого Толстого немало отрицательных персонажей с притягательной внешностью. Это светская красавица Элен Курагина, жена Пьера, развращённая коварная женщина, ищущая лишь материальные выгоды, как и ее отец и брат, стремящиеся прибрать все состояние к рукам, пользуясь слабостью, искренностью и доверчивостью Пьера.

Можно назвать и обольстителя Нехлюдова, бесчестно поступившего с Катюшей Масловой, и молодого красавца Вронского, не столь глубокого по характеру, антипода Каренина, – напротив, более чуткого при неприглядной внешности. Внешнее и внутреннее не есть что-то отдельное: внутреннее проявляет себя во внешнем, а внешнее раскрывает внутреннее, нутро. За прекрасной оболочкой порой скрывается ложь и лицемерие, а за ущербностью – добро и благородство.

Внешность Пьера Безухова, одного из любимых героев Толстого, тоже уступает внутреннему содержанию. Он, по описанию, “массивный, толстый молодой человек с стриженою головой в очках”, с “умным, робким, наблюдательным и естественным” взглядом. Своей неуклюжестью, ростом выше обыкновенного и огромными красными руками резко выделяется среди светских особ в салоне Анны Павловны Шерер, никак не вписываясь в высшее общество.

Не только внешность, но и свойства характера отличают Пьера от других. Он умен, но совершенно непрактичен, добр, мягок, сострадателен. При этом чрезмерно вспыльчив и эмоционален, склонен к горячим спорам и философским рассуждениям. Вначале он предстает слабым, безвольным, податливым, поэтому и легко подпадает под влияние семьи Курагиных, женится на Элен. Но вскоре последует разрыв с ней, нелепая дуэль с Долоховым. И в результате он приходит в состояние нравственного тупика.

Толстой изображает своего героя правдиво, со всем набором присущих ему качеств, как положительных, так и отрицательных, без всяких приукрашиваний, “естественным” человеком, которому свойственно меняться.

Внутренние перемены отражаются и на внешнем облике Пьера Безухова. Если вначале он подвержен чувствам, оживлен, отстаивает свое мнение, то уже после женитьбы стал как бы безучастным и лицо его было “уныло и мрачно”. А когда он находит смысл своей деятельности в улучшении условий жизни крестьян, то опять начинает говорить “с одушевлением радости”.

Грозные события войны 1812 г. становятся для Пьера тяжким испытанием. Попав в непривычные для него военные условия и оказавшись среди простых солдат, он был поражён их огромной нравственной силой и героизмом. И ему хочется стать одним из них, “просто солдатом”, и “войти в эту общую жизнь”. Он освобождается и от страха смерти.

Безухову предстоит пережить все ужасы плена, казни русских солдат. Формированию нового взгляда Пьера на жизнь во многом способствовало его знакомство в плену с Платоном Каратаевым, простым солдатом. Он не выражает

недовольства, не возмущается злу и насилию, а покорно принимает то, что посылает ему судьба. В бараке подбадривает пленных, старается вселить в них веру на лучшее и для каждого находит утешительное слово. И Пьера призывает к терпению, смирению.

Но каратаевская пассивность и фатализм не стали главным принципом для Пьера. Он не может мириться со злом и несправедливостью. Встреча с этим маленьким человеком с певучим голосом осталась в душе Пьера самым сильным и “дорогим воспоминанием и олицетворением всего русского, доброго и круглого”.

Именно об этой встрече и пишет Э. Эфендиев в наброске “Встречи, “организованные” Толстым”. “Встречи, организуемые Толстым для своих персонажей, являются фундаментальным приёмом, основополагающей особенностью его художественно-эстетического метода. Речь идёт не только о такой Судьбоносной Встрече, как встреча Анны и Вронского; даже, к примеру, такая “малая встреча”, как встреча Безухова с Каратаевым, способна изменить судьбу человека. Именно после встречи с Платоном Каратаевым перед нравственным взором Пьера открылся новый, ранее неведомый ему мир” [5, с. 95]. Именно в плену Пьер учится ценить жизнь. “Пока есть жизнь, есть и счастье”, – говорит он Марии Болконской по возвращении из плена.

Постепенно Пьер Безухов обретает духовную силу. Несмотря на изодранную одежду, грязные босые ноги, взлохмаченные волосы, кишашие вшами, выражение его лица сохраняло твёрдое спокойствие. А ведь не так давно образование, богатство, положение в свете обеспечивали ему “хорошую пищу, чистоту и свободу”. Так, пройдя долгий путь к прозрению, исполненный ошибок и сомнений, он обретает истинный смысл жизни, осознанного и полезного существования.

Человеку свойственно меняться, ведь “люди как реки”, – утверждает автор. Появляются новые чувства, мысли, взгляды. Неизменной остаётся лишь природная сущность. В конце романа – другой Пьер, преобразовавшийся, обновлённый, освобождённый от всего наносного и искусственного, обладающий новым мировоззрением и системой ценностей. Он счастлив с Наташей Ростовою, образцовый муж и отец. “Пьер стал жить большим домом, семьёй” [6, с. 288].

Образ Пьера Безухова близок самому Толстому, в нем заложено много автобиографических черт.

В каждом из героев Толстого частица его души. Он и создает эти образы и сосуществует вместе с ними. Порой даже подчиняется характерам им же созданным. Мамед Ариф отождествляет Толстого со своими героями и указывает на их сходство между собой, но в то же время отмечает и их непохожесть, “Иной раз кажется, что эти герои похожи друг на друга, поскольку в некоторых случаях они выражают мысли самого автора и в их духовных устремлениях есть много общего. Но эта похожесть отнюдь не стирает и не сглаживает индивидуальные черты героев Толстого. Они всегда отличаются полнотой характера, оригинальностью и предельной индивидуализацией. Художественные полотна его так необъятно обширны и так полны жизненных красок и звуков, что каждая индивидуальность находит в них свое необходимое неповторимое место. У Толстого образы дополняют, но никогда не повторяют друг друга. В каждом из них открывается перед нами целый мир, причем всегда новый, неповторимый мир духовной жизни, обогащая наше представление о человеке, о национальном и общественном облике русских людей, его современников” [1, с. 15].

Роман Толстого “Война и мир” принес русской литературе всемирное признание. Он стал подлинным “зеркалом” событий прошлого – славной победы русских над Наполеоном и сложных процессов исторического развития России. Толстой с необычайной достоверностью воскресил жизнь далекой эпохи, создал яркие образы подлинных патриотов своего Отечества. Роман по праву считается энциклопедией русской жизни начала XIX в.

Остается лишь добавить, что проблема войны и мира все также актуальна и в наше время, а значит, роман Толстого не утратил своей жизненной силы и представляет интерес для современной литературоведческой науки.

Заключение

Представители азербайджанской научной мысли преклонялись перед ослепительным талантом и силой духа писателя. Они отмечали его гуманизм, новаторство в изображении войны (батальных сцен), глубину психологического анализа. Особо подчеркивали своеобразие творческого метода, стремление к правде и простоте. Высоко оценивая вклад Толстого в мировую культуру, отдавали дань художественному гению и мастерству писателя. Высказывания ученых являются верным ориентиром не только для понимания и более глубокого восприятия романа, но и всего творчества писателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Ариф, М.** Писатель-гражданин. К 50-летию со дня смерти / М. Ариф // Литературный Азербайджан. – 1960. – № 11. – С. 14–16.
2. Гений на все времена. Торжественный вечер, посвященный 150-летию со дня рождения Л. Н. Толстого в Азгосфилармонии им. М. Магомаева // Молодежь Азербайджана. – 1978. – 14 сентября.
3. **Гаджиев, А.** Великий писатель русской земли (к 150-летию со дня рождения) // А. Гаджиев // Бакинский рабочий. – 1978. – 9 сентября.
4. **Султанова, Г.** Могучий глашатай истины. К 150-летию со дня рождения / Г. Султанова // Вышка. – 1978. – 9 сентября.
5. **Эфендиев, Э.** Время и слово. Литературные раздумья / пер. Вагифа Ибрагим оглы / Э. Эфендиев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.kitabxana.net. – Дата доступа: 27.03.2016.
6. **Толстой, Л. Н.** Война и мир / Л. Н. Толстой // Собр. соч. : в 22 т. – Москва : Худож. лит., 1978–1985. – Т. 7. – 1981. – 367 с.

Поступила в редакцию 17.02.2017 г.

Контакты: gjulnara-gasanova@ Rambler.ru (Гасанова Гюльнара Алиевна)

Gasanova G. THE NOVEL “WAR AND PEACE” BY L.N. TOLSTOY IN AZERBAIJANIAN LITERARY CRITICISM.

The purpose of the article is to analyze literary researches of the Azerbaijanian scientists devoted to the brilliant epic novel by L. Tolstoy “War and Peace”. All these researches prove a deep fruitful influence of Tolstoy on the national literature and culture. This influence is extensive and many-sided. The representatives of the Azerbaijanian scientific thought admired the writer’s dazzling talent and strength of mind.

Keywords: epic work, enthusiasm of the people, extraordinary talent, writer-realist.

УДК 821.161.3.09

ВЫТОКИ, ІДЭЙНА-МАСТАЦКАЯ АБУМОЎЛЕНАСЦЬ ТЭМАТЫКІ АПАВЯДАННЯЎ АЛЕСЯ ЯКІМОВІЧА СА СФЕРЫ ДЗІЦЯЧАГА ЧЫТАННЯ

А. У. Лебедзеў

магістр філалагічных навук,
аспірант кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый,
Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

У артыкуле разглядаецца тэматычны аспект “малой” прозы са сферы дзіцячага чытання Алеся Якімовіча першай паловы XX ст. Выяўляюцца вытокі, ідэйна-мастацкая абумоўленасць тэматыкі, тыпы літаратурных герояў гэтай часткі спадчыны пісьменніка.

Ключавыя словы: тэматыка, вытокі, тэндэнцыі, абумоўленасць; актуальнасць; жанравыя мадыфікацыі; тып літаратурнага героя.

Уводзіны

Тэматычную скіраванасць апавяданняў А. Якімовіча ў аглядавых артыкулах пра мастацкую дзейнасць пісьменніка асвятлялі М. Барсток [1], Э. Іофе [2], Р. Літвінаў [3], В. Несцяровіч [4], І. Разанаў [5], М. Шаўлоўская [6], М. Яфімава [7; 8; 9; 10] і іншыя даследчыкі ў цэлым вызначылі вядучыя тэматычныя вектары “малой” прозы А. Якімовіча, выявілі час і некаторыя ўмовы, у якіх выспявала жаданне пісьменніка асэнсоўваць істотныя для дзяцей рэаліі жыцця. Тым не менш, па-за межамі ўвагі літаратуразнаўцаў засталіся апавяданні, якія сведчаць пра неабходнасць больш глыбокага даследавання тэматычнай прасторы гэтай часткі спадчыны пісьменніка. У поўнай меры не выяўлены тэматычныя вытокі і тэндэнцыі ў апавяданнях пісьменніка, фармальныя і вобразныя сродкі тэматычнай рэалізацыі, жанравыя і стылёвыя адметнасці гэтых твораў, а таксама тыпы літаратурных герояў.

Правядзенне сістэматызаванага тэматычнага аналізу “малой” прозы А. Якімовіча са сферы дзіцячага чытання дазваляе больш поўна рэпрэзентаваць апавяданні пісьменніка ў гісторыка-літаратурным працэсе першай паловы XX ст.

Асноўная частка

Тэматычнае поле “малой” прозы А. Якімовіча абумоўлена, акрамя іншага, сацыяльна-ідэалагічнымі тэндэнцыямі, якія адбываліся ў СССР (у тым ліку і ў Беларусі) у знакавыя перыяды грамадска-палітычнага развіцця краіны. У сувязі з гэтым вылучым і ахарактарызуем наступныя групы твораў “малой” прозы пісьменніка.

1920-я гг. Апавяданні пра піянерскі рух. Адлюстраванне спраў піянераў – адна з важных тэм у творчасці А. Якімовіча. Руплівая дзейнасць “юных ленінцаў” цікавіла пісьменніка – піянерская тэма стала адной з цэнтральных у яго творах. Заканамерна, што яго дэбютная кніга прозы – зборнік апавяданняў “Гул бубна” (1925) – цалкам была прысвечана дзейнасці піянераў. Апавяданні “Гул

бубна”, “Шэфы”, “Беспрытульны” (1925), а таксама блізкія да іх паводле ідэйнай скіраванасці пазнейшыя па часе стварэння апавяданні “Я – юны піянер” (1950), “Слабая воля” (1953) перадаюць узвышаны настрой аднаго з надзённых тыпаў літаратурнага героя – піянера-свавольніка.

Апавяданні пра ўдзел дзяцей у вызваленчым руху ў час грамадзянскай вайны – “Ля камінка” (1925), “Непрыступны востраў” (1927). У гэтых творах А. Якімовіч узнавіў героіку паслярэвалюцыйнага змагарнага часу, адлюстравалі далучанасць дзяцей да ліквідацыі панскага прыгнёту ў Заходняй Беларусі. Тут аўтар знаёміў маленькіх чытачоў з ужо іншым паказальным для гэтага часу тыпам літаратурнага героя – падлеткам-змагаром, які годна прайшоў праз грамадзянскія выпрабаванні. Письменнік паказваў, як грамадскія супярэчнасці руйнавалі жыцці дзяцей, пазбаўляючы апошніх асалоды бесклапотнага і шчаслівага дзяцінства.

Апавяданні пра дзіцячую беспрытульнасць, сіроцтва. Тут у цэнтры ўвагі пісьменніка – пакутлівае маленства, эксплуатацыя, існаванне ў галечы дзяцей, якім адпавядаюць у творах такія тыпы літаратурных герояў, як дзіця-беспрытульнік, сірата. Максімка (“Беспрытульны”, 1925) і Марылька (“Сірата”, 1928) выжывалі ў жудасных бытавых умовах, займаліся непасільнай працай за мізэрны заробак, былі пазбаўлены (да пэўнага часу) магчымасці вучыцца. Жыццё гэтых дзяцей поўніцца пакутамі і выпрабаваннямі. Прапагандуючы міласэрнасць, усяляючы веру ў дабро, выходзячы ў юных чытачоў чуласць і спагадлівасць, аўтар прапаноўваў шчаслівы фінал сумных гісторый з жыцця сваіх герояў: Максімка знайшоў прытулак у дзіцячым доме, а Марыльку атуліла апекай і клопатам кіраўніцтва саўгаса.

1930-я гг. *Апавяданні пра свет дзіцячых захапленняў, памкненняў, прыгод, уяўленняў*. У апавяданні “Паўлік-камандзір” (1930) адлюстравана жаданне маленькага героя далучыцца да справы вайскавай падрыхтоўкі курсантаў ваеннай школы. Энтузіязм гэтага тыпу літаратурнага героя – дзіця-летуценнік – прадвызначае яго няўрымслівасць, імкненне да пазнання таямніц вайскавай справы, самастойных здзяйсненняў сваіх мар.

Апавяданні пра ўдзел дзяцей у вызваленчым руху ў час грамадзянскай вайны. Апавяданне “Юзік” (1935) напоўнена “жывым” зместам. Гэты твор знаёміць з падлеткам-змагаром, які свядома далучыўся да барацьбы супраць белапалякаў. У час акупацыі Юзік выконваў ролю партызанскага сувязнога: перадаваў “сваім” звесткі пра ворагаў, іх размяшчэнне, колькасць. Аднак шматпланавы паказ падзей, нягледзячы на жыццёвую верагоднасць і праўдзівасць адлюстраваных характараў, негатыўна адбіўся на канстатацыі намаганняў галоўнага героя твора: дынамічна-павярхоўныя эпізоды “зацямнілі” матывавае, абгрунтаванае ў псіхалагічных адносінах адлюстраванне ўчынкаў Юзіка. І ўсё ж апавяданне здольнае трымаць малога чытача ў эмацыйным напружанні, што сведчыць пра паспяховую перадачу пісьменнікам бурлівай атмасферы таго часу.

Апавяданні пра нешчаслівы лёс дзяцей Заходняй Беларусі. У творах “Апоркі” (1938), “Панскі яблык” (1938) адлюстравана тагачаснае сацыяльнае расслаенне вёскі і горада, паказана, як голад і нястача “душылі” народ-працаўнік, не шкадуючы ў тым ліку дзяцей – тых, з кім звязвалася надзея на будучыню, і хто гэтай будучыні не ўбачыў або толькі наблізіўся да яе ў сувязі з невыносна цяжкімі ўмовамі жыцця. У гэтых творах паўстаў тып літаратурнага героя з трагічнай пазначанасцю яго лёсу – дзіця-“ахвяра соцыуму”.

Апавяданні пра ўдзел дзяцей у вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі. У апавяданні “Пастушок Ігнатка” (1939) дзейнічае вызначаны вышэй тып літаратурнага героя – падлетак-змагар (розніца толькі ў тым, што ён “узяты” з заходнебеларускіх рэалій). Твор вызначаецца арыгінальным развіццём сюжэта, заглыбленнем у характар героя (праз палярныя па сваёй сутнасці перажыванні хлопчыка), кантрасным адлюстраваннем падзей, а таксама павучальнасцю, займальнасцю, драматычным канфліктам. Калізіі апавядання пабудаваны такім чынам, каб твор да самага фіналу трымаў чытача ў напружанні, прымушаў суперажываць шчыраму ў сваіх памкненнях Ігнатку.

Пісьменнік у гэты час прадчуваў таксама подых новай вайны, пра што сведчаць апавяданні *шпіёнскай* (“Выпадак на чыгунцы”, 1937) і *антыфашысцкай* (“Дзіўныя лодкі”, “Залаты зуб”, “Рыгорка-падарожнік”, 1939) тэматычнай скіраванасці. Гэтыя творы спрыялі ўключэнню дзіцячай свядомасці ў тагачасную ідэалагічную сферу, далучаліся да выканання адной з задач беларускай дзіцячай літаратуры першай паловы XX ст. – фарміраванне патрыятычна арыентаванай асобы.

1940-я г. У гэты час А. Якімовіч уводзіць новы матыў у *тэму беспрытульнасці*. Апавяданнем “Сын” (1945) ён звяртае ўвагу найперш дарослага чытача на праблему ўсынаўлення дзяцей, якія страцілі бацькоў у час Вялікай Айчыннай вайны, каб даць малым цяпло сямейных адносін.

Апавяданні пра свет дзіцячых захапленняў, памкненняў, прыгод, уяўленняў. Апавяданні “Васількі” (1947), “Авіатары” (1948), “Таямнічы сундучок” (1948) адлюстроўваюць асаблівасці светаўспрымання дзяцей, якія знаходзяцца пад уплывам спакусы адкрыцця раней ім невядомага. На парозе вынаходніцтваў знаходзяцца дзеці-летуценнікі: Ігар зрабіў адмысловую мадэль самалёта (“Авіатары”), Міша і Грыша сабралі дэтэктарны прыёмнік (“Таямнічы сундучок”). Дзейныя асобы тут з вялікім захапленнем, праяўляючы ініцыятыву, непакояцца за свае поспехі, адчуваюць задавальненне ад здзяйснення задуманага. Пісьменнік акцэнтуюе ўвагу на цікаўнасці, дапытлівасці сваіх герояў. Асаблівую ролю пры гэтым адыгрывае той факт, што яны знаходзяцца побач з прыродай, якая ўзрушвае іх.

Апавяданні пра гераізм дзяцей у перыяд Вялікай Айчыннай вайны. У творах гэтай групы прадстаўлены такі тып літаратурнага героя, як падлетак-змагар (Геня – “Піянер Геня”, 1944), (Віця – “Аўтамат”, 1945), (Валя – “Чарнавочка”, 1947). Нішто не палохала маленькіх герояў гэтых апавяданняў у іх змагарных памкненнях, нават пагроза смерці. Напрыклад, Геня (“Піянер Геня”) ведаў, што яго пакараюць смерцю, калі адважыцца дапамагчы раненаму чырвонаармейцу, аднак, не задумваючыся, выратаваў камандзіра.

Беларускія дзеці ў час Вялікай Айчыннай вайны найчасцей становіліся партызанскімі разведчыкамі, сувязнымі. Усяго чатыры класы скончыла да вайны Валя (“Чарнавочка”), якая стала вопытнай партызанкай-сувязной. Вызначылася дзяўчынка не толькі вонкавай прыгажосцю, а і ўнутранай: празмернай адданасцю, бязмежным чалавекалюбствам, вострым розумам. Калі любіміца партызанскага атрада трапіла ў гестапа, то не скарылася, стойка перанесла катаванні, так і не выдаўшы ворагу каштоўнай інфармацыі.

Трагічнае гучанне набываюць *апавяданні пра ўкрадзенае вайной дзяцінства* (“Аладкі”, 1944 і інш.).

Апавяданні пра станаўленне характару дзіцяці пад уплывам рэвалюцыйнага часу (“Санька”, 1947; “Новы год”, 1948). Гэтыя творы – шчырая і сур’ёзная

размова пісьменніка з юнымі чытачамі пра пакручасты лёс падлеткаў-змагароў. Санька з аднайменнага апавядання – самаадданы падлетак, які, рызыкуючы жыццём, трапіў у гушчыню падзей грамадзянскай вайны, далучыўся да аднавяскоўцаў у справе супрацьстаяння белапалякам. У апавяданні “Новы год”, прысвечаным паказу трагічнага становішча сем’яў рабочых напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі, адлюстраваны перыпетыі няшчаснага лёсу добразычлівага Дзімы.

У гэты час пісьменнік звяртаецца да адлюстравання *пазашкольных інтарэсаў і клопатаў дзяцей* (“Залатыя рукі”, 1947; “Грыша”, 1949).

1950-я гг. Апавяданні пра негатыўныя праявы характару дзяцей. Тут пісьменнік звяртае ўвагу на праблемы маралі і паводзін пераважна такога тыпу літаратурнага героя, як *дзіця з нестандартным тыпам паводзін*, якія выходзяць за межы сацыяльных стэрэатыпаў. Гультайству паддаюцца Віця Бегунок (“Цяжкая хвароба”, 1953), Віця Сінічкін (“Пад Новы год”, 1950), Міша Яцэвіч (“Слабая воля”, 1953). Яны не толькі бяздзейныя ў адносінах да пэўных спраў, а і схільныя да падману дарослых. У гэтым сэнсе паказальны вобраз Валодзі Дудзіка (“Навічок”, 1954), у “паслужным” спісе якога такая колькасць амаральных учынкаў, што з-за іх пяцікласнік становіцца аб’ектам высмейвання ў чарговым нумары школьнай насценгазеты. Выхаваўчая ідэя ў гэтых творах утрымліваецца ў падтэксце, даносіцца праз дасціпны гумар. Пісьменнік у дадзеным выпадку адлюстроўваў здольнасць дзіцяці рабіць адпаведныя маральныя вывады, паказваў важнасць адмаўлення ад негатыўных праяў характару.

Апавяданні пра пазашкольныя клопаты дзяцей – “Малы” (1950), “Я – юны піянер” (1950), “Першы працадзень” (1951), “Маніна градка” (1952), “Малы рой” (1952), “Бярозкі” (1953), “На рыбалцы” (1953). Гэтыя творы былі скіраваны на развіццё ў дзяцей-рэцыпіентаў маральнага задавальнення ад працы, набыццё працоўных навыкаў, выхаванне стараннасці і настойлівасці ў дасягненні мэты. З гэтай прычыны пісьменнік звярнуўся да паказу будзённых праяў рэчаіснасці, вылучаў у іх трапныя жыццёвыя факты, здарэнні і сітуацыі.

Тэматычныя тэндэнцыі “малой” прозы А. Якімовіча могуць быць прадстаўлены наступнымі ўзроўнямі іх абумоўленасці.

Факталагічны ўзровень. Кантакты (у тым ліку і творчыя) А. Якімовіча з дзецьмі давалі падставы для пазнання асаблівасцей іх псіхалогіі, мыслення. Такія назіранні, сістэматычныя, паслядоўныя (асабліва ў час працы пісьменніка настаўнікам), спрыялі не толькі стварэнню праўдападобных сітуацый, а і пераканальнаму адлюстраванню характараў літаратурных герояў, псіхалагічнай матываванасці іх учынкаў.

Ідэйна-мастацкі ўзровень. Ён звязаны з працай А. Якімовіча ў рэдакцыях такіх выданняў для дзяцей, як “Беларускі піянер” (1924–1929), “Іскры Ільча” (1929–1941), “Бярозка” (1945–1948). Гэтыя перыядычныя выданні былі дзейным сродкам выхавання новага пакалення, адданага справе рэвалюцыі, камуністычным ідэалам.

Ідэалагічна-гістарычны ўзровень. Пашырэнню тэматычнага дыяпазону апавяданняў А. Якімовіча для дзяцей спрыяла далучанасць пісьменніка да тагачасных літаратурна-грамадскіх з’яў (напрыклад, адлюстраванне гераізму дзяцей у час Вялікай Айчыннай вайны¹).

¹ Прыгадаем у сувязі з гэтым наступны факт. У канцы 1944 г. газета “Піянер Беларусі” прапанавала сабраць і надрукаваць успаміны юных удзельнікаў і сведак Вялікай Айчыннай вайны. Такую задуму падтрымалі Кандрат Крапіва і Янка Маўр – у 1948 г. выйшаў зборнік “Ніколі не забудзем”, які шматразова перавыдаваўся, бо быў надзвычай папулярным у асяроддзі юных чытачоў.

Асветніцка-педагагічны ўзровень. Дзейнасць А. Якімовіча як дзіцячага пісьменніка звязана з дыдактычнымі тэндэнцыямі таго часу. Так, ён быў складальнікам і аўтарам папулярнай хрэстаматыі “Роднае слова”. Да крытыка-педагагічнай спадчыны пісьменніка таксама адносяцца артыкулы “Галоўная праблема – якасць”, “Дзеці чакаюць новых кніг”, “Дзецям – самыя лепшыя творы”, “За высокую якасць літаратуры для дзяцей”, “Нашы дзеці павінны ведаць сваю эпоху”, “Праблемы сучаснай дзіцячай літаратуры”, “Пра дзіцячую літаратуру”, “Стан беларускай дзіцячай літаратуры”. Гэтыя артыкулы А. Якімовіча сведчаць, акрамя іншага, пра імкненне пісьменніка пашырыць тагачасную тэматычную прастору твораў для дзіцячага чытання.

Агучаныя крытычныя заўвагі А. Якімовіч “апрабіраваў” ва ўласнай творчай дзейнасці, пра што сведчыць яго разнастайная не толькі ў тэматычных, а і ў жанравых адносінах “малая” проза. Апавяданні пісьменніка – факт пошуку ім найбольш прыдатных для дзіцячага ўспрымання жанравых форм. Найбольш адметнымі ў гэтым плане з’яўляюцца *падзейна-разгорнутае апавяданне на бытавую тэму* (“Авіатары”, “Апоркі”, “Балотца”, “Васількі”, “Новы год”, “Сірата” і інш.), *падзейна-разгорнутае апавяданне на ваенную тэму* (“Аўтамат”, “Брат і сястра”, “Пастушок Ігнатка”, “Піянер Геня” і інш.), *сцэнка з натурны* (“Беспрытульны”, “Грыша”, “Залатыя рукі”, “Ля камінка”, “Малады рой”, “Малы”, “Паўлік-камандзір”, “Слабая воля”, “Цяжкая хвароба”, “Я – юны піянер” і інш.), *апавядальная гісторыя* (“Выпадак на чыгунцы”, “Панскі яблык”, “Чарнавочка”, “Юзік” і інш.).

Заклучэнне

На падставе назіранняў і высноў, выкладзеных у асноўнай частцы артыкула, можна сцвярджаць наступнае.

I. Тэматычная прастора “малой” прозы А. Якімовіча першай паловы XX ст. прадстаўлена творами, якія адлюстроўваюць: **1)** піянерскі рух (1925); **2)** удзел дзяцей у вызваленчай барацьбе ў час грамадзянскай вайны (1920–1930-я гг.); **3)** беспрытульнасць і сіроцкае жыццё дзяцей (1920–1930-я гг.); **4)** свет дзіцячых захапленняў, памкненняў, прыгод, уяўленняў (1930–1950-я гг.); **5)** пазашкольныя клопаты дзяцей (1950-я гг.); **6)** нешчаслівае дзяцінства ў Заходняй Беларусі (1930–1940-я гг.); **7)** удзел дзяцей у вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі (1930-я гг.); **8)** праявы шпіёнскай дзейнасці ў СССР (1930-я гг.); **9)** антыфашысцкі рух (1930-я гг.); **10)** украдзенае вайной дзяцінства (1940-я гг.); **11)** гераізм дзяцей у перыяд Вялікай Айчыннай вайны (1940–1950-я гг.); **12)** станаўленне характару дзіцяці пад уплывам рэвалюцыйнага часу (1940-я гг.); **13)** узаемаадносіны дзяцей (1950-я гг.); **14)** негатыўныя праявы характару дзяцей (1950-я гг.).

II. Тыпы літаратурных герояў-дзяцей з “малой” прозы А. Якімовіча: **1)** піянер-свавольнік; **2)** падлетак-змагар; **3)** беспрытульны, сірата; **4)** летуценнік; **5)** “ахвяра соцыуму”; **6)** дзіця з нестандартным тыпам паводзін – нядобрадумленны вучань; **7)** вынаходнік-стваральнік.

III. Тэматычная разнастайнасць “малой” прозы А. Якімовіча абумоўлена прычынамі факталагічнага, ідэйна-мастацкага, ідэалагічна-гістарычнага, асветніцка-педагагічнага характару.

IV. “Малая” проза А. Якімовіча сведчыць пра замацаванне ў гэтай частцы дзіцячай літаратуры такіх жанравых форм, як падзейна-разгорнутыя апавяданні на бытавую і ваенную тэму, сцэнка з натурны, апавядальныя гісторыі, што садзейнічала пашырэнню магчымасцей рэпрэзентацыі рэчаіснасці ў прымальнай для дзіцячага ўсведамлення форме.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Барсток, М.** Алесь Якімовіч / М. Барсток // Беларуская дзіцячая літаратура / М. Б. Яфімава [і інш.] ; пад агул. рэд. М. Б. Яфімавай, М. М. Барсток. – Мінск : Вышэйшая школа, 1966. – С. 198–217.
2. **Іофе, Э.** Яго называлі “беларускім Андэрсанам” / Э. Іофе // Полымя. – 2014. – № 4. – С. 128–138.
3. **Літвінаў, Р.** Талент, аддадзены дзецям / Р. Літвінаў // Народная асвета. – 1974. – № 1. – С. 74–77.
4. **Несцяровіч, В.** Бацькаў дар / В. Несцяровіч // Пачатковая школа. – 2009. – № 1. – С. 60–62.
5. **Разанаў, І.** Шчодрое сэрца пісьменніка / І. Разанаў // Якімовіч, А. Збор твораў : у 3 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – Т. 1 : Аповесці. – С. 3–8.
6. **Шайлоўская, М.** Творчасць пісьменніка – гэта спеў сэрца... : [літаратурны партрэт Алеся Якімовіча] / М. Шайлоўская // Роднае слова. – 1994. – № 1. – С. 13–18.
7. **Ефимова, М.** Его тревоги, вдохновение, любовь... : [100-летний юбилей Алеся Ивановича Якимовича совпал с 80-летием его прихода в белорусскую детскую литературу] / М. Ефимова // Нёман. – 2004. – № 2. – С. 177–183.
8. **Яфімава, М.** Алесь Якімовіч / М. Яфімава // Беларуская дзіцячая літаратура : вучэбны дапаможнік / А. М. Макарэвіч [і інш.] ; пад агул. рэд. А. М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск, 2008. – С. 220–242.
9. **Яфімава, М.** З клопатам пра маладую змену / М. Яфімава // На высокай хвалі : літаратурна-крытычныя артыкулы / пад рэд. Д. Я. Бугаёва. – Мінск : Народная асвета, 1980. – С. 204–223.
10. **Яфімава, М.** Па высокім абавязку свайго прызнання... : Алесь Якімовіч – дзецям : [беларускі дзіцячы пісьменнік] / М. Яфімава // Роднае слова. – 2004. – № 1. – С. 5–8.

Паступіў у рэдакцыю 12.05.2017 г.

Кантакты: olekleb@mail.ru (Лебедзеў Аляксандр Уладзіміравіч).

Lebedzeu A. SOURCES, IDEOLOGICAL AND ARTISTIC CONDITIONALITY OF THE SUBJECT MATTER IN ALES YAKIMOVICH'S SHORT STORIES FOR CHILDREN.

The article deals with the themes of “small” prose by Ales Yakimovich written for children in the first half of the 20th century. The sources, ideological and artistic conditionality of the subject matter, the types of literary characters of this part of the writer’s heritage are identified.

Keywords: subject matter, sources, tendencies, conditionality, topical issue, genre modifications, the type of literary character.

УДК 811.161.1'271

НЕПРЯМАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Н. А. Михальчук,

соискатель ученой степени кандидата наук БГУ,
старший преподаватель кафедры общего и славянского языкознания,
Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова

В статье рассматриваются теоретические вопросы функционирования не-прямой коммуникации в художественном тексте. Дается определение понятия “не-прямая коммуникация в художественном тексте” в широком понимании термина и в узком. Анализируются различные подходы к речевой коммуникации в художественном произведении: рассмотрение коммуникации литературных персонажей как протоколов реальных актов речевого взаимодействия и как части поэтики художественного текста. В связи с тем что не прямые высказывания в художественном тексте выполняют две функции – коммуникативную и стилистическую, выделяется два аспекта изучения косвенных коммуникативных единиц. Исследование способствует дальнейшей разработке теории речевой коммуникации и в то же время направлено на углубленное изучение идиостилевых особенностей творчества писателя.

Ключевые слова: не прямая коммуникация, художественный текст, речевая коммуникация персонажей.

Введение

Принимая определение В.В. Дементьева, под не прямой коммуникацией мы понимаем “содержательно осложненную коммуникацию, в которой понимание высказывания включает смыслы, не содержащиеся собственно в высказывании, и требует дополнительных интерпретативных усилий со стороны адресата” [1, с. 5]. Важнейшим свойством не прямой коммуникации как коммуникативной категории является апелляция к осложненной интерпретативной деятельности адресата речи, необходимой при коммуникативном использовании неконвенциональных единиц. В последние десятилетия не прямая коммуникация изучалась в различных сферах и дискурсах: в обиходно-бытовой речи [2], [3], в научной речи [4], в художественном дискурсе [5], [6], [7].

К основным показателям не прямой коммуникации следует отнести косвенный способ передаваемой информации; наличие смысловых лакун – имплицитных смыслов, которые необходимо декодировать и перевести в эксплицитное состояние; непредсказуемость реакций адресата, так как именно адресатом выводится смысл не прямого высказывания; интенциональность слов говорящего.

Вслед за В.В. Дементьевым признаками не прямой коммуникации считаем осложненную интерпретативную деятельность адресата, неконвенциональность, ситуативную обусловленность, креативность [1, с. 77].

Суть не прямой коммуникации определяется лингвистом как интерпретация, создание смысла (с точки зрения адресата сообщения). Не прямая ком-

муникация сближается В.В. Дементьевым с игрой на основании двух общих свойств: предоставление человеку возможности свободной деятельности (в случае непрямой коммуникации – интерпретативной) и ограничение деятельности правилами [1].

За последние два десятилетия наметились новые тенденции в изучении косвенных коммуникативных единиц. Во-первых, в понятие непрямой коммуникации стал включаться широкий перечень разнообразных явлений, в частности, косвенные речевые акты наряду с речевыми эвфемизмами, тропами и ироническими высказываниями (В.В. Дементьев, А.А. Масленникова, А.Г. Поспелова, Е.Н. Шустрова). Во-вторых, важным направлением в изучении непрямой коммуникации стал выход за пределы предложения в трактовке косвенности.

Основная часть

Применительно к художественному тексту непрямая коммуникация должна рассматриваться в широком и в узком смысле.

В широком смысле непрямой коммуникацией в художественном произведении понимается имплицитность семантики художественного текста как такового, его недосказанность, “многократная зашифрованность” (Ю.М. Лотман), рассчитанные на активное сотворчество читателя, его деятельностное восприятие. Ю.М. Лотман отмечает, что художественный текст следует рассматривать как текст “многократно закодированный”: “Именно это его свойство имеют в виду, когда говорят о многозначности художественного слова, о невозможности пересказать поэзию прозой, художественное произведение – нехудожественным языком” [8, с. 69]. Так, “Слово о законе и благодати”, полагает Ю.М. Лотман, – многозначное произведение, причем все его значения не отменяют друг друга, а присутствуют одновременно. Автор дает читателю и исследователю насладиться обилием смыслов и возможных интерпретаций.

Художественный текст является непрямым высказыванием, поскольку соответствует главным критериям, дифференцирующим непрямую коммуникацию: читателю неизбежно требуется прилагать особые, дополнительные усилия для его интерпретации, ему предоставляется свобода, и в то же время его интерпретативная деятельность ограничивается определенными правилами.

Имплицитность всегда присуща художественному тексту, она является одним из критериев художественности. В отличие от текста вообще художественный текст обладает рядом постоянных признаков, среди которых выделяется наличие имплицитных смыслов. Любой художественный текст содержит информацию гораздо большую, чем та, которая явно выражена. Чтобы оценить текст в целом как эстетический объект, читателю (или исследователю) необходимо осмыслить его эксплицитный и имплицитный смыслы.

Имплицитность чаще всего связывается с асимметрией плана содержания и плана выражения, когда содержание мысли оказывается шире своего выражения в языковых единицах. Данное положение соотносится с работами М.М. Бахтина, Ю.М. Лотмана, Л.С. Выготского.

Так, М.М. Бахтин ставит проблему “данного” и “созданного” в речевом высказывании. Лингвист утверждает: “Высказывание никогда не является только отражением или выражением чего-то вне его уже существующего, данного и готового. Оно всегда создает нечто до него никогда не бывшее, абсолютно новое и неповторимое, притом всегда имеющее отношение к ценности (к истине,

добру, красоте и т. п.) Но нечто созданное всегда создается из чего-то данного” [9, с. 315]. Лингвист полагает, что нередко научный анализ сводится к поиску данного в созданном, а не самого созданного, т. е. к поиску языка, общих элементов мировоззрения, явлений действительности, того, что автором найдено и преобразено, а не сотворено.

Созвучные воззрения высказываются Ю.М. Лотманом: “Усложненная художественная структура, создаваемая из материала языка, позволяет передавать такой объем информации, который совершенно недоступен для передачи средствами элементарной собственно языковой структуры” [8, с. 23].

Художественная модель, полагает ученый, всегда глубже и шире, чем ее истолкование. При перекодировании художественной системы на нехудожественный язык всегда существует остаток – сверхинформация, возможная лишь в рамках художественного текста.

В том же ключе – рассуждения Л.С. Выготского о “форме” и “материале”. Психологом обозначено два значимых положения: не всякое восприятие формы – художественный акт; форма не существует вне оформляемого ею материала [10, с. 58–59].

Под непрямой коммуникацией в художественном тексте в узком смысле мы понимаем не прямые высказывания в речевом взаимодействии действующих лиц. Существенную часть структуры художественного текста составляет изображение литературных героев средствами их собственной речи. Оно участвует в создании композиции, сюжета, идейного содержания, проблематики художественного текста. Следует отметить высокий уровень наблюдательности и мастерства В. Набокова: он умело изображает речь такой, какой она должна быть в жизни, то есть обусловленной эпохой, социальным положением, происхождением, возрастом, полом, профессией, типом жизненной ситуации, психологическим состоянием персонажа. Диалоги действующих лиц играют важную роль в выполнении функции воздействия художественного произведения на читателя.

В работах, имеющих отношение к речевой коммуникации, наметилось два подхода к индивидуальным речевым структурам – диалогам персонажей художественных произведений.

Первый подход заключается в анализе коммуникации литературных персонажей как протоколов реальных актов речевого взаимодействия (В.В. Дементьев, Т.Н. Нестерова, Н.И. Формановская, И.М. Кобозева, Э.Э. Паремюзашвили, Я.В. Боргер, С.О. Симонова и др.).

Второй подход к диалогам персонажей предполагает их рассмотрение в системе координат художественного текста как части его поэтики. Объектом исследования в этом случае являются не сами формы речевой коммуникации, а определенное отношение к ним писателя, а задачей, помимо прочих, – определение глубинного смысла произведений путем анализа данных форм, описание идиостилевых особенностей творческой манеры автора. В этом направлении в той или иной мере выполнены исследования В.В. Виноградова, Ю.Н. Караулова, А.Д. Степанова, Г.Г. Молчановой, Е.А. Баклановой, Н.С. Болотновой, М.Б. Борисовой, Г.Г. Хисамовой, Е.В. Ермаковой, Э.С. Азнауровой и др.

В соответствии с данной дифференциацией в современной лингвистической науке существует два противоположных взгляда на соотношение художественной и разговорной, обиходно-бытовой речи.

Первая точка зрения была высказана саратовским ученым В.В. Дементьевым и ознаменована введением им термина и направления исследования, на-

ходящегося на пересечении теории художественной речи, стилистики и теории коммуникации, – “поэтика человеческого общения” [1, с. 103]. Выводы ученого об онтологической близости художественной и разговорной речи основаны на исследованиях Б.В. Томашевского об отсутствии четкой границы между литературой и “речью практической”, Р.О. Якобсона о “поэтической функции языка”, а также А.А. Потебни, В. Гумбольдта и др.

М.М. Бахтин рассматривает отношения между репликами диалога в общедо-бытовой речи и репликами персонажей в художественном произведении как первичные и вторичные речевые жанры. Его видение проблемы соотношения первичных и вторичных жанров было двойственным. Он подчеркивал разность сферы использования выделенных им речевых жанров, но единую словесную природу. В то же время, по Бахтину, вторичные жанры перерабатывают реплики естественного диалога, наделяя их новыми смыслами и в конечном счете приобретают новое смысловое прочтение [9, с. 161–162].

В.В. Дементьев констатирует, что и первичные, и вторичные жанры могут становиться “объектом эстетической оценки” [1, с. 110]. Роднит литературно-художественную речь и разговорную следующее: “Истинное словесное творчество не существует отдельно от момента своего прочтения, интерпретации. В конечном счете художественные смыслы, как любые многомерные коммуникативные смыслы, определяются получателем текста, а сила впечатления зависит от его личных особенностей: образования, вкуса, начитанности, умения быть грамотным и культурным читателем / слушателем” [1, с. 111].

Использование методов разговорного дискурса в исследованиях по художественной коммуникации ученый считает правомерным. Коммуникативный подход к тексту позволяет соотнести “художественную” ситуацию с естественной. Тем не менее признается лингвистом и то, что в диалогах персонажей художественных произведений имеет место стилизация разговорной речи, и исследователю художественного текста следует говорить о поэтике целого текста, часть которого представляют собой реплики героев.

Вторая, прямо противоположная рассмотренной выше концепция принадлежит А.Д. Степанову, который, с опорой на статьи М.М. Бахтина, утверждает, что “изображение того или иного речевого жанра писателем, даже признанным писателем-“фотографом”, Лейкиным или Бобрыкиным, не имеет общеречевого значения, а является частью авторского идиолекта” [11, с. 51–52]. Применение в работах по лингвистической прагматике и жанрологии образцов из художественной литературы опирается на неверную предпосылку: “Используя пример из художественного текста вместо примера, взятого из живой речи, лингвист молчаливо предполагает, что литература точно и без искажений воспроизводит реальные диалоги. Так, описывая структуру речевого жанра светской беседы, опираются на примеры из романов Толстого, никак не учитывая при этом, что для Толстого светская беседа – часть лживой культуры и потому ее тематика и поэтика подвергаются такому же искажению, как историческая фигура Наполеона” [11, с. 50].

При анализе диалогов персонажей художественных произведений А.Д. Степанов принимает за исходные следующие положения М.М. Бахтина: “Реплики бытового диалога или письма в романе, сохраняя свою форму и бытовое значение только в плоскости содержания романа, входят в реальную действительность лишь через роман в его целом” [9, с. 252]; “Речи персонажей участвуют в изображенных диалогах внутри произведения и непосредственно

не входят в реальный идеологический диалог современности, то есть в реальное речевое общение, в котором участвует и в котором осмысливается произведение в его целом (они участвуют в нем лишь как элементы этого целого)” [9, с. 312].

Обе приведенные точки зрения отталкиваются от работ М.М. Бахтина, однако трактуются авторами научных концепций по-разному.

Во второй концепции мы различаем также и “эхо” взглядов на данную проблему автора фундаментальных исследований художественного текста Ю.М. Лотмана, называющего художественную литературу “вторичной моделирующей системой” [8, с. 33].

Художественная литература, по мнению Ю.М. Лотмана, говорит на особом языке, который выступает в качестве надстройки по отношению к естественному языку как вторичная система. Литература имеет свою, присущую ей одной систему знаков и правил их соединения, которая используется для передачи уникальных, не передаваемых иными средствами сообщений.

Непрямые высказывания в художественном тексте, представляющие собой часть речевой коммуникации текста, также рассматриваются в лингвистической науке в двух направлениях. В рамках первого предметом изучения являются данные коммуникативные единицы, а художественные произведения используются как иллюстративный материал для исследования (В.В. Дементьев, Н.И. Формановская, Т.В. Нестерова, Э.Э. Паремюзашвили, Я.В. Боргер, С.О. Симонова и др.). В рамках второго направления одной из задач ставится определение глубинного смысла художественных произведений, описание идиостилевых особенностей творческой манеры писателя на основе изучения различных способов и средств выражения непрямой коммуникации в его произведениях (Г.Г. Молчанова, Е.В. Ермакова, Д. Сиссоко, Е.А. Бакланова).

Заключение

Таким образом “непрямая коммуникация в художественном тексте” в широком понимании термина побуждает считать непрямым высказыванием любой художественный текст, так как ему присущи имплицитность семантики, недосказанность, “зашифрованность”. “Непрямую коммуникацию в художественном тексте” в узком смысле следует рассматривать как непрямые высказывания в речевом взаимодействии персонажей.

В работах по речевой коммуникации диалоги персонажей художественных текстов принято анализировать либо как протоколы реальных актов речевого взаимодействия, либо в системе координат художественного произведения в неразрывной связи с его поэтикой и проблематикой. К данной дифференциации апеллируют концепции соотношения художественной и обиходно-бытовой речи, принадлежащие В.В. Дементьеву и А.Д. Степанову.

Непрямые высказывания в художественном тексте до сих пор изучались в лингвистической науке в русле одного из этих двух подходов.

Исходя из того что непрямые высказывания в художественном тексте выполняют две функции – коммуникативную и стилистическую, считаем, что следует выделять два аспекта изучения косвенных коммуникативных единиц: исследование способствует дальнейшей разработке теории речевой коммуникации и в то же время направлено на углубленное изучение идиостилевых особенностей творчества писателя в единстве “формы” и “содержания”.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Дементьев, В. В.** Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – Москва : Гнозис, 2006. – 390 с.
2. **Нестерова, Т. В.** Непрямая коммуникация в обиходной сфере (русскоязычное общение) // Т. В. Нестерова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 5(47) : в 2 ч. – Ч. I. – С. 156–162.
3. **Безуглая, Л. Р.** Когнитивно-прагматические характеристики имплицитных смыслов в немецкоязычном дискурсе : автореф. дис. ...д-ра филол. наук : 10.02.04 / Л. Р. Безуглая ; Киевский нац. ун-т им. Т. Шевченко. – Киев, 2009. – 40 с.
4. **Марюхин, А. П.** Непрямая коммуникация в научном дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. П. Марюхин. – М., 2010. – 24 с.
5. **Иванкова, И. В.** Реализация категории имплицитности в современном русском художественном тексте : автореф. дис. ...канд. филол. наук / И. В. Иванкова. – Волгоград, 2007. – 24 с.
6. **Ермакова, Е. В.** Имплицитность в художественном тексте (на материале современной русскоязычной и англоязычной прозы психологического и фантастического реализма) : автореф. дис. ...д-ра филол. наук / Е. В. Ермакова. – Саратов, 2010. – 40 с.
7. **Старкова, А. П.** Имплицитность как семантическое явление и ее функция в художественном тексте : автореф. дис. ...канд. филол. наук / А. П. Старкова. – Москва, 1983. – 24 с.
8. **Лотман, Ю. М.** Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 1998. – 702 с.
9. **Бахтин, М. М.** Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1986. – 444 с.
10. **Выготский, Л. С.** Психология искусства / Л. С. Выготский. – Москва : Педагогика, 1987. – 341 с.
11. **Степанов, А. Д.** Проблемы коммуникации у Чехова / А. Д. Степанов. – Москва : Языки славянской культуры, 2005. – 400 с.

Поступила в редакцию 28.12.2016 г.

Контакты: n-mihalchuk@list.ru (Михальчук Наталья Александровна)

Mihalchuk N. INDIRECT UTTERANCES IN LITERARY TEXT: THEORETICAL ISSUES.

In the article the theoretical issues of indirect communication in a literary text are under consideration. The definition of the term "indirect communication in a literary text" in the broad and narrow sense is provided. Different approaches to speech communication in a literary work, such as literary characters' communication as proceedings of real speech acts and as a part of poetics of a literary text are analysed.

As indirect speech acts perform two functions in a literary text – communicative and stylistic – there are two aspects of study of indirect communicative units. The research motivates further development of the theory of speech communication and at the same time aims at a deeper study of the idiosyncratic features of the writer's works.

Keywords: indirect communication, literary text, characters' verbal communication.

РЭЦЭНЗІІ

РЭЦЭНЗІЯ НА КНІГУ А. ТРУСАВА “ГІСТОРЫЯ СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ ЭЎРОПЫ V–XV стст.” (Мінск : ІП Зміцер Колас, 2017. – 356 с.)

Кніга, пра якую пойдзе размова, першае ў Беларусі навукова-папулярнае выданне, у якім сярэднявечча нашай краіны арганічна ўпісана ў гісторыю Еўропы. Гэта надзвычай важна. Бо калі ў беларускай навуковай літаратуры такія спробы ўжо ёсць¹, то Алег Трусаў запоўніў лакуну больш даступным масаваму чытачу выданнем і тым задаволіў грамадскі інтарэс да гісторыі.

Кніга добра ілюстраваная, і, што істотна, амаль ўсе змешчаныя ў ёй малюнкi – аўтэнтчныя, зробленыя сучаснікамі падзей, аб якіх ідзе гаворка ў кнізе. Матэрыялы адаптаваныя для школьнага выкладання. Кожны з 25 раздзелаў суправаджаецца слоўнікам, храналагічнымі даведкамі і кароткім спісам літаратуры. Больш разгорнуты спіс літаратуры прадстаўлены напрыканцы кнігі. Тое, што гэтыя спісы невычарпальныя, – зразумела. Але сярод найбольш абагульняючых выданняў паказаны далёка не ўсе з даступных у айчынных бібліятэках. Зразумела, нельга “объять необъятное”. Аднак якраз “у тэму”, напрыклад, акадэмічнае выданне “Всемирная история” (Т. III. М., 1957). Пры ўсіх метадалагічных асаблівасцях тагачаснай савецкай гістарыяграфіі фактычны матэрыял там выкладзены вельмі добра і, што важна, з тым жа кантэкстуальным падыходам, што і разглядаемая кніга Алега Анатольевіча. Таксама трэба нагадаць і перакладзены на рускую мову выбітны твор ангельскага гісторыка Нормана Дэвіса “История Европы” (М., 2006). У адным з водгукаў было заўважана, што пасля яго пісаць пра гісторыю Еўропы па-ранейшаму ўжо немагчыма. Сярод нядаўна выдадзеных падручнікаў нагадаем і дапаможнік па замежным сярэднявеччы для студэнтаў ВНУ².

Структура аналізуемай кнігі некалькі адрозніваецца ад звыклых з савецкіх часоў, але цалкам адпавядае цяперашняму разуменню тагачаснай гісторыі. Ва ўводзінах сцісла, але дакладна падаецца паняцце лакальных цывілізацый і робіцца кароткі нарыс станаўлення і развіцця медыявістыкі. Далейшы тэкст падзелены на тры часткі ў адпаведнасці з традыцыйным падзелам сярэднявечча.

У першай частцы кнігі раздзел I прысвечаны народам Заходняй і Паўночнай Еўропы. У ім цалкам слушна шмат увагі аўтар ўдзяліў рэлігійнай гісторыі. Даступна напісана пра станаўленне заходняга хрысціянства. Удадала – пра вікінгаў, балтаў, яўрэяў. Хоць і каратка, але агульная карціна прадстаўлена дакладна. Пра арабаў і іслам – сцісла, але для першапачатковых ведаў дастаткова. Дакладная і пазнавальная карта славянскіх плямёнаў і іх суседзяў прыведзена на с. 67. Аднак жа яна невялікага маштабу і цяжка чытаецца (можна было б даць карту на ўсю старонку).

¹ Темушев, С. Н. Налоги и дань в Древней Руси / С. Н. Темушев. – Мінск, 2015; Риер, Я. Г. Цивилизации средневековья и начала нового времени: опыт структурного анализа / Я. Г. Риер. – Могилев, 2003; Риер, Я. Г. Очерки становления средневековых европейских государств : вучэбны дапаможнік / Я. Г. Риер. – Могилев, 2016; Риер, Я. Г. Локальные цивилизации средневековья и начала нового времени: истоки и особенности / Я. Г. Риер. – Могилев, 2016.

² Риер, Я. Г. История средневековых цивилизаций : в 5 ч. Чч. 1–5. – Могилев, 2001– 2003.

На нашу думку, у змесце першай часткі ёсць недакладнасці (с. 15): *Каралінгі* сталі называцца так не пры Піпіне, а ад імя Карла Вялікага. Больш істотная заўвага да заключнага параграфа раздзела I – пра складанне феадальных адносін (гл. с. 32–33). Ключавое для кнігі паняцце падаецца вельмі спрошчана і не зусім дакладна (нагадаем артыкул аб феадалізме ў Беларускім гістарычным часопісе³). І пачынаецца параграф чамусьці з апісання X–XIII стст., хаця па храналогіі раздзела гаворка ідзе пра больш раннія стагоддзі, як і ў наступных падпунктах, – пра час да XI ст. Далей, на с. 41: “*Юстыніян з дапамогай жонкі здолеў жорстка задушыць паўстанне...*”. Дакладна, але настолькі коротка, што недасведчаны чытач нічога не зразумее. І далей, там жа, чамусьці аб рабстве ў Візантыі. Здаецца, нешта ў тым месцы значна скарачана. Наогул, матэрыял у параграфе пра раннесярэднявечную Візантыю выкладзены неяк адрывачна і хаатычна. Пра арабаў, як адзначалася, усё зразумела, аднак на с. 52 – *Ясраб* (а не *Ясрыб*). Магчыма, абдрук...

“З’яўленне славян на *палітычнай* карце” – так гучыць назва параграфа на с. 61. Можна, усё ж на *этнічнай* карце? На с. 62 у назве карты памылкова ўказаны VI–VII стст., але паказана рассяленне славян на рубяжы I–II тысячагоддзя. На с. 63 – некалькі абдрукаў: *генідаў* (можна, *гепідаў?*); *Курбыт* (*Курбат?*); *Само* (*Сама?*). Тым больш што на с. 70 напісана, лічым, больш дакладна – *княства Сама*. На с. 65 узгадваюцца хазарскія *феадалы*, але ж наўрад ці яны *там* і *тады* існавалі⁴. На с. 71 напісана аб залежнасці паўднёваўсходняй часткі ўсходніх славян ад *Візантыі*. Па якіх гэтых звестках? На с. 71–72 пішацца пра *горад* Старая Ладага. Няўжо горад у IX ст.? Можна, усё ж *умацаванае паселішча, дружынная рэзідэнцыя?*

Нарэшце, аб *узнікненні Кіеўскай Русі*. Складанасць дадзенай тэмы і, тым больш, неабходнасць даступнасці яе падачы зразумела. Аўтар слушна выбірае гістарыяграфічны падыход. Але пры абмежаваным аб’ёме выдання, акрамя даволі экзатычнай і не вельмі вядомай *тэорыі Параніна* (с. 73), існуюць больш распрацаваныя і фундаментальныя сучасныя канцэпцыі. Можна нагадаць І.М. Данілеўскага, А.А. Горскага, П.П. Талочку і іншых, безумоўна, вядомых аўтару.

Звернемся да другой часткі – Высокага сярэднявечча. Яна пачынаецца, як традыцыйна, з раздзела аб гарадах. Але адразу ўзнікае пытанне. Параграф 1 названы *Заходнееўрапейскі горад у V–VII стст.*, а параграф 2 – *Горадабудаўніцтва ў IX ст.* Тады дзе VIII ст.? Тым больш што ў параграфе 2 узгадваецца і X, і XI ст. Пры гэтым сам змест параграфаў просты і вычарпальны для першапачатковых ведаў. Параграф 3 – аб феадальным горадзе – напісаны досыць інфарматыўна. Тое ж тычыцца і параграфа 4 аб славянскіх гарадах. Але пажадана было б параўнаць іх саслоўны лад і формы кіравання з заходнееўрапейскімі. Бо ў гэтых адзнаках – досыць яркавыя цывілізацыйныя адрозненні захаду і ўсходу кантынента. І калі ўсё еўрапейскае сярэднявечча выкладаецца пад адной вокладкай, менавіта кампаратыўны агляд павінен быць галоўнай мэтай дадзенай

³ Рыер, Я. Р. Да сучаснага разумення паняцця “феадалізм” / Я. Р. Рыер // Беларускі гістарычны часопіс. – 2015. – № 1. – С. 5–13. Больш сцісла ў згаданым вышэй дапаможніку.

⁴ Гл. аб гэтым: Калинина, Т. М. Хазарский каганат как раннегосударственная структура / Т. М. Калинина // Древняя Русь и средневековая Европа: возникновение государств. – М., 2012. – С. 67–72; Семенов, И. Г. О происхождении династии хазарских каганов и времени образования хазарского каганата / И. Г. Семенов // Восток. – 2010. – № 5. – С. 5–14; Флеров, В. С. “Города” и “замки” Хазарского каганата. Археологическая реальность / В. С. Флеров. – М., 2010.

кнігі, яго асноўным сэнсам. Тым больш што параўнальны аналіз – слабае месца нашай гістарыяграфіі, а адсюль – і гістарычнага асветніцтва. Таму ў параграфі 5 аб магдэбургскім праве пажадана было больш месца ўдзяліць самому феномену, паказаць, чаму магдэбургскае права з’явілася менавіта ў германскіх землях і якая яго роля ва ўсходніх гарадах. У адзначаным вышэй кантэксте было б лагічна разгледзець і візантыйскія гарады (параграф 6). Аднак у тэксце аб іх – толькі некалькі даволі выпадковых з’яў. І наогул, усе параграфы раздзела V аб гарадах лагічна было б выкладаць па адзіным плане, тады яскрава адзначыліся б адрозненні і спецыфіка гарадоў розных рэгіёнаў Еўропы.

Пажадана было б таксама, як і гарадам, асобны раздзел прысвяціць вёсцы, аграрнаму ладу і ў яго межах вызначыць асаблівасці феадалізму ў розных частках нашага кантынента.

Раздзел VI прысвечаны працягу хрысціянізацыі Еўропы. У ім каротка, але інфармацыйна выкладзены параграф 2 аб ролі царквы ў асветніцтве. Тое ж тычыцца старонак пра царкоўны раскол, крыжовыя паходы і альбігойскія войны. Але па змесце атрымоўваецца, што “заходні абрад на былыя мараўскія землі прынеслі венгры” (с. 90). Аднак жа, як вядома, Рымская царква прыйшла да мараван яшчэ ў часы стварэння Вялікамараўскага княства праз нямецкае духавенства. А ўжо пасля зваржэння князя Расціслава, які спрыяў “солунскім братам”, пры Святаполку (Святаплуку), які ў рэлігійных справах арыентаваўся на Запад, уплыў Рыма зноў перамог.

Раздзел VII аб краінах Заходняй Еўропы пачынаецца не з палітычнай гісторыі, як прынята традыцыйна, а са старонак аб феадальным грамадстве і пабытовай культуры X–XIII стст. Такі падыход можна толькі вітаць. Але ёсць і недакладнасці. Напрыклад, тое, што прыпісана *Людвіку VI*, ажыццявіў яго сын *Людвік VII*. У параграф пра Германію ўвайшла назва “*Свяшчэнная Рымская імперыя*”, але ў тэксце працэс яе стварэння не раскрываецца. Не адзначаны *Атон Першы* як яе заснавальнік. У параграфі пра Англію (напэўна, з-за скарачэння) з тэкста вынікае, што паўстанне супраць *Іана Беззямельнага* адразу прывяло да стварэння парламента ў 1265 г. А дзе ж *Вялікая хартыя вольнасцей* 1215 г., 800-годдзе якой нядаўна адзначалася?

У раздзеле VIII аб краінах Паўночнай і Цэнтральнай Еўропы добра пададзены матэрыял пра Скандынавію. Але чаму параграф 2, у якім апавядаецца аб часах да XIII ст., названы “*Паўночная імперыя*”? Яна ж існавала толькі да першай траціны XI ст.

Матэрыялы пра краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы (раздзел IX) у X–XIII стст. выкладзены добра і заўваг не выклікаюць.

Раздзел X прысвечаны Кіеўскай Русі. Каротка выкладзена прыняцце кіеўскімі князямі хрысціянства. Але ад тлумачэння прычын хрышчэння і выбару веры Уладзімірам аўтар ухіліўся.

Пра Полацкае княства выкладзена лагічна і паслядоўна. Аўтару ўдалося пазбегнуць дыскусійных момантаў. Пры гэтым каротка, але пераканаўча паказана, чаму гэта княства займала асобнае месца ў тагачасным палітычным складзе ўсходнеславянскіх зямель. Але назва параграфа – “*Першая беларуская дзяржава*”, мабыць, залішне катэгарычная, бо само паняцце *беларускай дзяржаўнасці* для тых часоў – яўная мадэрнізацыя. Лагічна і больш карэктна – *першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі*.

Наогул, раздзел X аб Кіеўскай Русі X – пачатку XIII стст. напісаны вельмі карэктна (калі ўлічваць сучасныя палітычныя дыскусіі), з добрым валоданнем

матэрыялу. Асабліва аўтару ўдаліся кароткія нарысы пра культуру княстваў – адчуваецца археолаг. Удала падабраны ілюстрацыі.

Раздзел XI прысвечаны качэўнікам. Ён невялікі, але досыць поўны і інфармацыйны, асабліва пра полаўцаў і актуальны цяпер Крым. Але незразумелы сказ: “У V ст. візантыйскі імператар Зянон пазбавіў Херсанес феадальнай незалежнасці...” (с. 174). Прычым тут *феадальная залежнасць*, якой яшчэ не было... Апошні параграф – аб Залатой Ардзе – настолькі кароткі, што складана прасачыць яе развіццё. Канчатковы вялікі абзац гэтага параграфа пачынаецца з другой паловы XIII ст., затым узгадваецца напад на Русь, які адбыўся раней, потым – мангольскі прыгнёт, і напрыканцы аўтар зноў вяртаецца ў сярэдзіну стагоддзя і адзначае ролю Аляксандра Неўскага. Магчыма, лагічна было б раздзяліць гэты абзац на часткі.

У раздзеле XII шанюны аўтар звяртаецца да ўтварэння ВКЛ. Ён даволі далікатна апісаў стварэнне княства, калі прывёў дзве асноўныя канцэпцыі – літоўскую і канцэпцыю М. Ермаловіча. Але ж погляды апошняга пры іх грамадскай папулярнасці даволі крытычна ацэнены многімі гісторыкамі за шматлікія дапушчэнні і нават недакладнасці. Мэтазгодна было б адным сказам адзначыць дыскусійнасць дадзенай канцэпцыі. А можа, наадварот, выдзеліць і абгрунтаваць асабісты погляд на праблему (бо кніга – аўтарская, і шанюнаму спадару Алегу, думаецца, ёсць што сказаць). Сярод нязначных недакладнасцей звернем увагу на тое, што ў тэксце напісана “Гародня” (с. 182–183), а на подпісы да малюнка – “гродненскі дзяцінец” (с. 183).

Заклучны раздзел другой часткі кнігі прысвечаны культуры Высокага сярэднявечча. Ён пакідае вельмі добрае ўражанне. І наогул, “культурныя” параграфы ва ўсіх раздзелах кнігі – найбольш удалыя ў аўтара. У адзначаным раздзеле культура разглядаецца не традыцыйна: належная ўвага ўдзяляецца дэмаграфіі, побыту і штодзённаму жыццю.

Частка трэцяя прысвечана Позняму сярэднявеччу. Проста і даступна растлумачаны прычыны з’яўлення Рэнесансу і капіталізму ў паўночнаітальянскіх гарадах. Каротка, але досыць інфармацыйна напісаны старонкі пра гарады-дзяржавы Італіі ў XIV–XV стст., і, наогул, здаецца, апошнія раздзелы, прысвечаныя больш насычаным падзеямі стагоддзям, аўтару лепш удаліся – і стылістычна, і па адборы фактаў. Усё даступна і наглядна.

Заўвагі ёсць да зместу раздзела XIX аб Маскоўскай Русі і Ардзе. На нашу думку, узнікненне Масквы (с. 271–272) лагічна было б разглядаць вышэй – у раздзеле X пра старажытнарускія княствы. Масква *Каліцічаў* – ужо сапраўды іншая эпоха. І, наогул, мабыць, больш лагічна раздзел пачынаць з Масквы, а не з Арды. Таксама і наступны, XX раздзел, лепш было б паставіць перад XIX, тады апавяданне пра Усходнюю Еўропу XIV–XV стст. вялося б у геаграфічнай паслядоўнасці. Таксама і раздзел XXI аб краінах Паўночнай Еўропы ў XIV–XV стст. лагічна было разглядаць адразу пасля раздзела XVI аб Свяшчэннай Рымскай імперыі.

Значную цікавасць выклікае апошняя глава, дзе выкладзена аўтарская канцэпцыя цывілізацыйнага падзелу Усходняй Еўропы. У гэтым, напэўна, звышзадача кнігі. Улічваючы папулярны характар выкладання, аўтар, безумоўна, на папярэдніх старонках не змог выкласці ўсе аргументы і доказы. Але ўвогуле яго вывады абгрунтаваны. Аўтар рэцэнзіі, дарэчы, таксама раздзяляў усход нашага кантынента на дзве супольнасці – Прыдняпроўскую (умоўна) і ўсходнюю

(расійскую)⁵. А. Трусаў зрабіў гэта з іншымі доказамі, што таксама дабаўляе аргументаў у цывілізацыйную карціну сярэднявечнай Еўропы, што мае актуальны палітычны сэнс.

Малы тыраж кнігі – толькі 300 асобнікаў – пакідае жаданне зрабіць дадатковае выданне (для кожнай школы), у якім, спадзяёмся, аўтар выправіць адзначаныя недакладнасці, непазбежныя пры такім тэрытарыяльным і часавым ахопе матэрыялу.

І напрыканцы: тэкст напісаны выключна на падставе гістарычнай рэчаіснасці і пазбаўлены так распаўсюджаных цяпер спекуляцый і мітаў, якімі нярэдка абгрунтоўваюцца розныя палітычныя амбіцыі. Можна падзякаваць аўтару і павіншаваць беларускага чытача з добрай і своєчасовай кнігай.

*Доктар гістарычных навук прафесар
Я. Р. РЫЕР*

⁵ Риер, Я. Г. Цивилизации средневековья и начала нового времени: опыт структурного анализа / Я. Г. Риер. – Могилев, 2003. – С. 85–93; Риер, Я. Г. Локальные цивилизации средневековья и начала нового времени: истоки и особенности / Я. Г. Риер. – Могилев, 2016. – С. 93–131.